

LÄROBOK I GEOGRAFIN.

AF

ELIS LAGERBLAD.

HELSINGFORS,

J. SIMELII ARFVINGARS BOKTRYCKERI AKTIEBOLAG

1888.

Förord.

Emedan geografiundervisningen i vårt land med hänsyn till såväl den däråt anslagna tiden som elevernas mognad är ganska olika anordnad vid skilda läroverk, har denna lärobok uppstälts så, att den jämte det alldeles nödvändiga, som på lägre klasser bör meddelas, innehåller litet mera naturgeografiska och stastiska uppgifter, dock ingalunda öfverskridande det mått af kunskap, som af en bildad person måste kunna fordras i ett ämne af så allmängiltigt värde som geografin. Dessa tillägg hafva antydts med finare stil. För bokens begagnande gäller således som allmän regel, att på de lägre klasserna endast det med grof stil läses, medan först vid repetition på högre klass det med fin stil upptages. Denna anordning har med ett par ark vidgat bokens omfång, men torde väl äfven hafva gifvit den ökad värde.

Rörande behandlingen i öfrigt har förf:s bemödande gått ut på att söka gifva eleven en föreställning om huru hvarje land ser ut samt att framhålla de viktigaste omständigheter, som invärka på landets utseende och folkets lefnadsförhållanden. Härvid har naturskildringen, såsom tillbörligt är i en geografi, fått ett större utrymme än vanligt. Någon skall måhända anmärka, att läroboken i denna punkt gått in på läsebokens område. Men det är icke så. Då läroboken på några rader upprepar en skildring, som läseboken på lika många sidor framställt, räcker den blott handen åt läseboken till ett godt samarbete. Likaså gör icke lärobokens kortfattade skildring lärarens muntliga framställning öfverflödig, tvärtom tjänar den blott till att efteråt bättre i minnet bevara hvad läraren vidlyftigare beskrifvit. Men naturligtvis får icke en sådan beskrifning göras till en likadan minnessak som geografiska namn. Detta gäller äfven de inledningar, hvilka föregå hvarje världsdel och hvarmed blott afsets att väcka intresse för det förestående arbetet. Torra uppräknings ha så vidt möjligt und-

vikits och stilen gjorts något ledigare och mindre torr än man ser i ytterligt hopträngda läroböcker. Detta i förening med naturskildringarna har ej obetydligt ökat bokens volym, men torde hafva gjort den i samma mån lättare läst. Af namn och rena fakta, isynnerhet sifferuppgifter, innehåller den däremot ej så litet mindre än Modeens lärobok.

Utgående från den pedagogiska regeln, att man bör gå från det bekanta till det obekanta, från det närmare till det fjärrare, har förf. begynt omedelbart med Finland, — dock förutsättes en förberedande geografisk kurs. Därefter följa Europas stater, hvilka betraktats som särskilda individer, emedan den olika folkkaraktären ofta på de odlade landen trykt en särskild prägel. Därvid hafva likväl ingalunda ur sikte lämnats de likheter, som hafva sin grund i likartade naturförhållanden. Täta jämförelser göras därför beständigt med grannlanden och, när det passar sig, med vårt eget land. Asien har ännu behandlats i större grupper, hufvudsakligen med hänsyn till naturförhållandena, men såvidt möjligt i förening med den politiska gruppningen. De sammanfattande öfversikter, hvilka därpå afsluta Europa och Asien, äro nu visserligen icke afsedda att läsas på de lägre klasserna, men med tillhjälp af kartan och till någon del med ledning af öfversikterna kan läraren lätt vägleda eleverna till en kort återblick på den genomgångna världs delen. De öfriga världsdelerna behandlas såsom en af grupperna i de föregående, dock något vidlyftigare.

Klimatet har öfveralt behandlats med större fullständighet, enär ett lands hela växt-, djur- och folklif i väsentlig grad äro därpå beroende. Åt samfärdsmedlen har egnats särskild uppmärksamhet, emedan de stå i nära samband med ett folks utveckling och ett försök har gjorts att med några ord karaktärisera de skilda folken.

Både anordningen af materialet och innehållet af det, som med grof stil meddelats, äro i hufvudsak sådana, som de under en femtonårig lärarevärksamhet vid vårt lands svenska normallyceum ingått i den af förf. meddelade undervisning i geografi. Manuskriptet var redan till största delen färdigt och de första arken uppsatta under sommarn i fjöl. Då förf. under hösten fick kännedom af den kort förut utkomna „Skolgeografin“ af lektor E. Carlson, blef kan ej litet öfverraskad att finna i detta arbete fullkomligt samma uppställning i detalj. Hufvudplanen är dock väsentligen olika och behandlingen en annan beträffande Europa och Asien, men de öfriga världs-

delarna tämligen lika. Då emellertid lektor Carlsons förträffliga arbete aldrig kan lämpa sig för den geografiska undervisningen i Finland, har förf. icke genom ändringar sökt åstadkomma någon större olikhet, utan fastmer, där gruppningen och framställningen varit tilltalande, upptagit dem i sin bok. För öfrigt har förf. vid utarbetningen i främsta rummet rådfört sig med prof. Kirchoffs „Schulgeographie“, Guthe-Wagners „Lehrbuch der Geographie“, Elisée Reclus' stora verk „Nouvelle Géographie universelle“ prof. Hanns „Handbuch der Klimatologie“ m. fl.

Det var förf:s afsikt att som en skild afdelning tillägga en „Allmän geografi“, utarbetad efter „Allgemeine Erdkunde“ af Hann, Hochstetter och Pokorny, men framställningen därpå befans alldeles för vidlyftig och en omarbetning af manuskriptet hade omöjliggjort bokens annars fördröjda utkommande, hvarför detta tillägg särskildt kommer att utdelas.

Slutligen utber sig förf. ett välvilligt bedömande af hrr geografilärare och anhåller förbindligast om att få del af alla de anmärkningar, hvartill arbetet han gifva anledning, på det att, i händelse en ny upplaga varder af nöden, rättelser och väl behöfliga förbättringar må kunna göras.

Måtte boken emellertid i någon mån bidraga att gifva intresse åt geografins studium!

Helsingfors i september 1888.

Elis Lagerblad.

Europa.

Fastän Europa är den nästminsta af de fem världsdelarna, är det af större betydelse än alla andra. Europa är mäktigare och rikare än någon annan världsdel och en stor del af den öfriga världen lyder under dess herravälde. Orsakerna härtill äro flere.

Europa är beläget nästan i midten af det halfklot, som innehåller den största landmassan, och utgör sålunda liksom en medelpunkt i den beboeliga världen. Härifrån kan man lätt på de omgifvande hafven komma till andra världsdelar. Till det inre af Europa leda åter djupt i landet inträngande hafsvikar och segelbara floder. Så hafva Europas läge och kustbildning mycket underlättat samfärdseln och handeln.

Europas klimat utmärker sig i allmänhet genom en angenäm omväxling af årstiderna. Det förslappar icke genom stark hetta och kommer icke människornas lemmar att stelna af stark köld. Det bringar ej liksom i heta zonen frukterna till mognad utan människornas bemödande, men det tager ej håller liksom i polarlanden människornas arbete så mycket i anspråk blott för att anskaffa kläder och föda. Det drifver väl människan till arbete, men gifver tillika ledighet till högre sysselsättningar. Så har Europas klimat synnerligen bidragit till denna världsdel's höga odling.

Redan länge har kristendomen varit utbredd öfver Europa och denna har mäktigt bidragit att åt denna världsdel's inbyggare förläna en högre upplysning än åt världens öfriga folk.

Finland. (Suomenmaa).

Storfurstendöme. 370 t. □ km; 2,2 mill. inb.; 6 på □ km.

— *Hangöudd* 59° 49', *Rajala* vid Tana älf 70° 7', *Signilsskär* på Åland 19° 19' ¹, *Unusjärvi* längst i Ö 32° 36'.

Gränser. Vårt fosterland, Finland, utgör nordvästra hörnet af den ofantliga fasta landmassa, som bildas af Europa och Asien tillsammans. Det gränsar i N till *Norge*, i Ö till *Norge* och *Ryssland*, i S till *Ryssland* och *Östersjön* samt i V till *Sverige*. Den norra gränsen följer *Maanselkä* och *Tana älf*; den östra går på en liten sträcka längs *Maanselkä*, vidare tvärs öfver *Ladoga* och sist utmed *Systerbäck*.² Södra gränslinjen är dragen i sydligare delen af *Finska viken*, hvars norra och större del således tillhör Finland, samt vidare ut i *Östersjön*; den västra går öfver *Alands haf*, ungefär midten af *Bottniska viken* samt följer slutligen *Torne* och *Muonio* älfvar. Fasta landets största längd är 1150^{km} (= 108 mil)³ och dess största bredd 610^{km} (= 57 mil).

Kust. Finlands kuster äro så fulla af små inskärande vikar och utskjutande uddar, att kustlinjen därigenom blir 2½ gång längre, än den vore, om den ginge rakt. Dessutom finnes utanför kusten en oräknelig mängd af öar, holmar, klippor och skär, bildande en ofantlig skärgård. Endast längst i Ö, vid *Kronstadtska viken*, är den långgrunda kusten på en liten sträcka jämn och saknar skärgård. Ett stycke utanför denna vik ligga vid kusten några stora öar, bland dem *Björkö* (*Koivusaari*). Men först V om *Viborgska viken*, den största som bildas på Finlands kuster, vidtager den egentliga skärgården. Denna har nästan samma utseende öfverallt. Längst ut höja sig brant ur hafvet ödsliga granitklippor och glatta bärghällar, beständigt

¹ Östlig längd från *Greenwich* [Grínitsj].

² Systerbäck är svensk förvrängning af *Siestarjoki*, nu kallad *Rajajoki* = gränsbäck.

³ Ordet mil betecknar „svenska“ eller hos oss kallade finska mil = 10 verst.

piskade af stormar och vågor. Något längre inåt äro holmarna skogbevuxna och mellan bärgskrefvorna framskymta enstaka fiskarkojor. På de större öarna och kusten äro bärgen beklädda med skog, dalsänkningarna upptagas af ängar och i vikbottnarna ser man byar, omgifna af åkerfält. Ibland öppna sig mellan öarna och holmarna vida fjärdar, ibland skiljas de af långa, smala, oftast utmärkt vackra sund (*Barösund* m. fl.). Den största ön vid kusten af Finska viken är *Pyttis* ö, mellan Kymmene älfvs utloppsarmar, och ute i hafvet *Hogland* (*Suursaari*). På gränsen mellan Finska viken och Östersjön utskjuter den långa *Hangöudd*. Åt NV härifrån utbreder sig Finlands vidsträktaste skärgård, som genom *Skiftet* (*Kihti*) delas i *Egentliga Finlands skärgård* med den stora ön *Kimito* och *Ålands skärgård*, hvars största ö benämnes *fasta Åland*. Bottniska vikens kust är visserligen också söndernaggad, men vikarna äro här mindre djupa, uddarna kortare, och skärgården blott ställvis rik på större öar. Vidast är den i Bottniska vikens smalaste del *Kvarken* (*Meren kurkku*) och full af de farligaste grund, men den största ön *Karlö* (*Hailuoto*) ligger långt nordligare. — I allmänhet äro Östersjön och dess vikar grunda¹ och djupet aftager alt mer, ehuru det sker mycket långsamt. Vid de långgrunda kusterna af Bottniska viken är vattenminskningen störst eller något öfver 1 meter på 100 år; i Finska viken ungefär hälften så stor.

Mycket lik Finska vikens skärgård är den, som bildas vid norra stranden af den stora insjön *Ladoga*, hvilken mer liknar ett haf än en sjö. Längre ut i den djupa nordliga delen af sjön reser sig med höga tvärbranta klippstränder en vacker ögrupp med den märkliga ön *Valamo*.

Den rika skärgården har sedan urminnes tider haft stor betydelse för samfärdseln. Ty inom den går en mycket

¹ T. ex. Medelhafvet är 15 gånger djupare.

anlitad segelled, af holmarna och skären skyddad för hafvets bränningar och stormar.

Ytbildning. Vård land har icke alltid haft samma utseende som nu. Det var en tid, då Finlands yta betäcktes af ofantliga ismassor. I likhet med nutidens jöklar eller glacierer¹ voro de i ständig, ehuru ytterst långsam rörelse. Stenar och stora klippstycken lössletos från bärgen och fördes af isen nedåt. Därunder glattslipades bärggrunden samt bildade sig i den fördjupningar och refflor. Af dessas riktning kan man se, att isen rört sig från NV åt SO. Af ismassans tyngd sönderkrossades en del klippstycken till ett skarpkantigt grus, kalladt krosstengruss, en annan del bars som stora flyttblock på isens rygg och stannade än här än där i landet, då isen smälte. På många ställen bildades af nedforsande vatten sådana runda urhålkningar i bärgen, som kallas jättegrytor. När kölden efter hand minskades, smälte isen och drog sig allt mer mot Norden. Vatten betäckte nu landet och förde med sig massor af sand och stenar. I svallet slipades runda. Detta rullstengruss är på några ställen hopadt till långa sandåsar, på andra utbredd till moar. Slutligen drog sig vattnet småningom tillbaka och gör det än i dag. Men som ett minne af vattnets herravälde kvarstå våra „tusen sjöar“.

Finlands höjder äro otvifvelaktigt nuförtiden vida lägre än fordom. Isynnerhet under istiden söndersprängdes och förstördes bärgen starkt af vatten och is, men detta sprängningsarbete fortfar ännu i vår kalla Nord och äfven de hårdaste stenarter kunna icke motstå luftens och vattnets åverkan. Finland är sålunda vordet ett lågland, men med mycket ojämn yta. Nästan öfverallt ser man bärg och åsar, men de höja sig sällan mer än 100^m öfver den omgifvande marken. Några sammanhängande bärgsryggar eller bärgskedjor äga vi icke, men väl långa landryggar, hvilka hafva stor betydelse såsom vattendelare. Dessa landryggar utgöras af upphöjningar i den fasta bärggrunden, hvilka ibland äro alldeles omärkliga och betäckas af kärr

¹ Jöklar, glacierer eller gletscher kallas tätt sammanpackade snö- och ismassor, som bilda sig uppe i högfjällens dalgångar och småningom glida nedåt.

och mossar, ibland åtföljas af sandåsar och moar samt ibland bestå af bärgshöjder.

En sådan landrygg är *Maanselkä*. Den utgår vid det 1250^m höga *Haldefjäll* från *Kölen* eller *Norska fjällryggen* och sträcker sig först åt SO och Ö till det höga gränsfjället *Talkkunaoaivi*, sedan åt S samt slutligen åt SO inåt Ryssland.

Från nordliga delen af *Maanselkä* utgår åt S *Ounaselkä*, i hvars norra del finnes Finlands högsta bärg *Pallas-tunturit* [850^m]. Från det höga fjället *Näränkävaara* på *Maanselkä* sträcker sig åt SV *Kainunselkä*. Längre söderut utgå ytterligare från *Maanselkä* två långa landryggar *Suomenselkä* och *Salpausselkä*. *Suomenselkä* sträcker sig först åt V sedan åt SV; *Salpausselkä* gör längst i Ö en stor båge åt N och löper sedan jämnslides med Finlands sydkust. Bägge upphöra i närheten af *Bottniska viken*. Mellan *Suomenselkä* och *Salpausselkä* gå i hufvudriktning från N till S fyra landryggar: *Satakunnanselkä*, hvars norra del utgöres af den vida *Tavastmon* (*Hämeen kangas*), *Hämeenselkä*, *Savonselkä*, och *Karjalanselkä*. Från *Salpausselkä* utgå *Lohjanselkä* åt SV till *Hangöudd* och *Äyräpäänselkä* åt SO inåt Ryssland.

På dessa landryggar höja sig såsom nämdes här och hvar enstaka bärg eller bärggrupper och åsar, men ofta resa sig öfver marken lika höga och högre bärg och åsar midt i dalsänkningen mellan landryggarna. Bland enstaka bärg må nämnas det höga *Peldoaivi* och det vidt beröktade *Aavasaksa* i nordliga Finland och bland åsarna de för sin naturskönhet prisade *Kangasala* och *Punkaharju åsarna* i sydliga delen af landet.

Bärgen i Finland bestå hufvudsakligen af granit och gneis eller s. k. gråsten. Ett särskildt slags rödare granit, hvartill hör den s. k. *rapakivi*, finnes mest i ett stort område i mellersta Finland samt ett annat från *Viborgska viken* åt V, där den brytes vid *Pyterlaks*. Granit nyttjas till

byggnads- och stenhuggeriarbeten; rapakivi också vid landsvägsbyggnader. Skiffer förekommer mest i N och kalksten i SV. Af den dyrbara kalksten, som kallas marmor, upptages något vid *Ruskeala marmorbrott* N om Ladoga. På södra sidan om Kumo älf finnes sandsten, som begagnas till kvarn- och slipstenar. Våra bärg äro fattiga på metaller. Endast obetydligt järn, koppar och tenn förekomma i södra Finland samt guld i Lappland.

Sjöar och älfvar. De inre vattnen äro i Finland talrikare än i något annat land i Europa. Isynnerhet är rikdomen på sjöar utomordentligt stor och bidrager väsentligen till vårt lands ej ringa naturskönhet. Vanligen stå långa rader af sjöar i förbindelse med hvarandra, så att vattnet från de högre belägna sjöarna genom strömmar flyter in i de lägre och därifrån vidare nedåt; dessa kallas stråtar. Sålunda uppsamlas vattnet från flere håll i en s. k. centralsjö och utföres slutligen genom en större älf till hafvet. Vattendragen kunna med ledning af landryggarna fördelas i fem grupper eller vattenområden.

1. **Norra vattenområdet** ligger på norra och östra sluttningen af Maanselkä och har sitt utlopp i vikar af Norra Ishafvet. Dess största älf är *Tana älf* (*Tenojoki*), som utflyter i Tana fjorden i Norge. Föرنämsta sjön är *Enare sjö* (*Inari*), hvilken upptager *Ivalojoki* och genom *Patsjoki* utfaller i Varanger fjorden. *Kuusamo stråten* på Maanselkäs östra sluttning har sitt utlopp i Hvita hafvet. — Enare är en af Finlands största sjöar, med höga stränder och talrika skogbevuxna holmar. Vid Ivalojoki vaskas guld.

2. **Nordvästra vattenområdet** finnes dels på södra och västra sluttningen af Maanselkä, dels på norra och nordvästra sluttningen af Suomenselkä. Vattendragen hafva sitt utlopp i norra delen af Bottniska viken och utgöras företredesvis af älfvar och åar. De föرنämsta älfvarna finnas i nordligare delen af området och äro: *Torne älf* (*Tor-*

niojoki) med biälften *Muonio* (*Muonijoki*), *Kemi älf*, som genomrinner *Kemi träsk* (*Kemijärvi*) och upptager från höger *Ounasjoki* samt *Ule älf* (*Oulunjoki*). Alla tre äro stora och vattenrika älfvar, men besväras af talrika forsar, bland hvilka *Taivalkoski* i Kemi och *Pyhäkoski* i Ule älf äro de märkligaste. Ändock användas de mycket och isynnerhet Ule älf till varutransport och timmerflottning. — Ule träsk bildar föreningspunkten i ett af Maanselkä, Suomenselkä och Kainunselkä begränsadt vattenområde samt upptager från NO *Hyrnsalmi* och från Ö *Sotkamo stråten*.

Bland de många åarna i sydligare delen af området må nämnas *Lappo å* (*Lapuanjoki*) och *Kyrö å* (*Kyrönjoki*), hvilka rinna fram mellan bördiga åkrar och välbygda byar. Den största insjön i dessa trakter är *Lappajärvi*.

3. **Sydvästra vattenområdet** är beläget på södra sluttningen af Suomenselkä samt västra sluttningen af Hämeenselkä och Lohjanselkä. Det har sitt utlopp i södra delen af Bottniska viken och Östersjön. Största delen af området upptages af de talrika insjöar, hvilkas vatten utföres till hafvet genom *Kumo älf* (*Kokemäenjoki*). Centralsjö är *Pyhäjärvi*, som uppsamlar vattnet från sjöarna i N och Ö. Längst norrut i hörnet mellan Suomenselkä och Hämeenselkä finnas tre stråtar: *Ätsäri*, *Pihlajavesi* och *Keuru stråtarna*, hvilka förena sig. Så följer en rad af sammanhängande sjöar, som genom *Murola fors* och *kanal* förenas med den stora sjön *Näsijärvi*. Därifrån störtar sig vattnet vidare genom *Tammerfors* (*Tampereenkoski*) ned till *Pyhäjärvi*. De österut belägna sjöarna bilda äfven tre ståtar: *Längelmänvesi*, *Hauho* och *Vanajavesi stråtarna*. Dessa förena sig och vattnet fortsätter sitt lopp genom flere sjöar och forsar till centralsjön. Ur *Pyhäjärvi* föres vattenmassan vidare genom den strida *Nokia ström* till *Kulovesi*, som från N upptager *Kyrösjärvi* genom det ståtliga *Kyrö vattenfallet* (*Kyröskoski*). Från *Kulovesi* utrinne slutligen den väldiga *Kumo älf*.

Denna älf är så vattenrik, att den hvarje timme tillför hafvet 1600 mill. liter (617 mill. kannor) vatten, men talrika forsar göra den föga segelbar. Likaså hindra de många forsarna mellan sjöarna flerstädes samfärdseln, men å andra sidan göra dessa forsar stor nytta, i det de lämna drifkraft åt en mängd fabriker, sågverk och kvarnar. Genom *Murola kanal* har emellertid en lång ångbåtsled öppnats norrut från Tammerfors och genom *Lempois kanal* en annan söderut till Tavastehus.

Utom Kumo älf s flodområde förtjäna ihågkommas de stora sjöarna *Pyhäjärvi*¹ och *Lojo sjö* eller *Hiidenvesi* samt den minnesrika *Aura å* (*Aurajoki*).

4. **Mellersta vattenområdet** är beläget på östra sluttningen af Lohjanselkä och Hämeenselkä, södra sluttningen af Suomenselkä samt västra sluttningen af Savonselkä och Äyräpäänselkä. Detta område har sitt utlopp i Finska viken och utgöres hufvudsakligen af *Kymmene älf s flodområde*. Centralsjö är den stora omkring 130^{km} (12 mil) långa men smala sjön *Päijänne*. Den mottager tillflöden från alla sidor. Störst är det norra tillflödet, som uppkommer genom föreningen af tre stråtar: *Saarijärvi stråten*, *Viitasaari stråten* med den stora sjön *Keitele* och *Rautalampi stråten*. Från dem ledes vattenmassan genom sjöar och forsar ned till Päijänne. Från Ö upptager Päijänne *Sysmä stråten* med den stora, vackra sjön *Puulavesi*, som likväl numera har sitt förnämsta utlopp åt S till Kymmene älf. I S står Päijänne genom *Vesijärvi kanal* i förbindelse med *Vesijärvi*. Hela denna ofantliga vattenmassa nedföres till hafvet genom *Kymmene älf* (*Kymijoki*), hvilken ömsom är inklämd mellan klippor samt bildar strida forsar och vattenfall, bland dem det vackra *Anjala fallet*, ömsom utbre-

¹ En annan sjö belägen SV om centralsjön med samma namn. *Pyhäjärvi* = den heliga sjön är ett ofta använt sjönamn i Finland och antyder en forntida offerplats.

der sig till ej obetydliga sjöar. Slutligen grenar sig älfven i två utloppsarmar på ömse sidor om Pyttis ö och utfaller genom fem mynningar i Finska viken.

På de vida sjöarna röra sig många ångbåtar, hvilka dels nedföra stockarna från de inre skogsbygderna till Kymmene älf, dels transportera resande och gods från Lahtis till Jyväskylä eller någon af de många socknar, som uppstått kring sjöstränderna.

5. **Sydöstra vattenområdet** är beläget på södra sluttningen af Suomenselkä, östra sluttningen af Savonselkä och Äyräpäänselkä samt västra sluttningen af Maanselkä, som dock till en del ligger utom Finlands gränser. Det har sitt utlopp i Ladoga och omfattar hufvudsakligen *Vuoksens* ofantliga flodområde, hvilket upptager mer än $\frac{1}{6}$ af landets hela yta. Längst i N förenar sig en mängd sjöar i två stora stråtar: *Kallavesi stråten* i V och *Pielis stråten* i Ö. I Kallavesi stråten finnes den långa och vackra sjön *Kallavesi*, hvilken från N upptager två stråtar: *Idensalmi* (*Iisalmi*) stråten och *Nilsii stråten* samt genom många stora sjöar och strömmar på ömse sidor om *Soisalo* uttrinner i *Haukivesi*. Denna sjö upptager äfven Pielis stråten, hvars största sjö är den 106^{km} (10 mil) långa och ganska breda sjön *Pielisjärvi*. Därifrån strömmar vattnet genom *Pielisjoki* till *Pyhäselkä*, hvilken från N upptager *Höytiäinen* samt i V sammanhänger med *Orivesi* och vidare genom *Orivirta* med *Haukivesi*. Genom tre sund står *Haukivesi* i förbindelse med *Saima*, hvilken likt ett örikt innanhaf utbreder sig åt alla sidor. I NO är *Saima* förenadt med *Puruvesi*, ur hvars klara, rena vatten det natursköna Punkaharju höjer sig. Den väldiga vattenmassan, som slutligen samlat sig i *Saima* genombryter *Salpausselkä* och störtar sig skummande utför den ena forsen efter den andra, däribland det vidt berömda *Imatra*, bildande Finlands vattenrikaste älf *Vuoksen* (*Vuoksi*). Den grenar sig i två utloppsarmar, af hvilka den norra utfaller genom två mynningar på ömse sidor om Keks-

holm, medan den södra och anseeligare numera är ledd genom *Suvanto* sjö till Ladoga.

Markens sluttning inom detta område är mycket ringa, så att alla de stora sydliga sjöarna från Pyhäselkä och Haukivesi ligga i samma höjd och de nordliga endast genom obetydliga forsar och strömmar äro skilda från dem. Genom kanalgräfningar och strömrrensningar har man därför med lätthet förbundit dem och sålunda öppnat långa farleder till det inre af landet. De viktigaste inre kanalerna äro *Pielis älfs kanaler* mellan Pielisjärvi och Pyhäselkä samt *Konnus* och *Taipale kanaler* mellan Kallavesi och Haukivesi. Men af största betydelse är den långa *Saima kanal* mellan Saima och Viborgska viken, ty genom den har åstadkommits en direkt samfärdsel med utlandet.

Ännu äro Finlands sjöar både talrika och stora, men de minskas beständigt ehuru långsamt. Hvarje rinnande vatten medför slam, som afsättes i form af svämsand och svämlera i den sjö, dit det utrinne. Efter hand uppgrundas sålunda sjön, tills den helt och hållet igenfylls och förvandlas till en dal, genom hvilken det rinnande vattnet slingrar sig fram. I sjöar med mera stillastående vatten frodas vattenväxter, hvilka från stränderna allt mer utbreda sig inåt sjön. Isynnerhet hvitmossan fortplantar sig starkt och hopar sig ofta i massor af flere meters tjocklek, som slutligen betäcker hela sjön och förvandlar den till en mosse. I den multnade hvitmossan finna sedan allehanda växter med fastare byggnad en lämplig jordmån. Deras rötter och stjälkar genomtränga mossjorden och gifva den ökad fasthet samt förmultna där och bilda torf, hvilken nytjas till ökande och förbättrande af åkerjorden samt till bränsle. En sumpmark, hvars torfjord från början består af fastare vattenväxter, såsom starrgräs, vass o. d. kallas myr.

I den mån naturen själf eller människan fördjupar utloppet och afleder vattnet ur Finlands sjöar, kärr och mossar, vinnas för odlingen vida sträckor af den bördigaste jord. Ännu betäcka likväl sjöar och sumpmarker nära $\frac{1}{3}$ af landets hela yta; ännu kunna således i en framtid från vattnets välde ryckas åkerfält, hvilka äro större än mångt konungarike. — Men äfven på ett annat sätt äro Finlands

sjöar och myrar till nytta, i det att på botten af de flesta bland dem bildat sig s. k. sjö- eller myrmalm, hvilken isynnerhet i de östra delarna af landet upptages och förarbetas till järn.

Klimat kallas luftens allmänna beskaffenhet¹ i ett land med afseende å värme, rörelse (vindar) och fuktighet (nederbörd). Luftens värmegrad eller temperatur beror främst af landets afstånd från ekvatorn och är lägre ju större afståndet är². Då nu vårt land ligger så långt i norr, har det ett ganska kallt klimat, och då det tillika har en stor utsträckning i N och S, är det betydligt kallare i norra än i södra delen af landet. Men andra omständigheter göra, att Finlands klimat är mildare än de flesta andra lands vid samma breddgrad. I främsta rummet hafva vi därför att tacka den varma hafsström, som under namn af *Golfströmmen* uppvärmer luften i hela nordvästra Europa samt isynnerhet gör vintern mild. Äfven Östersjöns närhet bidrager mycket att mildra vinterns stränghet hos oss, churu å andra sidan sommarn därigenom blir litet svalare. Slutligen gör landets ringa höjd klimatet jämförelsevis mildt. Varmast är det på grund af dessa omständigheter i sydvästra Finland, där medeltemperaturen³ för året är $+4\frac{1}{2}^{\circ}$, kallast i nordvästligaste hörnet af landet med en medeltemperatur af $-2\frac{1}{2}^{\circ}$. I Hel-

¹ Det tillfälliga tillståndet hos luften på en ort benämnes väderlek.

² Luften erhåller sin värme till minsta delen omedelbart genom solstrålarna, till största delen från den af solen uppvärmda jordytan. Därför beror luftens temperatur af 1) huru varm jordytan under henne är, 2) huru högt luftskiktet ligger. Jordytans uppvärmning är åter olika stark alt eftersom solstrålarna träffa jordytan mer eller mindre snedt. Ju snedare de falla, desto längre väg hafva de att genomtränga atmosfären (jordens luftomhölje) och förlora därunder af sin värme, hvarjämte samma mängd solstrålar har en större yta att uppvärma.

³ Den årliga medeltemperaturen fås genom att summera dagarnas medeltemperatur och dividera summan med dagarnas antal.

singfors är medelvärmen under sommarmånaderna $+ 15\frac{1}{2}^{\circ}$ och under vintern $- 6^{\circ}$. Ju nordligare man kommer, desto mer tilltager vinterns längd och på samma gång dess köld, medan sommarns värme endast långsamt minskas, ty sommarns korthet ersättes i höga Norden af sommardagens längd. Den längsta dagen är i södra Finland $18\frac{1}{2}$ timme, ytterst i Norden 2 månader. Denna långa sommardag motsvaras af en lika lång vinternatt, som dock lyckligtvis ofta upplyses af ett ovanligt klart månljus och flammande norrsken. — Den årliga nederbörden är i Finland omkring 500 millimeter och således icke synnerligen stor, men fullt tillräcklig för vårt kalla klimat. Därtill är den ganska jämt fördelad på årets olika tider.

Växtvärlden är i Finland icke rik och mångfaldig, och den blir allt fattigare ju mer man kommer mot Norden. Längst uppe i norra Lappland äro de afrundade, långsluttande fjällen trälösa och betäcta med hvitgrå renlaf, de kärraktiga dällderna äro beklädda med videsnår och de bättre markerna i älf- och sjödalarna beväxta med låg björkskog, blandad med tall. Litet sydligare blir tallen förherrsande och skogen högre, men den är gles och marken fortfarande betäckt med renlaf. Från Ivalo älfdal söderut utbreda sig sedan de stora skogar af gran, tall och björk, som betäcka mer än hälften af Finlands yta och utgöra dess förnämsta inkomstkälla. Bäst bibehållna äro skogarna i de nordöstliga och innersta delarna af landet, där ännu milsvida skogsmarker åtskilja de små odlade bygderna. Skogfattigast äro de västliga och sydöstliga trakterna.

Granen intager för det mesta de lägre och fuktigare ställena, tallen de högre och torrare. I barrskogen bildas markens växttäckte vanligen af mossar, blåbärs- och lingonris samt på åsar och moar af ljung. Enen växer allmänt på soliga backar. Utom i höga Norden, där björkskog äfven i barrträsregionen kransar fjällens högre sluttningar har löfskogen, bestående af björk eller gråal, en stor utbred-

ning på gamla svedjeland, isynnerhet i Savolaks och Karelén. För öfrigt växa löfträn spridda i barsskogarna. Ända bort i de nordligaste trakterna påträffas aspen, sälgen, rönnen och hæggen, medan endast sparsamt i södra Finland såsom vildt växande förekomma linden, lönnen, almen, asken, eken och hasseln; odlade äro de däremot ganska allmänna. Åland, hvars växtvärld är den rikaste, har äfven att uppvisa oxelrönnen.

Öfveralt i vårt land utbreda sig vid stränderna af sjöar och rinnande vatten, så långt vårflödet når, gräsrika ängsmarker med spridda buskar af vide, björk och al. I de nordliga delarna af landet intaga kärr och mossar oöfverskådliga ytvidder. De äro dels beväxta med låga busk- och risväxter samt gles småskog, dels betäcta med hvitmossa. Sydligare äro sumpmarkerna ej så vidsträcka, hvaremot åkrar och odlade ängar alt oftare afbryta skogens enformighet.

Odlingen har väl trängt sig fram ända bort till nordliga Lappland, men såväl där som i hela norra och inre Finland är skörden ganska osäker. Frostén tillintetgör ofta på några få nätter frukterna af jordbrukarens långvariga arbete. Af säd odlas mest råg och hafre, men i nordligare trakter är kornet det allmännaste sädesslaget. I SV odlas något hvete, i SO bohvete. Jämte bröd utgöra potäter befolkningens hufvudföda och uttränga alt mer rofvorna i hela landet. Endast i sydligare trakter odlar man ärter och bönor. Köksträgårdsväxter af flere slag gå väl ända upp i Lappland, men odlas föga utom på herrgårdarna och invid städerna. Däremot ser man ofta äfven vid böndernas stugor i södra Finland små trägårdar med äpple-, päron-, och körsbärsträn samt stickelbärsbuskar. Litet krikon och plommon förekomma längst i SV. I mellersta och norra Finland trifvas dessa frukter icke, men naturen har så mycket rikligare försett dessa trakter med läckra vilda bär, såsom hjortron, tranbär, åkerbär m. fl.

— Europas förnämsta beklädnadsväxter, lin och hampa, odlas äfven hos oss, linet mest i V, hampan i Ö.

Djurvärlden är äfven jämförelsevis fattig på arter. Dock hysa vårt lands stora skogar flere vilda djur, som hafva betydelse i människans hushållning. Af de större rofdjuren äro vargen och räfven ganska talrika i hela landet. Björnen och järfven tillhöra företrädesvis den nordöstliga och lon den sydvästliga delen. På Åland äro rofdjuren för det mesta utrotade. Dessa rofdjur äro dels skadliga såsom fiender till husdjuren, dels nyttiga såsom pälsdjur. Ett värdefullt skinn gifva äfven hermelinen, mården och uttern, men framför alt jagas ekorren¹ och haren. Ett af våra skogars ståtligaste djur, älgen, höll redan på att utdö, men fridlystes och har sedan märkbart förökats i östra Finland. Från Lappland² utbreder sig vildrenen längs östra gränsen ända till Ladoga. I denna sjö, men isynnerhet vid hafskusterna är själen ganska talrik.

Af fågelvärlden är det endast en ringa del, som vistas hos oss under den kalla och mörka vintern. Men om somrarna blir det lif i skogarna och på vattnen, när sång- och simfåglarna återvända. Såsom matnyttigt villebråd jagas bland skogsfåglarna tjädern, orren, järpen och ripan samt bland sjöfåglarna flere slag af änder. Äjdern värderas högt för dunets skull.

Finlands rikdom på vatten gör det äfven tämligen fiskrikt. I hafvet fångas isynnerhet strömming och hyassbuk, i älvarna lax och sik samt i sjöarna muikkor. Allmänt förekomma abborre, gös, lake, braxen, gädda, ål m. fl. goda fiskslag. Kräfter fångas mycket i södra Finland.

Våra förnämsta husdjur äro hornboskapen och hästen. De yppersta hästarna finnas i Savolaks och Karelen. Allmänt hållas äfven får och svin. Getter förekomma i

¹ Ekorren jagas endast om vintern, då dess skinn är grått, hvarför det däraf beredda pälsväcket kallas gråvärk.

mindre antal i V. Renen är Lapplands viktigaste husdjur. Af tama fåglar hållas mest höns samt endast obetydligt gäss, ankor och kalkoner i sydliga delen af landet.

Inbyggare. Finlands befolkning utgöres till största delen af finnar (suomalaiset) [omkr. 1,800,000]. De tillhöra den finsk-ugriska folkstammen¹, som är utbredd öfver nordliga Europa och nordvästra Asien, men är ganska fåtalig. Man kan skilja mellan två hufvudafdelningar i Finland, nämligen tavaster (hämläiset) i SV och karelare (karjalaiset) i NO. Olikheterna mellan dem äro ganska märkbara och visa sig i utseende, lynne, seder och språk. Till samma folkstam som finnarne höra äfven lapparne [omkr. 1,000], hvilkas språk, lapskan, liknar finskan. Vårt lands inbyggare utgöras dessutom af flere andra folk. Talrikast äro svenskarne [300,000], hvilka bebo Åland, Egentliga Finlands skärgård samt kusttrakterna i Nyland och södra Österbotten. De tillhöra den germaniska folkstammen och den underafdelning däraf, som kallas skandinaviska folk. Vidare¹ finnas ryssar [4,500], hvilka för det mesta äro handlande i städerna och endast i ringa antal såsom bönder bo på näset mellan Finska viken och Ladoga. Tyskar [1,800] bo hufvudsakligen i Helsingfors och Viborg, där de drifva handel. I Finland uppehåller sig äfven ett mindre antal zigenare och judar.

De finsk-ugriska folken tillhöra den mongoliska rasen, men tavaster och karelare hafva genom uppblandning med germaniska och slaviska folk äfvensom under påvärkan af en högre odling fördelaktigt förändrat sitt utseende. Äfven folklynnet och sederna hafva undergått förändringar. Endast i de inre skogsbygderna påträffas här och hvar människor, som bevarat gammalt lynne och gammal sed.

Tavasten är af naturen tystlåten och allvarsam, långtänkt och envis; trög att begynna, men ihärdig att utföra ett arbete. Han är förnöjsam och tålmodig, ärlig och trofast. Karelaren är mera rörlig, tillgänglig och pratsam. Han är mera företagsam, men mindre ihärdig

¹ Folkstam kallas sammanfattningen af flere folk, som hafva samma härkomst och likartade språk.

samt fallen för vällefnad. För poesi äger han god begåfning, hvarom Kalevala och andra ypperliga folksånger bära vittne.

Lapparne hafva däremot till en stor del bibehållit den mongoliska typen. De äro kortväxta, hafva bredt, platt ansikte med utstående kindknotor samt svart, stripigt hår. Till lynnet äro de tröga, tungsinta och trumpna. Dock äro de mot främlingar gästfria och inom familjen råder det bästa förhållande. Sin kalla fattiga fosterbygd älska de högt. Lapparne i Finland och deras renar aftaga år för år i antal. I södra Lappland hafva lapparne redan allmänt antagit de finska nybyggarnes språk och lefnadssätt.

Vårt lands inbyggare hylla den evangeliskt-lutherska läran. Endast ryssarne och ett litet antal finnar vid östra gränsen höra till grekiska kyrkan. Läskunnigheten är allmän och folkbildningen stiger alt mer, ty redan hafva folkskolor blifvit inrättade i nästan alla delar af landet. För utbildande af folkskollärare och lärarinnor finnas fyra seminarier. Den högre undervisningen främjas genom många lyceer, ett universitet, ett polytekniskt, ett forst- och två landtbruksinstitut.

Näringar och samfärdsel. Största delen af befolkningen har sitt uppehälle af jordbruk i förening med boskaps-skötsel, men dessa näringar bedrifvas ännu icke med tillräcklig skicklighet och omsorg. Fiske idkas isynnerhet i kusttrakterna, men också i de talrika sjöarna och älvarna. Jakten är mångenstädes en lönande binäring. Under de sista åren har den inre handeln blifvit något lifligare och den utländska handeln är ej obetydlig, hvaremot sjöfarten aftagit. De förnämsta utförsvarorna äro: trävaror, tjära och smör. De betydligaste införsvarorna äro: säd, kaffe, socker, salt, bomull och tobak. Äfven flere slag af fabriksvaror införas, ty den stora industrin motsvarar ej behöfvet. Dock har landet flere egna fabriker, för det mesta inrättade vid forsar. De största äro bomulls- och linnespinnerier, klädesfabriker och mekaniska verkstäder, men talrikast äro i vårt skogrika land sågvarken. Bäragsbruket är obetydligt och sysselsätter sig mest med upptagande af myrmalm i östra Finland.

Samfärdsmedlen förbättras med hvarje år genom kanal-, järnvägs- och landsvägsbyggnader. Hvilka äro de viktigaste kanalerna och inre segellederna? [sidd. 8, 10]. — Af vårt lands järnvägar är *Helsingfors—Tavastehus* banan den älsta. Därifrån utgå åt Ö *Kervo—Borgå* och *Riihimäki—S:t Petersburg* banorna, den senare med bibana till *Willmanstrand*, samt åt V *Hyvinge—Hangö* banan. Från *Tavastehus* fortsättes järnvägen till *Tammerfors* och från denna linje utgår *Toijala—Åbo* banan åt SV. Vidare sträcker sig järnvägen från *Tammerfors* åt N och NV till *Vasa* och från *Östermyra* station norrut genom *Gamlakarleby* till *Uleåborg* med bibana till *Jakobstad*. För närvarande är under byggnad *Savolaks* banan genom *S:t Mickel* till *Kuopio*. — Rätt goda landsvägar finnas i tillräcklig mängd i de sydliga och mellersta delarna af landet, men till de glest befolkade nordliga trakterna leda endast få vägar och de upphöra alldeles i södra Lappland, där de strida älfvarna måste ersätta dem.

Styrelse och förvaltning. Storfurstendömet Finland är såsom en särskild stat oskiljaktigt förenad med kejsardömet Ryssland. Rysslands kejsare är tillika Finlands storfurste, som styr landet efter dess egna lagar och genom infödde män. Landets högsta förvaltning ombesörjes i regentens namn närmast af en generalguvernör och kejsarligen senaten, hvilken tillika är landets högsta domstol. För öfrigt är Finland för den världsliga förvaltningen indeladt i 8 län, hvart och ett styrdt af en guvernör; för den kyrkliga förvaltningen i 3 stift, hvarje styrdt af en biskop samt för lagskipningen i 3 hofrättsdistrikt med hvar sin hofrätt. — Dessutom finnes en äldre, historisk indelning af landet i 9 landskap.

Finlands inhemska militär utgöres af gardesskarp-skyttebataljonen i *Helsingfors* och 8 värnepliktiga skarpskyttebataljoner, en i hvart län.

Statsförfattningen i Finland är i hufvudsak densamma, som den var i Sverge före 1809, då Finland skildes därifrån. Den är inskränkt monarkisk, d. v. s. regentens makt är begränsad af lagarna, i hvilkas stiftande folket tager del. Vårt lands grundlagar äro Regeringsformen af år 1772, Förenings- och Säkerhetsakten af 1789 samt Landtdagsordningen af 1864.

Den värkställande makten utöfvas af regenten. Men då Finlands storfurste tillika är kejsare i Ryssland och där bosatt, finnes i St Petersburg en komité med en ministerstatssekreterare ispetsen, som granskar och för monarken föredrager vissa ärenden, hvilka af honom själf afgöras. Andra förvaltningsärenden afgöras direkt af kejsarliga senaten eller vanligen den afdelning, som kallas ekonomidepartementet och utgör den egentliga inhemska regeringen. Därunder lyda guvernörerna i länen med deras härad och länsmansdistrikt, därunder vidare alla lägre förvaltande myndigheter. Senatens andra afdelning benämnes justitiedepartementet och utgör landets högsta domstol, till hvilken man kan vädja från hofrätterna. Till hofrätterna kan åter vädjas från underdomstolarna, som äro häradsrätterna på landet och rådstufvurätterna i städerna.

Den lagstiftande makten tillhör gemensamt regenten och folket, som utöfvar den genom landtdagen. Denna sammanträder hvar tredje år och utgöres af 4 stånd: ridderskapet och adeln, som består af hufvudmännen för de adliga ätterna; prästeståndet, som består af ärkebiskopen och biskoparna samt ledamöter, valda af stiftens präster, universitets- och skollärare; borgareståndet, hvars medlemmar väljas af städernas inbyggare, samt bondeståndet, hvars ledamöter väljas, en för hvarje domsaga, genom förut valda elektor (valmän).

Beskattningsrätten tillhör hufvudsakligen folkförsamlingen.

Nylands län

består af västra och största delen af landskapet *Nyland* samt en liten del af södra *Tavastland*. Det omfattar kustlandet vid Finska viken till Kymmene älf i Ö. — Skärgården är vidsträkt och rik på natursköna ställen. I det inre ser man i beständig omväxling skogiga backar och fruktbara slätter med vackra herrgårdar och välmående byar, omgifna af bördiga åkerfält. Befolkningen är här tätare än i något af de andra länen, och dock är till och med denna landsdel glest befolkad och ringa odlad i bredd med kulturlanden i mellersta Europa.

Skärgården och södra delen af fastlandet bebos af svenskar, den norra af tavaster. Utom fiske och själsskytte idkas i skärgården liflig kustfart. Annars äro jordbruk och boskapskötsel hufvudnäringar samt bedrifvas med insikt och omsorg. Ängsodling och mejerihandtering äro ganska allmänt införda. I V finnas flere järn- och kalkbruk. Hemslöjd idkas mångenstädes med ifver och skicklighet.

I landskapet **Nyland** ligga länets alla städer.

Helsingfors (Helsinki), på en landtunga vid Finska viken i ett vackert läge. Finlands hufvudstad, säte för generalguvernören och kejsarliga senaten, för guvernören öfver Nylands län och flere ämbetsvärk. Universitet, polytekniskt institut, 2 normallyceer och många andra läroanstalter. Några fabriker. Goda hamnar och liflig handel (största införsel). Staden är delvis välbygd. De anmärkningsvärdaste platserna äro: Senatstorget, omgifvet af Nikolai-kyrkan, senats- och universitetshusen samt esplanaderna med Runebergs staty och flere vackra byggnader. 49,000 inb.

Sveaborg (Veapori) på holmar utanför Helsingfors. Stark fästning.

Borgå (Porvoo) vid Borgå å. Biskopssäte. God handel. Runebergs hem. 4,000 inb. — I staden och dess omnåjd idkas betydlig hemslöjd (bomullstyg m. m.).

Lovisa (Loviisa) vid Lovisa viken. Liten handelsstad. Badort. — Vid mynningen af viken ruinerna af fästningen Svartholm.

Ekenäs (Tammisaari) vid Pojo viken och Hyvinge—Hangö banan. Svenskt folkskollärarynnesseminarium.

Hangö (Hankoniemi) på Hangöudd. Nyanlagd handelsstad. Badort.

Svartå, gammalt järnbruk; *Fiskars*, järnbruk och finsmidewärkstäder, samt *Raseborg*, slottsruiner: alla i västra Nyland.

Åbo och Björneborgs län med Åland

är bildadt af *Egentliga Finland*, västra *Satakunta* och *Åland*. Det omfattar Östersjökusten med dess ofantliga, vackra skärgård samt kustlandet vid södra delen af Bottniska viken. — *Egentliga Finland* är vårt lands tidigast och mest odlade bygd, där förgångna tiders minnen öfveralt möta vandra-
ren. I det milda klimatet bedrifves hvete- och frukt-
odling mer än annanstädes. — *Satakuntadelen* upptages i N af kärrmarker och sandmoar (Tavastmon) med mager jordmån och gles befolkning. I S är däremot Kumo älfdal väl odlad och tät befolkad. — *Fast Åland* är ett backigt land med små bördiga åkerfält och saftigt grönskande ängar. Sådana äro ock de närmare större öarna, men längre bort blifva de klippiga holmarna alt kalare och ödsligare.

Skärgårdsbefolkningen är svensk och idkar utom fiske, boskapsskötsel och jakt betydlig fraktfart. Fastlands-
invånarne äro tavaster och lefva mest af jordbruk och bo-
skapsskötsel. En betydlig fabriks- och sågrörelse be-
drifves, hvarjämte hemslöjd mycket sysselsätter befolkningen i städerna och deras grannskap.!

I **Egentliga Finland** ligga städerna:

Åbo (Turku) vid Aura å. Landets äldsta stad samt förut hufvud- och universitetsstad. Säte för länets guvernör, Finlands ärkebiskop och Åbo hofrätt. Viktig fabriks- och handelsstad (stora mekaniska verkstäder m. m.). Stadens märkligaste byggnad är den gamla domkyrkan med grafkor och vackra glasmålningar. Därinvid Porthans staty. 25,000 inb. — Vid åns mynning ligger det minnesrika, mer än 700 år gamla *Åbo slott*. Nära intill den vackra ön *Runsala* med villor, trädgårdar och eklundar.

Nådendal (Naantali) vid Östersjön. Yllestickning. Gytjebad.

Nystad (Uusikaupunki) vid Bottniska viken. Fraktfart

och handel med träkärl, som mycket tillvärkas i trakten. Underhafstelegraf till Sverge. 3,800 inb.

Salo, köping nära en vik af Östersjön. — *Dahlsbruk*, järnbruk och mekanisk värkstad på ön Kimito. — *Kustö* vid hafvet SO från Åbo, ruiner af ett slott, som tillhört Finlands katolska biskopar.

I **Satakunta**: *Björneborg (Pori)* vid Kumo älf, två mil från mynningen. Betydlig handel. Några fabriker (mekanisk värkstad). — Yttre hamn *Räfsö*. 9,200 inb.

Raumo (Rauma) vid Bottniska viken. Handel med trävaror. Spetsknyppling. 3,600 inb.

Ikalis, köping vid Kyrösjärvi.

På **Åland**: *Mariehamn (Maarianhamina)* vid Östersjön. *Kastelholm*, slottsruiner.

Tavastehus län

består af sydvästra *Tavastland* och östra *Satakunta*. Det är ett inlandslän mellan Päijänne i Ö och Kulovesi i V. — *Tavastländska* andelen är i N uppfylld af branta bärg och stora barrskogar. I S finnas fruktbara slättbygder, där säd och mycket lin odlas samt många stora fabriker blifvit anlagda. — *Satakuntadelen* är med sina skogbeklädda höjder och blå sjöar en af de vackraste trakter i Finland.

Inbyggarna äro tavaster och idka företrädesvis jordbruk och boskapsskötsel. Vårt lands största fabriksanläggningar finnas i länet, där äfven betydande sågrörelse och skogshandtering drifvas.

I **Tavastland**: *Tavastehus (Hämeenlinna)* vid Vanajavesi' stråten. Guvernörens residens. 4,300 inb. — Invid staden det mer än 600 år gamla slottet *Tavastehus* eller *Tavasteborg*.

Lahtis, köping vid Vesijärvi och Riihimäki—S:t Petersburg banan. — *Evois* forstinstitut och *Mustiala* landbruksinstitut, samt vidare *Forssa*' bomullsspinneri, *Notsjö* glasbruk och *Tervakoski* pappersbruk: alla i södra Tavastland. ‡

I **Satakunta**: *Tammerfors (Tampere)* vid Tammerfors, vackert beläget mellan Pyhäjärvi och Näsijärvi sjöar. Fin-

lands största fabriksstad (stora bomulls- och linnespinnerier, pappersbruk, klädesfabriker m. fl.). 15,500 inb.

Nokia träsliperi vid den lika nämnda strömmen.

S:t Mickels län

utgöres af mellersta *Savolaks* och östra *Tavastland* samt sträcker sig från Päjänne i V till Orivesi i Ö. Sydgränsen går midt öfver Saima. — Otaliga sjöar med klart, blått vatten och vackra, lummiga holmar, enstaka bärgshöjder, långa sandåsar och trånga dalar äro utmärkande för *Savolaks*. Denna landsdel är synnerligen rik på naturskönhet. Vid stjöstränderna och uppe på åsarna ser man åkerfält och ängar, medan bergen äro bevuxna med barrskog och dalarna med löfskog, som vuxit upp på gamla sveder.

Befolkningen hör till största delen till karelska stammen och har sin utkomst hufvudsakligen af åker- svedjebruk och kärrodling. Bohvete odlas här mer än annanstädes. Boskapsskötsel, fiske och skogshandtering idkas därefter.

I **Savolaks** ligga: *S:t Mickel* (*Mikkeli*) vid en vik af Saima. Guvernörens residens.

Nyslott (*Savonlinna*) på en ö vid Kyrönsalmi sund mellan Haukivesi och Saima. — På en holme i sundet det gamla slottet *Olofsborg*.

Punkaharju, naturskön kronopark på en ö i Puruvesi.

I **Tavastland**: *Heinola*, liten vackert belägen stad vid Kymmene älf.

Viborgs län

består af södra *Karelen*, sydligaste *Savolaks* samt mindre delar af *Nyland* och *Tavastland*. Det utgör sydöstra hörnet af landet, kalladt *Gamla Finland*, samt omfattar kustlandet vid Ladoga och Finska viken till Kymmene älf i V. — Längst i NO är landet en skogrik, men nästan folktom ödemark. Ladogas och Vuoksens stränder äro bär-

giga med leende fruktbara dalar. Annars utgöras de inre delarna mest af skoglösa, med klappersten betäktade höjder samt med klen björkskog bevuxna eller af sankade kärr uppfyllda dälдер. I kusttrakterna vid Finska viken omväxla låga bärg med mindre slättmarker. Jordmånen är för det mesta stenbunden och mager.

Inbyggarne äro till största delen karelar. Längst i V bo svenskar och i S ryssar i litet antal. Stadsbefolkningen utgöres af en brokig blandning af dessa tre folk, hvartill kommer ett stort antal tyskar i Viborg. Jordbruket hindras af den karga jordmånen och bedrifves med ringa skicklighet. Hafre odlas här dubbelt så mycket som råg. Sågrörelse, fabriksvärksamhet och bärgsbruk idkas något, men framför allt handel. Synnerligen liflig är handeln på S:t Petersburg, där skogsprodukter (hvaribland videbark till garfverierna), ladugårdsalster, fisk, granit m. m. säljas. Befolkningen har mångenstädes i länet bibehållit gammaldags sed och gammal folkdräkt.

I **Karelen** ligga: *Viborg (Viipuri)* vid Viborgska viken samt vid Saima kanals mynning och Riihimäki—S:t Petersburg järnväg. Säte för länets guvernör och Viborgs hofrätt. Har flere kyrkor och skolor samt några fabriker. Betydlig handel (största utförsel). Öfver staden höja sig ruinerna af det gamla *Viborgs slott*. 15,800 inb. — Yttre hamn *Trångsund*.

Keksholm (Käkisalmi) på en ö mellan Vuoksens norra mynningsarmar. Handel på S:t Petersburg.

Sordavala (Sortavala) vid Ladogas norra strand. Finskt folkskoleseminarium. Handel på S:t Petersburg.

Nurmis finsmidesfabrik vid Riihimäki—S:t Petersburg banan V om Viborg. — *Pyterlaks granitbrott* vid Finska viken V om Viborg. — *Ruskeala marmorbrott* N om Ladoga. — *Pitkäranta* tenn- och koppargrufva nära Ladoga åt NO. — *Kronoborg (Kurkijoki)* vid Ladoga N om Keksholm, landtbruksinstitut. — *Valamo*, naturskön, väl odlad ö i Ladoga med ett grekiskt kloster.

I **Nyland**: *Fredrikshamn (Hamina)* vid Finska viken. Kadettskola. God handel.

Kotka på en ö vid Kymmene älfs östra mynningsarm. Nyanlagd stad med stora sågverk samt betydlig utförsel af plankor och bräden.

I **Savolaks**: *Villmanstrand (Lappeenranta)* vid Saima Badort.

Lauritsala vid Saima kanals norra ända, lastageplats.

Kuopio län

är bildadt af norra *Karelen*, norra *Savolaks* och en mindre del af norra *Tavastland*. Det sträcker sig från Keitele i V till ryska gränsen i Ö. — Naturen är här ungefär sådan som i St Mickels län: talrika sjöar, fullströdda med holmar, långsluttande åsar, branta bärg och trånga dalar gifva landet ett omväxlande och vackert utseende. Ofantliga skogar samt en mängd sank mossar och myrar fylla jämte sjöarna största delen af länet. De glesa odlade bygderna finnas dels vid sjöstränderna dels uppe på åsarna. Jordmånen är stenbunden, men ej ofruktbar; särskildt äro ängarna och betesmarkerna goda. Vattnen äro mycket rika på myrmalm.

Invånarne höra till karelska stammen. De idka ännu med förkärlek svedjebruk och kärrodling. Skogshandtering och sågrörelse drifvas med ifver och genom Viborg gå härifrån massor af plankor och bräden till utlandet. Samma väg gå ock årligen tusentals lispund smör och mången ypperlig trafware föres härifrån till södra Finland och Ryssland. Den goda malmtillgången har föranlett anläggningen af flere betydande järnbruk. Om vintrarna utsätter man i skogarna giller för skogsfågel och pälsdjur.

I **Savolaks** ligger: *Kuopio* på en udde i Kallavesi. Säte för länets guvernör och biskopen öfver Kuopio stift. God handel. 7,600 inb.

Nära staden *Puijo backe* (150^m öfver Kallavesi) med härlig utsikt.

Idensalmi (Iisalmi) köping vid Idensalmi stråten med ångbåtsförbindelse söderut till Kuopio.

Varkaus, köping och stor mekanisk verkstad vid Varkaus ström och Taipale kanal.

I **Karelen**: *Joensuu* vid Pielis älfs utlopp i Pyhäselkä. Liflig handel.

Nurmes, köping vid Pielisjärvi.

Värtsilä, stort järnbruk i sydöstligaste hörnet af länet.

Vasa län

utgöres af södra *Österbotten*, nordvästra *Tavastland* och nordöstra hörnet af *Satakunta*. Det omfattar kustlandet vid mellersta delen af Bottniska viken och sträcker sig österut till Keitele. — Innanför den lågbärgiga skärgården och långgrunda kusten utbreder sig södra Österbottens stora slättbygd, den största i Finland. De talrika ådalarna hafva en bördig lerjord och äro väl odlade. Storkyro åkrar i Kyrö ådal prisas såsom de vidsträktaste i landet. Mellanrummen mellan de odlade fälten upptagas af skogar, låga bärgsklackar och vida kärrmarker eller sandmoar. — De till Tavastland och Satakunta hörande inre delarna af länet hafva ojäm mark, talrika sjöar och stora skogar, men ringa odling.

Inbyggarna äro i kusttrakterna af svensk härkomst; i de inre delarna bo tavaster. Österbottningarne äro ett kraftfullt, arbetsdugligt släkte, men tillika kända för sitt hetsiga lynne. Med stor skicklighet drifva de sitt jordbruk, sin kärr- och ängsodling. Vasarågen är berömd och eftersökt till och med i utlandet. Därför vittna de välbygda byarna om välmåga. Kustboarna idka strömmingsfiske, själskytte och skeppsbyggeri. I allmänhet äro österbottningarne bekanta för sin slöjdkunnighet och särskildt anlitade såsom timmermän. — I de inre glest bebodda skogsbygderna är skogshandtering en hufvudnäring jämte jordbruk och boskapskötsel.

I **Österbotten** ligga städerna: *Nikolaistad* (*Nikolain-*

kaupunki), vanligen ännu kallad med det gamla namnet *Vasa*, vid Bottniska viken. Säte för länets guvernör och Vasa hofrätt. Flere skolor. Några fabriker. God handel. Staden är yacker och välbygd. 7,800 inb. — Yttre hamn *Brändö*.

Nykarleby (Uusikarlepyy) vid Lappo å. Svenskt folkskollärareseminarium.

Jakobstad (Pietarsaari) vid Bottniska viken. Fraktfart.

Gamlakarleby (Kokkola) vid hafvet. God handel.

Kaskö (Kaskinen) vid hafvet. Strömmingsfiske. God hamn.

Kristinestad (Kristiina) vid hafvet. God handel.

Korsholm, slottsruiner nära Vasa.

Östermyra, knutpunkt vid österbottniska järnvägarna; krutbruk.

I **Tavastland**: *Jyväskylä* vid Jyväsjärvi strax norr om Päijänne. Finskt folkskoleseminarium.

Uleåborgs och Kajana län

består af norra *Österbotten* samt de till Finland hörande delarna af *Lappland* och *Västerbotten*. Det omfattar kustlandet vid norra delen af Bottniska viken samt för öfrigt hela det nordligaste Finland; det upptager nära hälften af landets yta, men blott $\frac{1}{10}$ af dess befolkning. — *Österbotten* är äfven här ett vidsträckt slättland, som långsamt höjer sig mot N. Öfver slätten resa enstaka bärg eller bärggrupper sina afrundade, kala hjässor. Ofantliga skogar samt milsvida kärr och mossar upptaga landet. Vid älfstränderna ser man här och hvar ängar och åkertäppor, hvilka blifva tätare närmare kusten. Länets sydligare kusttrakter äro rätt mycket odlade och ängsmarkerna vidsträcka (*Limingo* ängar). Längst i Ö på sluttningen mot Hvita hafvet är landet uppfyllt af höga fjäll och djupa sjöar samt mycket naturskönt. Äfven Kajana län är rikt på bärg och sjöar, men framför allt på skogar. — *Lappland* är i S och Ö likt norra *Österbotten*, men längst i N utgör det ett vågformigt högländ, öfver hvilket några enstaka högre kullar resa sig.

Kärr, lafmoar och skogar af björk och tall bilda denna ödemark, där endast i nedre Ivalo dalen ringa spår af odling visa sig.

Invánarne i länet utgöras af karelare utom i nordliga Lappland, där lappar ströfva omkring. Jordbruket är osäkert, emedan nattfroster inträffa tidigt om hösten. Vanligen hinner dock kornet mogna, ty i det beständiga sommarljuset behöfver det härtill endast 10 veckor. Men strandängarna äro rika på gräs, älfvarna på fisk och skogarna på villebråd, så att boskapsskötsel, fiske och jakt gifva en riklig utkomst. Härtill komma skogshandtering, särskildt tjärbränning. I allmänhet är folket ganska välbärgadt och gårdarna välbygda.

Lapparne kunna med afseende å lefnadssättet delas i fjäll-lappar och fiskarlappar. Fjäll-lapparne vandra från trakt till trakt för att söka bete åt sina renhjordar. Om sommarn uppslå de sina kåtor¹ högre upp på tundrorna,² där vinden fördrifver den besvärliga myggen och där renarna ej plågas af värmen. Om vintern drifvas renhjordarna till skogstrakterna. En rik lapp äger ända till 2,000 renar och för sitt uppehälle behöfver en lappfamilj minst 200. Renen förser lappen med alt hvad han behöfver. Af dess kött, mjölk och ost har han mat och dryck, af dess hud gör han sig kläder och täcken, af hornen förfärdigar han skedar och knappar o. s. v. Såsom lastdjur och dragare är renen äfven outhärlig. Om vintern kan lappen, med renen spänd för en båtlik släde, kallad pulka, företaga långa och snabba resor. Jämte renen är hunden lappens enda husdjur och en god väktare för hjordarna. — Fiskarlapparne bo i timrade träkojor vid stränderna af någon

¹ Kåtan är ett tält af säckväf eller vadmal, uppspändt på stänger, som resas mot hvarandra i form af en sockertopp.

² Tundror kallas de skoglösa ödemarkerna i Ishafstrakterna. Också benämnas de skoglösa höjderna i Lappmarkens skogsregioner tundror (tunturit).

större älf eller sjö samt lefva af fiske och jakt. De hafva ock några renar samt stundom en ko och några får. Våren tillbringa de vanligen vid Ishafskusten i tjänst vid de stora torskfiskerierna.

I **Österbotten**: *Uleåborg (Oulu)* vid Ule älfs utlopp. Säte för länets guvernör. Viktig handelsstad med den största utförsel af tjära. Stor läderfabrik. Franzéns byst. 11,000 inb.

Brahestad (Praaghe) vid Bottniska viken. Handelsstad. Handelsskola. 3,000 inb.

Kemi vid Bottniska viken.

Kajana (Kajaani) vid Kajana å (Koivukoski).

Kajaneborg, slottsruiner på en holme i Kajana å.

I **Västerbotten**: *Torneå (Tornio)* nära Torne älfs mynning. Handel med lax och lappvaror.

Aavasaksa, ett ganska högt bärg vid Torne älf N om Torneå. Det besökes af resande midsommartiden, emedan man från dess topp kan se midnattssolen.

R y s s l a n d.

Kejsardöme. *Hela ryska riket* omkr. 22 mill. □ km; 100 mill. inb. — *Europeiska Ryssland* 5 mill. □ km; 85 mill. inb.; 17 på □ km. — Mellan 45° och 70° nordl. bredd.

Gränser. Europeiska Ryssland gränsar i N till *Norra Ishafvet*; i V till *Norge, Finland, Östersjön, Tyska riket, Österrike* och *Rumänien*; i S till *Rumänien, Svarta hafvet, Asien (Kaukasien)* och *Kaspiska hafvet*; i Ö till *Asien (Sibirien och Ryska Centralasien)*. På många ställen öfverensstämma Europeiska Rysslands politiska gränser icke med de naturliga. Detta är isynnerhet fallet med den östra gränsen, hvilken endast i N följer *Uralbärgen*, den naturliga gränsen mellan Europa och Asien, men derefter på en lång sträcka är dragen godtyckligt Ö om bärgen och slutligen i

S går längs *Uralfloden*. Såsom gränslinje mot Asien i S betraktas naturligt *Kaukasus* väldiga fjällrygg, men den politiska gränsen går långt nordligare. Se för öfrigt efter gränslinjerna på kartan!

Kust. Ehuru Ryssland stöter till fyra haf äro dess hafsgränser dock korta i jämförelse med landgränserna. *Norra Ishafvets* kust är längst och där bildas den stora viken *Hvita hafvet*, hvars inlopp omgifves af halföarna *Kola* och *Kánin*. Äfven finnas några betydliga öar, bland dem öparet *Nóvaja Semljá*. — Finska vikens sydkust är brant och klippig, men utan skärgård. Däremot finnes utanför *Riga* viken en mängd öar och holmar, däribland *Dagö* och *Ösel*. Östersjöns ostkust är låg och beledsagad af en oafbruten rad af dyner.¹ — Vid den ytterst långgrunda kusten af *Svarta hafvet* från Donaumynningen till halfön *Krim* finnas utanför flodmynningarna sammanhängande strandvallar, hvarigenom grunda, från hafvet nästan afstängda mynningsvikar, *limáner*,² uppstått. Sydkusten af Krim är däremot ett härligt bärgland, som stupar brant i hafvet. Genom sundet vid *Kertsj* kommer man in i den grunda *Asófska sjön*. — *Kaspiska hafvet* är egentligen en ofantlig insjö, hvars vatten är salt, emedan det saknar aflopp. Dess yta ligger 26^m lägre än världshafvets. Den europeiska kusten är låg och flack samt åtföljes af en stor massa lika beskaffade holmar.

För Rysslands yttre handel och samfärdsel äro dessa kuststräckor af stor betydelse, men deras värde minskas något däraf, att hamnarna under en större eller mindre del af året äro isbelagda.

¹ *Dyner* äro sandvallar, uppkastade vid långgrunda kuster af hafsvågor och vindar.

² *Limán*, af grekiska *limén* = hamn, (hvilket påminner om de forntida grekiska kolonierna i dessa trakter) är en dylik mynningsvik, som vid Östersjöns sydkust kallas *haff*.

Ytbildning. Ryssland utgöres af ett ofantligt lågland, den *Östeuropeiska slätten*. Bärg af någon betydelse finnas endast i gränstrakterna. I Ö sträcker *Ural* sin mer än 2000^{km} (omkr. 190 mil) långa bärgskedja, den längsta i Europa, från *Kariska hafvet* i N till låglandet vid Kaspiska hafvet i S.¹ *Norra, öde Ural* är den högsta delen och betäkt med urskogar af barrträn samt torfmossar. Det *mellersta, malmrika Ural* är lågt och höjdsträckningarna så långsluttande, att det knapt har utseende af bärg. En järnväg har därför utan större svårighet här blifvit dragen öfver bärget. Det *södra, skogrika Ural* är bredast och består af jämnslides löpande bärgskedjor, hvilka småningom sänka sig åt S. I allmänhet äro Uralbärgens kammar afrundade och topparna höja sig ej starkt däröfver. Medelhöjden är endast 650^m och de högsta topparna uppnå omkring 1500^m öfver hafvet. — Södra Krim genomstrykes af bärg, hvilka kunna betraktas som en fortstättning af Kaukasus. Högsta delen kallas *Jaila* med toppar af samma höjd som Ural. — I SV ojämnas landet af utsprång från *Karpaterna* och i NV af enstaka bärg på sluttningen af Maanselkä.

I det inre slättlandet är jordytan väl för det mesta jämn, men har ingalunda öfveralt samma höjd öfver hafvet, utan där finnas vida landsträckor, hvilka såsom platåer och landryggar höja sig öfver dalsänkningarna. Längst i NO sträcka sig från Norra Ishafvets kust *Timanbärgen* åt SO till närheten af Ural. Ett stycke S därom vidtager den *Nordryska landryggen* och sträcker sig åt SV till Volgas biflod Sjeksna. Denna landrygg är isynnerhet i V mycket låg, men viktig såsom vattendelare mellan Norra Ishafvets och Kaspiska hafvets flodområden. — Af ännu större betydelse såsom åtskiljare af låglandets kust- och floddalar är den stora ryska *Centralplatån*, hvilken i hufvud-

¹ Anmärkas bör, att Ural är den enda längre bärgskedja i gamla världen, som följer meridianernas riktning.

riktning från NV åt SO fyller mellersta Ryssland och ger upphof åt en mängd floder. I nordöstra hörnet af denna plåtå finnas Valdajhöjderna, hvilkas afrundade kullar blott uppnå en höjd af 350 m. I dess södra sjö- och skogrika del upprinna tre af Rysslands största floder (Volga, Düna, Dnjepr). Från norra sidan utgå åt NV de låga, ofta afbrutna *Baltiska höjderna* samt åt SV den af många floder genomskurna *Västryska landryggen*. Åt Ö utgår en förgrening af centralplatån och utbreder sig vid mellersta Volga, hvars högra strand därför är ganska hög och brant, kallad *bärgstranden*, i motsats till den låga vänstra *ängstranden*. Längst i S är platån äfven högre och stupar brant ned mot den smala kustslätten vid Asofska sjön. — I sammanhang med utsprången från Karpaterna utbreda sig längst i SV vida plåtåer ända till Djepr.

Dessa upphöjdare delar af slättlandet hafva i allmänhet en höjd af närmare 200 m, medan de högsta ställena uppnå ungefär samma höjd som Valdaj. Marken består icke här såsom i Finland af hårda granitbärg utan af lösare bärgarter, hvilka småningom, det ena hvarfvet på det andra, afsatt sig ur vattnet, medan i en aflägsen tid detta land ännu betäcktes af haf. Själfva jordytan är i allmänhet betäckt med god mylla, och isynnerhet berömd för sin fruktbарhet är den *Svarta jorden*. Denna är i ett tjockt lager utbredd öfver ett stort område, som från trakterna närmast N om Svarta hafvet och Asofska sjön sträcker sig åt NO till närheten af Ural.¹

Af nyttiga mineralier² innehåller slättlandet framför allt stenkol. Det förekommer mest på Centralplatån i trakterna kring Moskvå samt i sydliga delen. Dessutom finnes stenkol på västra sluttningen af Ural äfvensom i Polen.

¹ Nordgränsen för „Svarta jordens“ område bildas af linjer, dragna öfver städerna Kijef, Tulå och Kasån.

² Mineral = stenart.

Salt finnes i riklig mängd i södra Ural samt i sjöar N om Kaspiska hafvet. Synnerligen rika såväl på dyrbara stenarter som på metaller äro Uralbärgen. Där upptagas marmor och malakit äfvensom smaragder och andra ädelstenar. Af metaller fås järn i stor mängd och af utmärkt beskaffenhet samt vidare koppar, silfver, guld, platina m. m. I Polen finnes zink.

Sjöar och floder. Vida flod- och kustdalar, ofullständigt åtskilda af plåtåerna och landryggarna, upptaga största delen af landets yta. De kunna delas i fyra områden efter de fyra haf, som på olika sidor begränsa landet och dit floderna utrinna.

1. **Norra Ishafvets kustområde** begränsas i S af Nordryska landryggen och i V af Maanselkä. De förnämsta floderna äro *Petsjora*, som kommer från Uräl och utfaller i Norra Ishafvet samt *Dviná*, som uppkommer genom två mot hvarandra på nordsidan af landryggen rinnande källfloder, *Suchóna* och *Vytsjegda*. På östra sluttningen af Maanselkä ligga liksom i Finland talrika sjöar, hvilka utrinna i Hvita hafvet.

2. **Östersjöns kustområde** är i S begränsadt af Centralplatån, Västryska landryggen och Karpaterna. Det står i Ö i förbindelse med Norra Ishafvets område genom en bred dalsänkning, som fordom varit ett sund mellan Hvita hafvet och Finska viken. I denna sänkning ligga de stora och djupa sjöarna *Onéga* [anjäga] och *Ládoga*, hvilka äro förbundna genom *Svir*. Ládoga upptager från S sjön *Ilmén* genom *Volchof* och utflyter genom den korta, men breda *Neva* [njevá] till Finska viken. I samma haf utfaller från S *Naróva*, som bildar utloppet för sjön *Peipus*. Till Riga viken rinner *Düna* (södra *Dviná*) från sydsluttningen af Valdaj. Utom Rysslands gränser utfalla i Östersjön *Njemen*, på tyska kallad *Memel*, från Västryska landryggen samt *Weichsel* från Karpaterna.

3. **Svarta hafvets kustområde** jämte Dnjeprs och Dons floddalar begränsas i V af Karpaterna, i N af olika delar af Centralplatån samt i Ö af höjderna på Volgas bärgstrand och deras sydliga fortsättning. Den Karpatiska granitplatån genomflytes af floderna *Dnjestr* och *Bug*, hvilka ingräft smala strömfåror i den hårda bärggrunden, äro fulla af forsar och föga segelbara. *Dnjepr* har sin källa strax S om Valdajhöjderna och rinner i form af ett S till Svarta hafvet. Dess största bifloder äro *Pripét* från höger och *Desná* [djesná] från vänster. *Pripét* genomrinner ofantliga sumpmarker, *Rokitno kärren*. *Dnjepr* har i sitt nedre lopp, där den genombryter platån, branta, klippiga stränder och strömmar utför flere forsar, som försvåra segelfarten. Den har gemensam limán med *Bug*. *Don* upprinner på Centralplatån och bildar liksom *Dnjepr* en stark båge åt Ö. Den upptager från höger *Donets* [dånjéts] och utfaller uti innersta delen af Asofska sjön. — Gränsfloder längst i V äro *Donau* och dess biflod *Prut*.

4. **Kaspiska hafvets kustområde** jämte Volgadalen begränsas i Ö af Uralbärgen, i N af Nordryska landryggen och i V af Centralplatån. Det utgöres af två genom låga höjder afskilda delar: kustlandet i S, hvilket ligger lägre än världshafvets yta, och den vidsträkt dalen kring öfre och mellersta *Volga*. Denna Europas största flod upprinner på Valdaj och flyter först i hufvudriktning åt Ö, hvarvid den upptager från vänster den lilla, men för den inre samfärdseln viktiga *Sjeksná* och från höger den stora *Oka* [aká]. Därefter rinner *Volga* åt SV mellan den branta bärgstranden till höger och den låga, under vårflödet öfversvämmade ängstranden till vänster. Den upptager vidare från vänster sin största biflod *Kamá*. Slutligen vänder sig floden åt SO, delar sig i flere armar och bildar ett vidsträkt, örikt delta.¹

¹ Delta är uppslammadt land vid en flodmynning, bildadt af de lösa ämnena, som floden fört med sig. Det har ofta en trekantig form såsom den grekiska bokstafven Δ (=Delta); däraf namnet.

— Gränsfloden *Ural* flyter från Uralbärgen åt S, V och S, äfven den bildande ett deltaland vid Kaspiska hafvet.

Markens ringa höjd och sluttning i det stora låglandet göra, att flodernas lopp är lugnt och stilla, hvarför de med få undantag äro segelbara redan i närheten af källorna. Då floddalarna därjämte på många ställen stå i förbindelse med hvarandra samt vattendelarena äro låga, har man lätt genom kanaler kunnat förena de särskilda floderna och sålunda i det inre landet bilda sammanhängande vattenvägar från det ena hafvet till det andra.¹ Den mest betydande af dessa vägar utgöres naturligtvis af den väldiga Volga, på hvilken mer än 20,000 fartyg, bland dem talrika ångbåtar, årligen röra sig. Volga är genom flere kanaler förbunden med Ladoga och sålunda med Finska viken. Mest anlitade äro de kanaler, som förena Sjeksná med sjön Onéga samt *Onéga-* och *Ládoga kanalerna*, hvilka blifvit anlagda utmed södra stranden af de liknämnda sjöarna för att undvika den farliga seglatsen på dem. Sjeksná är ytterligare genom en kanal förenad med Suchóna. Sålunda stå Kaspiska hafvet, Östersjön och Norra Ishafvet i förbindelse med hvarandra. Äfven är Svarta hafvet genom Dnjepr och isynnerhet dess biflod Pripét samt Düna, Njemen och Weichsel på flere vägar förenadt med Östersjön.

Klimat. Emedan Ryssland har en så ofantlig utsträckning i N och S, är klimatet mycket olika vid kusterna af Norra Ishafvet och Svarta hafvet. Medan i trakterna af Ishafvet kölden ofta är så stark, att kvicksilfret fryser,² och land och haf under 8 till 9 månader äro betäckta med is och snö, råder på sydkusten af Krim ett klimat så mildt

¹ Redan i forna dagar begagnade man sålunda Rysslands floder, och på de ställen, där nu kanaler finnas, hade man mångenstädes af-rödda platser, öfver hvilka båtarna drogos från den ena floden till den andra.

² Detta sker vid — 40°.

som i Italien, nästan utan köld och snö. Men starkast in-
värkar den stora landmassans aflägsenhet från At-
lantiska oceanen på klimatet. På grund däraf råder i
Osteuropa ett utprägladt fastlandsklimat, utmärkt ge-
nom skarpa motsatser mellan vinterköld och sommarvärme
samt ringa nederbörd. Skilnaden mellan årets lägsta och
högsta temperatur tilltager ju längre man kommer åt SO.
Ännu i trakterna af Östersjön mildras vinterkölden något af
hafvet och sommarns värme är mindre; men redan i Moskvá
är vintern lika kall som i Torneå, hvaremot sommarn är
varmare än i Paris. I Astrachán är januari kallare än i
Helsingfors, men juli ytterst het. De grunda hamnarna vid
Kaspiska och Svarta hafven äro isbelagda under flere veckor
om vintern. — Nederbörden blir ock ringare i riktning
från NV åt SO. Vid Östersjön är den lika stor som i Fin-
land (500 mm), men vid Kaspiska hafvet endast 150 mm.

Växtvärld. På en kuststräcka af 80—100 km (omkr.
7—9 mil) närmast Norra Ishafvet hinner marken under den
korta sommarn upptina endast på ytan, medan jorden litet
djupare beständigt är frusen. Där af hindras all träväxt i
dessa trakter och marken betäckes af renlaf, mossor och
låga buskar. Dessa trälösa ödemarker kallas tundror.
Söder därom är hela nordliga Ryssland betäkt af omätliga
barrskogar och vidsträckt torfmossar. Barrträna äro
delvis af andra arter än hos oss och i Ö äro lärkträn
allmänna. Endast här och hvar finnas vid flodstränderna
odlade bygder med sädes- och linåkrar samt vida ängs-
marker. Redan här förekomma våra vanliga löfträn blan-
dade i barrskogen, men i mellersta delen af landet tager löf-
skogen allt mer öfverhand samt består förnämligast af ek och
lind. På samma gång blifva ock de odlade trakterna
tätare. Af sädesslag odlas i stor myckenhet råg och hvete;
sydligast något majs och hirs. Hvitbetor odlas betydligt
för sockerberedning; vidare gurkor, arbuser, meloner
och allehanda träfrukter, samt hampa och tobak i mängd.

Men i den mån klimatet i landets södra och sydöstra delar blir regnfattigare, försvinna skogarna, åkerfälten och trädgårdarna äro inskränkta till flodernas grannskap, medan endast högt gräs betäcker fälten. Dessa trälösa grässlätter kallas stepper och upptaga hela landet söder om en linje, dragen från nedre Prut åt NO till Uralflodens krökning åt S. Om våren efter snösmältningen är steppen betäkt med en saftig, blomsterrik gräsmatta och ännu under försommarn, då det mesta regnet faller, är gräset frodigt, men senare ligger det förbrändt af hettan. Under vintern är ett tunt snötäcke utbreddt öfver steppen och där rasa stundom fruktansvärda snöstormar. Utom flodstränderna hafva bärgstrakterna på södra Krim en rikare växtlighet. På södra sluttningen af Jaila bärget trifvas vindruffvor, fikon och oliver.

Djurvärld. I Norra Ishafvet finnes god tillgång på hvalrossar, själar och sjöfågel och på dess kuster träffas isbjörnar. På tundrorna ströfva blå räfvar och vildrenar. De ofantliga skogarna hysa ungefär samma slags djur som i Finland och i stor mängd jagas pälsdjur, isynnerhet ekorrar. I en skogstrakt nära Njemen i västra Ryssland lefver fridlyst en liten återstod af bisonoxen, som fordom var allmän i Osteuropa. På Kaspiska stepperna uppehålla sig hjordar af antiloper. Hafven och floderna äro rika på fisk. I Kaspiska hafvet, Volga och Ural fångas stör, hvaraf man får kaviar och husblås. För öfrigt fås uti hafven mest torsk och sill, i floderna lax. — Husdjuren äro desamma som hos oss, men därtill kommer kamelen på Kaspiska steppen och Krim. Biskötseln är betydande i mellersta Ryssland.

Inbyggare. Rysslands befolkning utgöres till $\frac{3}{4}$ af rysarne [62 mill.]. De tillhöra den slaviska stammen och kunna på grund af smärre olikheter i språk och seder delas i tre afdelningar: storryssar, som utgöra hufvudmassan af befolkningen och bebo större delen af landet Ö om en linje dragen från Peipus till Dons mynning, samt lillryssar och

hvitryssar V om denna linje, de förra S de senare N om Pripét. Till lillryssarne höra rutenerne i västliga Ryssland och östliga Österrike. Af slavisk härkomst äro äfven polakarne, som bo i Weichselområdet [i Ryssland omkr. 6 mill.]. Besläktad med den slaviska är den lettiska stammen, [3 mill.] bestående af de sydligare kring mellersta Njemen boende littauerne och de N om dem kring nedre Düna och Riga viken bosatte letterne. — Af germaniska folk hafva tyskar [1 mill.] och ett litet antal svenskar bosatt sig i trakterna af Östersjön, de förra dessutom mellan Dnjepr och Asofska sjön samt omkring Volga. Landet mellan Dnjepr och Prut bebos af rumäner [1 mill.], hvilka höra till den romaniska folkstammen. I hela västliga Ryssland bo dessutom talrika judar [3 mill.] spridda bland de andra folken, isynnerhet polakar och vitryssar, hvilka tyckas hafva mindre lust för handel. — I nordliga delen af landet äro flere finsk-ugriska folk bosatta. Så bebos kusttrakterna S om Finska viken af esterne, landet närmast Ö om Finland till Hvita hafvet och Onéga sjön af karelarne, samt Kola halfön af lapparne. Men Ö om dessa och de västliga ryska folken innehafves hela mellersta Ryssland från Hvita hafvet ända till sydgränsen nästan uteslutande af storryssar. Längre österut bo bland dem åter folk af den finsk-ugriska stammen, samt i SO och S några turkiska folk. På tundrorna vid Ishafvet kringströfvar ett med de finsk-ugriska besläktadt folk, samojederne. Litet sydligare bo de finsk-ugriska syrjänerne i trakterna kring Vytsjegda ända till Petsjora i Ö, permierne kring öfre Kamá, votjäkerne S om dem och V om Kamá, tsjeremisserne åt SV strax N om Volga intill dess krökning åt SV samt mordvinerne härifrån söderut i en mängd byalag spridda öfver ett stort område på bägge sidorna om Volga. Af de turkiska folken bo Volga-tatarerne¹, på samma sätt spridda i en massa

¹ Tatarer kallas de spridda resterna af de turkiska stammar, som tillhörde de turkiska rikena i sydöstra Ryssland.

små områden kring Volga från Kamá ända till Urál och Krimiska tatarerne på Krim. I södra Uralbärgen bo basjkirerne och på Kaspiska stepperna ströfva i Ö kasak-kirgiserne samt i V de mongoliska kalmykerne.

Ryssarne äro varmt tillgifna den grekiska kyrkan, hvars öfverhufvud de anse tsaren vara. De hafva en stor mängd rika kloster och granna kyrkor samt ett talrikt prästerskap. Till samma kyrkolära bekänner sig större delen af de finska folken samt rumänerne. Polakarne och littauerne äro katoliker, hvilkas kyrkliga öfverhufvud är påfven i Rom. Tyskarne, letterne och esterne hylla den evangeliskt-lutherska läran. Judarnes religion är i Ryssland liksom annanstädes den efter folket benämnda judendomen. De turkiska folken bekänna den Mohamedanska läran eller Islam. Kalmykerne tillhöra den i Sydöstra Asien mycket utbredda hedniska buddhismen.

Under senare tider har undervisningsväsendet i Ryssland i hög grad förbättrats. För den högre undervisningen har man inrättat 8 universitet, flere akademier och seminarier samt ett stort antal gymnasier och andra skolor. Därför äger ock Ryssland redan många framstående vetenskapsmän, skalder och konstnärer. Men den lägre befolkningen är ännu så okunnig, att endast $\frac{1}{10}$ däraf kan läsa och skriva. Dock äro numera talrika folkskolor inrättade i landet.

Ryssarne äro ett godmodigt, gladlynt och lifligt folk; älskare af sång, musik och dans. De hafva ett godt förstånd, fatta lätt och utföra med ifver ett åtaget arbete. De äro religiösa och hålla strängt sina fastor, men mycken råhet och vidskepelse är ännu hos dem rådande. Deras älsklingsdryck är te och teköket saknas icke ens i den fattigaste koja. Den ryska bondstugan med sitt höga tak är till sitt yttre rätt prydd, men inne råder brist på ordning och renlighet. — I Ryssland finnes ännu en bred klyfta mellan bönderne, hvilka ända till 1861 voro lifegne, och adeln, som fortfarande har stora företrädesrättigheter.

Polakarne äro ett lifligt och väl begåfvadt, men oroligt folk. För yttre grannlåt och ståt uppoffra de gärna det dagliga livets bekväm-

lighet. Deras vackra nationaldräkt är prydd med fransar och galoner, men smuts döljer sig ofta därunder. Äfven hos dem är klyftan vid mellan den ända till senaste tider hårdt förtrykta, fattiga bonden och den stolta, praktlystna adeln, hvars inbördes strider förde fäderneslandet till undergång.

Littauerne och letterne äro ett välbildadt folk, hvars goda andliga begåfning visar sig i deras vackra folksånger. De äro anspråkslösa och allvarliga människor samt mottaga med orubbligt lugn den onda dagen som den goda. Själfva hafva de förblifvit bönder och de få bildade, som från dem utgått, hafva antagit de kringboende folkens språk och lefnadssätt. Deras eget väljudande språk är så ålderdomligt, att det af alla de indoeuropeiska språken mest liknar grundspråket sanskrit.

Af de finsk-ugriska folken i Ryssland höra de västliga till samma afdelningar, som bo i Finland. De östliga finska folken äro starkt uppblandade med ryssarne, hvilkas språk och seder de alt mer antaga. Så återstår af de fördom rika och mäktiga bjarmernes afkomlingar permierne och syrjänerna endast ett ringa fåtal. De senare äro än i dag ett välmående handelsfolk, som drifver en vinstgifvande handel på Sibirien. Talrikast äro mordvinerne, hvilka såsom flitiga och skickliga jordbrukare vunnit ett visst välstånd. Hos tsjeremiserna kvarleffer mycken hedendom och gammal sed. Så t. ex. röfva de ännu åt sig sina hustrur.

Näringar och samfärdsel. De flesta af Rysslands inbyggare lefva af *jordbruk* och *boskapsskötsel*. Öfver $\frac{1}{3}$ af Europas hela sädesskörd kommer på Ryssland och säd, frukter, lin, hampa och tobak kunna årligen utföras i stor mängd. Mången gång händer väl att skörden förstöres af torka och gräshoppor, men däremellan är den mycket rik. Ryssland äger större hjordar af får, hästar och hornboskap än något annat land. Och dock bedrifvas såväl jordbruket som boskapsskötseln ännu med ringa skicklighet och omsorg. — *Jakt* och *fiske* sysselsätta tusentals människor. — För *handel* har storryssen synnerlig fallenhet. Redan länge har den *inre handeln*, befordrad af de segelbara floderna, varit blomstrande i Ryssland, men under de sista årtiondena har äfven den *yttre handeln* stigit. De förnämsta *utförsvarorna* äro jordbruks- och boskapsprodukter, de mest betydande *införsvarorna* äro te, bomull och fabriks-

varor. Sin största handel drifver Ryssland på Brittiska riket och Tyskland i Europa samt Kina i Asien. Till de stora årsmarknaderna samlas folk från när och fjärran för att köpslå. — Liksom i handel hafva ryssarne städse visat stor skicklighet i *hemslöjd* och *handtvärk*. Men på senare tider har också den *stora industrin* gjort märkliga framsteg, sedan den blifvit understödd af *bärgsbruket* med utmärkt järn från Ural och stenkol från mellersta Ryssland. Väl lämna fabrikerna ännu mest gröfre varor, hvilka hafva god åtgång såväl hemma i landet som isynnerhet i Asien, men också finare tygsorter förfärdigas, t. ex. sidentyg från Moskvá. Af ålder äro juftlädret, saffianet och repslageriarbetena berömda.

Ryssland äger öfver 30,000^{km} (2,800 mil) segelbara floder, på många ställen förenade med kanaler, hvarför fortfarande en betydande flodfart bedrifves. Men emedan denna samfärdsled är stängd under vintern och ofta hindras af vattenbrist, har flodfarten mångenstädes minskats i den mån som järnvägar blifvit bygda. Med Moskvá till medelpunkt förgrenar sig numera ett vidsträckt järnvägsnät öfver stora delar af landet. Det sträcker sig norrut till Finska viken och Suchóna, åt Ö till olika delar af Volga samt ända till Uralfloden, åt S till foten af Kaukasus, Svarta hafvet och Donau. I V står det i förbindelse med grannstaternas järnvägsnät samt har viktiga ändpunkter vid Östersjön. —

Mynt: 1 rubel silfver = 100 kopek = 4 *Imk*; men pappersrubeln, som mest begagnas, är enligt nu gällande kurs = *Imk* 2,30.

Styrelse och förvaltning. Ryssland styres af en kejsare eller tsar. De högsta myndigheterna närmast kejsaren äro: rikskonseljen; dirigerande senaten, rikets högsta domstol, och heliga synoden, som har högsta inseendet öfver den grekiska kyrkan i Ryssland. Förvaltningen handhafves af ministrar och under dem i olika delar af landet af generalguvernörer och guvernörer.

Kejsarens makt är oinskränkt, d. v. s. den är icke bunden af lagen, utan hans vilja är lag i hvarje regeringsåtgärd.

Kejsaren ensam äger således utom den värkställande äfven den lagstiftande makten, som han utöfvar med biträde af en afdelning i en viktig myndighet kallad „Kejsarens eget kansli.“

Emellertid finnes det en institution, som i någon mån låter folkets röst göra sig hörd. Den kallas semstvo och är ett slags landtdag eller folkförsamling för hvarje guvernement och hvarje krets. Till dessa församlingar väljas representanter af de tre stånden: godsherrar, borgare och bönder. De sammanträda en gång om året och på dem förhandlas viktiga frågor rörande de särskilda orternas ekonomiska angelägenheter. I Polen, Västryssland och några andra trakter saknas denna inrättning och i de gamla tyska landskapen Estland, Livland och Kurland finnas landtdagar, hvilka bestå af godsherrar och sammanträda hvar tredje år.

En för det ryska samhället egendomlig gammaldags inrättning är egendomsgemenskapen inom byalaget (mir). Det är „mir“, som äger hela jorden, men tillika är ansvarigt för skatterna till kronan och sina medlemmars välbefinnande.

Ryssland är en af Europas stormakter,¹ af hvilka krig och fred i främsta rummet äro beroende. Ryska rikets krigshär är ofantlig, dess flotta och fästningar bland de starkaste i Europa.

Indel- och städer. I historiskt afseende kan Ryssland indelas i 7 hufvuddelar med ganska olika naturförhållanden och befolkning. Särskildt äro folktätheten och mängden af städer mycket olika. Städerna i Ryssland äro i allmänhet små, med låga trähus och breda gator utan stenläggning, så att de med få undantag likna stora byar.

Storryssland

utgör det ryska rikets hufvuddel och den kärna, till hvilken under århundradens lopp de andra delarna småningom blifvit lagda. Det omfattar landet från Ishafvet i N till mellersta Don i S. och kan delas i två olika delar:

¹ De öfriga äro: Tyskland, Österrike, Frankrike, Brittiska riket och Italien.

Nordryssland utgöres af Norra Ishafvets kustområde och är en ytterst glest befolkad ödemark med oöfverskådliga tundror, skogar och sumpmarker. Hvilka folk bo här? [sidd. 37 och 39]. — *Nóvaja Semljá*, som anses höra till Ryssland, är numera obebodt och besökes om somrarna af fiskare och jägare.

*Archangelsk*¹ vid Dvina, en liten handelsstad med utförsel af skogsprodukter, lin, tran m. m.

Vólogda vid Suchóna och en nordlig ändpunkt af järnvägsnätet. Viktig för den inre handeln. Några fabriker.

Centralryssland har i N mager jord och glesare befolkning, men mellersta delen med dess stenkolsgrufvor och fabriker samt södra delen med dess bördiga „svarta jord“ och vidsträckt åkerfält höra till de tätast befolkade delarna af Ryssland. Befolkningen utgöres nästan uteslutande af storryssar.

Moskvá vid en liknämnd biflod till Oká i hjärtat af Ryssland. Förut rikets hufvudstad. Ännu kejsarnes kröningsstad och ansedd som deras andra residensstad. Moskvá är boningsort för den älsta och rikaste ryska adeln och äger landets mest besökta universitet. Såsom knutpunkt i det ryska järnvägsnätet är det den förnämsta handelsstaden i inre Ryssland. Landets största fabriksstad (väfverier). I midten af staden reser sig tsarernes gamla borg *Kreml*, omgifven af murar samt uppfylld af praktfulla palats och dyrbara kyrkor med guldkimrande kupoler. 800,000 inb.

Wladimir Ö om Moskvá. En tid ryska storfurstarnes residens. Fabriksstad och i trakten betydlig industri.

Tulá S om Moskvá. Stora vapen- och metallfabriker.

Smolénsk [smaljensk] vid Dnjepr. Gammal handelsstad.

Orél [arjál] vid öfre Oká. Förnämsta nederlagsort för sädeshandeln i det inre Ryssland.

¹ Uppkallad efter ärkeängeln (archangelus).

Vorónesj i närheten af Don. Handels- och fabriksstad.

Nisjnij Novgorod vid Okás inflöde i Volga. Till den stora årsmarknaden i juli och augusti samlas 300,000 människor från skilda delar af Europa och Asien för att utbyta varor.

Rybinsk vid Sjeksnás inflöde i Volga. Här omlastas varorna från de stora volgabarkerna på mindre kanalfartyg. Därför samlas i staden om somrarna öfver 50,000 människor, men om vintern är invånarantalet ringa.

Novgorod vid Volchofs utflöde ur Ilmén. Rysslands första hufvudstad. Var i äldre tider en af Nordens största handelsstäder, men är nu obetydlig.

Östersjöprovinserna,

bestående af landskapen *Ingermanland* (numera guvernementet S:t Petersburg), *Estland*, *Livland* och *Kurland*, omfatta kustlandet vid Ladoga, Finska viken och Östersjön. — Landet är delvis flakt och ganska väl odladt, delvis upptaget af skogar och sumpmarker. — Allmogen utgöres i Ingermanland af ryssar och något finnar (ingrer), i Estland och norra Livland af ester och litet svenskar samt i södra Livland och Kurland af letter. Godsägarne på landet och stadsbefolkningen äro tyskar och ryssar.

Uti **Ingermanland:** *S:t Petersburg* vid Nevas utflöde i Finska viken. Rysslands hufvudstad. Universitet, vetenskaps- och konstakademi. Rikets förnämsta sjöhandelsstad. Många fabriker. En af Europas praktfullaste städer med storartade palats och kyrkor, såsom vinterpalatset, eremitaget (med rika samlingar af konstverk och andra dyrbarheter), Isaakskyrkan m. fl. Staden har vackra öppna platser, bland dem Petersplatsen med Peter den stores bildstod samt breda raka gator, t. ex. den praktfulla Nevskij prospekt. 900,000 inh.

I närheten flere småstäder med kejserliga lustslott, såsom: *Tsar-skoje-Selö*, där stora lägermöten hållas; *Gåtsjino*, där den kejserliga familjen ofta är bosatt; *Peterhof* vid Finska viken med en präktig park.

Kronstadt på en ö i Finska viken. Sjöfästning, station för krigsflottan och hufvudstadens yttre handelshamn.

I **Estland** med *Dagö*: *Reval* vid Finska viken, en gammal tysk stad med liflig handel.

I **Livland** med *Ösel*: *Riga* vid Düna. Näst St Petersburg och Odessa rikets betydligaste sjöhandelsstad, med öfvervägande tysk befolkning och tyskt utseende. Nära 200,000 inb.

Dorpat V om Peïpus, med ett tyskt universitet.

I **Kurland**: *Libau* vid Östersjön. En uppåtgående sjöhandelsstad, hvars hamn under största delen af vintern är isfri.

Västryssland

omfattar landet kring Düna i N till Dnjestr i S och utgöres af det forna *Littauen* i N samt *Volynien* och *Podolien* i S. I N växla sädes- och linåkrar med skogar och sumpmarker, Mellersta delen upptages af *Rokitno kärrens* skogrika, men nästan folktoma ödemarker. Södra Volynien och hela Podolien äro bördiga land, rika på säd, hampa och boskap. — Allmogen utgöres i NV af littauer, i NO af hvitryssar och i S af rutener. De bildade i landet äro dels ryssar, dels polakar. I städerna och deras grannskap äro judarne synnerligen talrika.

Vilno vid en biflod till Njemen. Littauens forna hufvudstad. Betydlig handelsstad. 100,000 inb.

Dünaburg, fästning vid Düna. Liflig handel och flodfart.

Polen,

kärnlandet i det fordom mäktiga konungariket Polen, utgör nu den västligaste provinsen i Ryssland och omfattar landet omkring mellersta Weichsel. Det är ett bördigt, sädesrikt slättland utom i S, där det ojämnas af utsprång från Karpaterna samt är rikt på metaller och stenkol. — Polen är en af de tätast befolkade delarna af ryska riket. Näst polakarne äro judarne talrikast och bilda jämte tyskarne en

del af stadsbefolkningen. Längst i NO utgöres allmogen af littauer, i SO af rutener.

Warschau, på polska *Warszawa*, vid Weichsel. Genom en stor järnbro förbunden med förstaden *Praga* och försvarad af starka fästningsvärk. Polens hufvud- och universitetsstad. Medelpunkt för handeln och samfärdseln samt en betydlig fabriksstad. 400,000 inb.

Lodz [lodsj] V om Warschau. Betydande fabriksstad med hufvudsakligen tysk befolkning.

Ljublin i SO med stark sädeshandel.

Lillryssland

omfattar landet kring mellersta Dnjepr. Det tillhör „svarta jordens“ område samt är rikt på säd och boskap, isynnerhet får och hästar. Denna trakt kallas ock *Ukraine*.¹ — Utom lillryssar bo judar talrikt V om Dnjepr.

Kijef vid Dnjepr, öfver hvilken en storartad järnvägsbro leder. En mycket gammal stad och en tid rikets hufvudstad. Universitet. På en höjd reser sig ett kloster med underjordiska grotthvalf, ansedt för ett synnerligen heligt ställe, dit 300,000 pilgrimmer årligen vallfärdas. 130,000 inb.

Poltáva vid en biflod till Dnjepr har en besökt marknad och är känt genom Karl XII:s nederlag år 1709.

Charkof i Donetsdalen. Universitet. Betydande handelsstad med fyra årsmarknader, där tusentals hästar samt massor af ull och talg säljas. 130,000 inb.

Berdítsjef SV om Kijef. Stor handel på Tyskland. Inbygggarne mest judar.

Sydryssland,

i V äfven kalladt *Nyryssland*, omfattar kustlandet vid Svarta hafvet. Landet är till största delen betäkt med den bördiga

¹ *Ukraine* betyder „vid gränsen“ och kallas så, emedan landet utgjorde det gamla konungariket Polens af lillryssar bebodda sydöstliga gränsmarker.

„svarta jorden“, men i följd af det ojämna och torra klimatet en grässtepp. Dock är *Bessarabien*, d. ä. landet mellan Prut och Dnjestr, rikt på säd och vin samt södra Krim bekant för sina träfrukter och sitt vin. I trakten närmast S om Donets finnas många stenkolsgrufvor. — Befolkningen är mycket blandad. I Bessarabien bo öfvervägande rumäner, men för öfrigt mest lillryssar i V och storryssar i Ö. Bland dem lefva spridda tyskar, judar, greker, bulgarer och på Krim tatarer. Donska kosakerna vid nedre Don, äro mest lillryssar och lefva af jordbruk, boskapskötsel och handel såsom andra, men landets förvaltning är militärisk.

Kisjinef midt i Bessarabien. Betydlig handels- och fabriksstad. 130,000 inb., mest judar.

Odessa [adjässa], den förnämsta handelsstaden vid Svarta hafvet. (Odessa hvete är bekant i Syd- och Västeuropa). Universitet. 200,000 inb.

Nikolájef vid Bug. Starkt befäst krigshamn.

Chersón vid Dnjeprs limán, handelsstad.

Taganróg, vid Asófska sjön och järnvägen till Charkof, är nederlagsort för handeln inom Dons flodområde.

Kertsj vid det liknämnda sundet. Fästning och yttre hamn för städerna vid den grunda Asófska sjön.

Ostryssland

omfattar mellersta och nedre Volgadalen samt mellersta och södra Urálbärgen. I N är landet betäkt af stora barrskogar och sumpmarker. Mellersta och västra delarna tillhöra „svarta jordens“ område och där utbreda sig strax S om Volga och Kamá löfskogar, åkrar och ängsmarker. Litet sydligare får steppen alt mer öfverhand och öfvergår slutligen till den ödsliga Kaspiska saltsteppen. Det mellersta Urál, där rika grufvor samt stora järn- och kopparvärk finnas, är tätare befolkadt och bättre odladt; det södra är skogrikt. — Befolkningen är äfven här mycket blandad. Bland storrys-

sarne bo om hvarandra permier, votjåker, tsjeremisser, mordviner, tatarer och basjkirer. Kirgiserne och kalmykerne lefva som nomader¹ på steppen. De bo i filttält samt hafva hjordar af fettsvansade får och hornboskap. Kamelen är deras lastdjur och hästen riddjur. — I Volgadalen finnas stora tyska kolonier.

Kasán på höjder ett stycke från Volga. Universitet. Öfver staden går den förnämsta handelsvägen längs Volga, uppför Kamá och öfver Urál till norra Asien; därför betydande handelsstad. Många fabriker. I staden finnas flere moskéer,² ty $\frac{1}{4}$ af befolkningen är mohamedansk. 140,000 inb.

Perm vid Kama. Järnväg öfver Urál till staden *Tjumen* i Sibirien. Stor trafik.

Jekaterinburg vid Perm—Tjumen banan, den förnämsta bärgvärkstaden i Urál.

Samara vid en östlig båge af Volga. Järnväg till Orenburg. Viktig handelsstad.

Sarátov på Volgas bärgstrand. Ändpunkt vid järnvägen. Stor handel och flodfart samt många fabriker. 100,000 inb.

Astrachán i Volgas delta i en fruktbar trakt, berömd för sina sköna vindrufvor och arbuser. Storartade fiskerier. Betydlig handel på Asien. Befolkningen en synnerligen brokig samling af europeer och asiater.

Orenburg vid Urálfloden och den östligaste ändpunkten af det europeiska järnvägsnätet. Europas bantåg och Asien karavaner mötas här.

Biländer. Ryssland äger i Asien ofantliga besittningar, omfattande hela den nordligare delen af denna den största

¹ Nomader kallas folk, som med hjordar af husdjur, hvaraf de hafva sitt uppehälle, ströfvar omkring från ett ställe till ett annat.

² Så kallas mohamedanska tempel. De till dem hörande höga, smala tornen, från hvilkas altaner bönestunderna af prästerna utropas, benämnas minaret.

af alla världsdelar. Tillsammans därmed är det Ryska riket mer än dubbelt så stort som hela Europa, men har icke $\frac{1}{3}$ af dess folkmängd, ty befolkningen är ytterst gles. Vida sträckor äro ock föga beboeliga, men å andra sidan finnas rika trakter, där befolkningen och odlingen år för år tillväxa.

Skandinaviska halfön.

Sydkusten 55° 20', Nordkap på Magerö 71° 20'.

Gränser. Längst i NV utskjuter från Europas fastland den långa och stora Skandinaviska halfön. Den omgifves på alla sidor af haf och hafsvikar: i N af *Norra Ishafvet*, i V af *Atlantiska oceanen*, *Nordsjön*, *Skagerrack*, *Kattegatt* och *Öresund*, i S af *Östersjön* samt i Ö af *Östersjön*, *Ålands haf* och *Bottniska viken*. Endast i NO sammanhänger Skandinaviska halfön med fastlandet samt gränsar till *Finland* och *Ryssland*. — Halföns längd är 1850^{km} (= 170 mil) och ytan mer än dubbelt så stor som Finlands.

Läget mellan tvänne innanhaf, *Nordsjön* och *Östersjön*, är synnerligen fördelaktigt. Å ena sidan har landet öfver dessa haf en lätt förbindelse med flere af Europas förnämsta kulturland, å andra sidan erbjuda de ett skydd mot fientliga angrepp.

Kust. Skandinaviska halföns kuster äro ganska olika. I N och V är kusten mycket hög och stupar brant ned i hafvet. Den är starkt söndersplittrad. Djupt i fjällens remnor intränger hafvet och bildar långa, smala fjordar. De märkligaste bland dessa äro: *Varanger-*, *Tana-*, *Porsanger-* och *Altenfjord* i N samt *Vestfjord*, *Trondhjems-*, *Sogne-*, *Hardanger-* och *Stavangerfjord* i V. Talrika halföar och klippuddar utskjuta mellan fjordarna samt tusentals klippiga öar och holmar bilda en ofantlig, fortlöpande skärgård.

Vidast är den i NV, där *Lofotens* öar sträcka sig långt ut i Atlanten. Dessa kusttrakter med sina smala sund och djupa fjordar, i hvilka de höga, branta fjällen med snöhöljda hjässor spegla sig, höra till de naturskönaste i världen och locka många främlingar till besök.

Skagerracks kuster äro äfven åtföljda af en klippig skärgård och i N inskjuter den vackra *Kristiania fjorden*. Men kusterna af södra Kattegatt, Öresund och sydkusten vid Östersjön äro för det mesta låga och sakna skärgård. För sig själfva ligga i Östersjön de stora öarna *Öland* och *Gotland*. Från *Kalmar sund*, som åtskiljer Öland från fastlandet, blir kusten norrut åter bärgig och försedd med en rik skärgård, hvilken utanför Stockholm sträcker sig milsvidt ut i hafvet.

Bottniska vikens skärgård är mindre vidsträkt och på långa sträckor afbruten. Hela den östra skärgården liknar Finlands och innanför de tusentals klipporna och skären finnas endast små vikar och uddar.

Liksom hos oss är den Skandinaviska halföns rika skärgård af stor betydelse för samfärdseln. På många ställen i Norge utgöra de djupt inträngande, ofta vidt förgrenade fjordarna ännu i dag traktens enda vägar.

Ytbildning. Skandinaviska halfön kan med afseende å höjdförhållandena indelas i tre hufvuddelar:

1. **Nordskandinaviska höglandet** omfattar hela Norge och norra delen af Sverge. Det består af en väldig sammanhängande fjällmassa, som i form af breda högslätter sträcker sig i riktning från NO till SV. Dessa blifva högre längre åt S och antaga olika namn: *Kölen*, *Dovre* och *Langfjeldene*. Öfver de enformiga, ödsliga högslätterna resa sig mångenstädes betydande toppar, såsom *Sulitelma* på Kölen, *Snöhättan* på Dovre och *Galdhöpiggen* på den del af Langfjeldene, som kallas *Jotunheimen*.¹ Gald-

¹ *Jotunheim* betyder *jättehem* och omfattar trakten Ö om Sognefjorden, rik på höga, ofta egendomligt formade och svårtillgängliga bärgstoppar.

höpiggen [2,500 m] är hela Skandinaviens högsta fjäll. Dessa och många andra högfjäll nå upp öfver snögräsen¹ och på dem förekomma jöklar samt vidsträckt snöfält. Dessa skjuta stundom ända ned mot hafsbrynet; så är fallet med snöfältet *Svartisen* S om Vestfjorden. N om Sognefjorden utbreder sig det europeiska fastlandets största snöfält, *Jostedalsbräen*.

Fjällryggens högsta del befinner sig nära hafvet i V och stupar brant dit ned. De fjordar och dalsänkningar, hvilka esomoftast afbryta högslätterna, äro klyftlika. Endast vid Trondhjemsfjorden utbreder sig en större slättbygd. Där- emot sänker sig fjällplatån långsamt åt SO och S samt genomfåras af långsträckt dalgångar, hvilka lägre ned vidga sig till större dalar såsom *Öster-* och *Västerdalarne* i Sverige samt *Österdalen* och *Gudbrandsdalen* i Norge. Vid Bottniska vikens norra del förena sig sådana dalar till *Västerbottens lågland*.

2. **Mellansvenska låglandet** sträcker sig åt V från Ålands haf och nordliga delen af Östersjön. Det utmärker sig för sina vida slätter och stora sjöar. Genom flere skogsåsar delas dessa slättbygder i tre delar: *Mälardalen* *Östgöta-* och *Västgötaslätterna*. Öfver Östgötaslätten höjer sig *Omberg* vid Vättern och öfver *Västgötaslätten* *Kinne-kulle* vid Vänern.

3. **Småländska höglandet** upptager den inre delen af södra Sverige. Det är likt Finland: ett lågbärgigt land, uppfyllt af sjöar, skogar och sumpmarker. Högst är *Taberg* vid Vätterns sydspets. På sidorna omgifves det af slättbygder, bland dem *Skånska slätten*.

På Skandinaviska halfön har istiden liksom i Finland lämnat djupa spår efter sig. Höglandets af isen och hafsvågorna jämn sli-

¹ *Snögränsen* är den linje på höga bärg, ofvan hvilken snön aldrig smälter bort. Den ligger i Skandinavien på en höjd af 1000—1600 m beroende på läget i N och S samt invid hafvet eller inåt landet. Ty ju fuktigare klimatet är, desto lägre är snögränsen.

pade yta, de insprängda af hafvet fyllda remnorna och de urgrädda dalfårorna med sina långsmala sjöar äro sådana spår. Allmänt betäckas de lägre trakterna af krosstensgrus, hvarfviga leror och rullstensåsar, hvilka alla härröra från istiden.

Skandinaviska halföns fjällmassa består liksom Finlands bärg af granit och gneis. Endast på några ställen och mest på de stora slätterna samt öarna Gotland och Öland finnas ur vattnet afsatta, lösare bärgarter, såsom kalk, sandsten och skiffer. I mellersta Sverge förekommer äfven marmor och i Skåne stenkol. Af metaller finnes stor rikdom på godt järn i mellersta Sverge.¹ Järn påträffas dessutom i Taberg, i flere bärg i Lappland samt i sydliga Norge. Koppar, silfver, nickel och andra metaller förekomma i mindre mängd.

Sjöar och älfvar. Näst Finland är Skandinaviska halfön Europas vattenrikaste land. Det Nordskandinaviska höglandet är rikt på fjällsjöar, hvilka gifva upphof åt eller genomflytas af stora älfvar. I följd af markens sluttning utfalla de flesta i Bottniska viken. De märkligaste bland dem äro: *Torne älf* från *Torne träsk*, *Ume älf* från *Stor-Uman*, den stora, natursköna *Ångermanälfven*, *Indalsälfven* genom *Storsjön* samt *Dalälfven* genom *Siljan*. De upprinna alla på Kölen. I Vänern utfaller *Klarälfven*, som kommer från sjön *Fämund* och i Skagerrack *Glommen*, Skandinavians längsta älf. Den kommer från Dovre, rinner genom Österdalen och upptager från höger *Vormen* från *Mjösen*. Vormens öfre lopp bildas af *Lågen*, som genomrinner den vackra Gudbrandsdalen. I Kristianiafjorden utrinner *Dramsälfven* genom sjön *Tyrifjord*. På västsidan finnas endast korta fjällbäckar, hvilka i praktfulla vattenfall störta sig utför fjällbranterna.

¹ Från sydligaste delen af Bottniska viken sträcker sig en rad af rika bärgslag till trakten N om Vänern, hvarför Geijer sagt, att de „bilda ett bälte af järn kring midjan af Svea“.

Alla dessa älfvar äro så strida, att de föga användas för samfärdseln, men väl äro tjänliga för timmerflottning samt anläggning af fabriker och sågverk. Endast Ångerman-älfven befares med ångbåtar några mil uppför mynningen.

Det Mellansvenska låglandets största sjöar äro *Vänern*, *Vättern*, *Hjälmarens* och *Mälaren*. Vänern består af två stora, öppna fjärdar och har sitt aflopp genom *Göta älf*, som strax efter sitt utflöde ur Vänern bildar de väldiga *Trollhättefallen* och utrinne i Kattegatt. Vättern är en öppen, djup sjö med klart, kallt vatten. Dess aflopp utgöres af *Motala ström*, som genom flere sjöar rinner till *Bråviken*. Hjälmarens vatten utledes genom *Hyndevadsån* till Mälaren och denna vackra, af otaliga holmar uppfyllda sjö utfaller genom den korta *Norrström* i Östersjön.

Genom de storartade *Göta* och *Trollhätte kanalerna* har en viktig vattenväg danats tvärs igenom Sverge från Östersjön utmed Motala ström, genom Vättern och Vänern samt slutligen längs Göta älf till Kattegatt. *Södertälje kanal* leder från Mälaren åt S till Östersjön.

Småländska höglandet är rikt på sjöar och från dess inre strömma talrika strida åar åt olika håll till hafvet.

Klimat. Emedan den Skandinaviska halfön har en så stor utsträckning i N och S och då tillika de nordligare trakterna äro mera höglända än de södra, är tydligen klimatet mycket varmare på Skånes slätter än i Lapplands fjällbygder. En annan olikhet härrör af den fjällmur, som reser sig upp längs västra kusten; ty därigenom uppkommer en stark motsats mellan klimatet i V och Ö.

På halföns västkust råder ett mildt och fuktigt kustklimat. Under påvärkan af den varma Golfströmmen och milda sydvästvindar är vintern så blid, att hamnarna icke tillfrysas, ej ens vid Nordkap. Sommarn är däremot sval. Mycken blåst herskar och nederbörden är ymnig (1,800 mm), enär den fuktiga hafsluften afkyles af de höga kustbärgen. — Ö om fjällryggen råder ett fastlandsklimat

med kallare vintrar, varmare somrar och betydligt mindre nederbörd. Hamnarna vid Bottniska viken äro tillfrusna under flere månader.

Växtvärld. Höglätterna äro ödsliga och kala, bevuxna med renlaf, mossor och ljung, men ställvis äfven med saftiga fjällörter och gräs. På de lägre delarna af fjällen och framför alt på sluttningarna vid dalgångarna finnas stora barrskogar, hvilka fylla större delen af nordliga Sverge samt sydöstra Norge. Dock upptaga äfven kärr och mossar vida sträckor. På Norges västkuster finnas endast vid det inre af fjordarna smala strimnor af skogar på fjällsidorna, utom i trakterna kring Trondhjemsfjorden, där barrskogen har större utbredning. I denna slättbygd bedrifves äfven i skydd af fjällen ett lönande jordbruk, men annars är i det Nordskandinaviska höglandet odlingen inskränkt till älf- och sjöstränderna i dalbottnarna. Däremot är Melansvenska låglandet företrädesvis odlad bygd och endast åsarna äro skogklädda. Småländska höglandets skogar äro starkt sköflade och ljunghedar intaga deras plats i det inre landet, men åkerfält och ängar i kusttrakterna. Vida torfmossar lämna här erforderligt bränsle.

För öfrigt är växtvärlden, såväl den vilda som den odlade, ungefär densamma som hos oss, utom att boken bildar skogsbestånd i sydliga Sverge och på Norges sydkust, samt att eken är ganska allmän ännu i mellersta Sverge och i Norge går upp till Trondhjems fjord.

Djurvärld. Skandinaviens stora skogsmarker hysa samma slags pälsdjur och skogsfåglar som Finlands. Vildrenen är allmän på högfjällen och älgen ej alldeles sällsynt i mellersta delen af halfön. I de sydligaste trakterna jagas hjorten och rådjuret. Uti Ishafvet fångas hvalar och själar samt massor af sjöfågel. Flerstädes finnas s. k. fågelbärg, där utmed branta, nästan otillgängliga bärgväggar bo ligga vid bo, fågel sitter vid fågel. När fågelsvärmen flyger upp, ser den ut som ett moln och ett

hvinande höres som af en stormil. Skandinaviens kuster äro mycket fiskrika. I N och V fångas mest torsk och sill, i Ö strömming. I Skagerrack fås äfven hummer och ostron. Älfvarna äro rika på lax.

Inbyggare. Hufvudbefolkningen på den Skandinaviska halfön utgöres af två nära besläktade folk, svenskar och norrmän. De äro af germansk härkomst och bilda jämte danskarne den skandinaviska stammen. Deras språk äro så lika, att de med lätthet göra sig förstådda af hvarandra och norrmännen nytja sedan den tid, då de lydde under Danmark, ännu det danska skriftspråket.

Dessutom bor ett litet antal lappar och finnar i halföns nordligaste trakter.

Såväl svenskarne som norrmännen äro kraftfulla människor, af ålder kända för redlighet, trofasthet, gästfrihet och tapperhet. De hafva frambragt betydande vetenskapsmän, skalder och konstnärer och under den långa fredstid, som de nu senast njutit, hafva de i frihetens hägn kraftigt utvecklats i alla riktningar. Svenskarne hafva för sitt artiga umgängessätt och sin benägenhet för yttre ståt blifvit kallade „Nordens fransmän“. Norrmännen likna mera engelsmännen samt äro själfkära och mindre tillgängliga.

Skandinaviska halföns inbyggare hylla nästan uteslutande den evangeliskt-lutherska läran. Folkbildningen står mycket högt och folkundervisningen är obligatorisk. Utom ett mycket stort antal fasta och flyttande folkskolor finnas många folkhögskolor samt för utbildande af folkskollärare och lärarinnor flere seminarier. För den högre undervisningen finnas talrika allmänna läroverk, 3 universitet, däraf 2 i Sverge och 1 i Norge, samt många andra högre läroinrättningar.

Näringar och samfärdsel. På grund af olika naturlig beskaffenhet hafva skilda delar af halfön ganska olika näringskällor.

I *Sverge* lefva de flesta af *jordbruk* i förening med *boskapsskötsel*. Mest odlas hafre, men äfven råg och hvete kunna utföras. Norrlands lin är berömdt. Af stor vikt

är *skogshushållningen*, främst i Norrland. Sverge har den största trävaruutförsel i Europa. *Fiske* idkas allmänt, men ej i stor skala. I mellersta Sverge är *bäragsbruket* betydande. *Industrin* är ej obetydlig; dock införs fabriksvaror. I många fattigbygder utgör *hemslöjden* en viktig inkomstkälla. Den *inrikes handeln* har mycket förkofrats och *utrikes handeln* är ganska liflig, isynnerhet på England och Tyskland. De förnämsta *utförsvarorna* äro: skogsprodukter, järn och spannmål; *införsvarorna* äro ungefär desamma som hos oss.

I **Norge** är *jordbruket* obetydligt och mycken säd införes årligen. I det inre landet lefva människorna mest af *skogshushållning* och *boskapsskötsel*. Man brukar där om sommarn drifva boskapen upp till sätern d. ä. betesmarkerna på fjällen. Vid kusterna hafva de flesta sitt uppehälle af *fiske* och *sjöfart*. Storfisket drifves numera endast vid kusterna af Ishsfvet, där isynnerhet vid Lofoten tusentals människor samlas vid fisketiderna. Sjöfarten har så tilltagit, att Norges handelsflotta är i förhållande till folk-mängden större än något annat lands och fraktfart dess förnämsta inkomstkälla. *Utförseln* af fisk till Medelhafslanden och trävaror till England är betydande. Af *införsvaror* kosta säd, kolonial- och fabriksvaror mest. *Industrin* och *bäragsbruket* äro af mindre vikt, men stadda i tillväxt. — *Myntet* i Skandinavien är: 1 krona = 100 öre = *Myk* 1,40.

Samfärdsmedlen förbättras år för år, ehuru naturförhållandena äro högst ogynnsamma. Utom flere kanaler äger mellersta och södra Sverge ett icke ringa järnvägsnät. Stambanor utgå från Stockholm åt S till Malmö, åt SV till Göteborg, åt V till Kristiania samt åt N till Norrland och Trondhem i Norge. Med dem förenas bibanor till de flesta städer. — I Norge går den längsta järnvägen från Kristiania till Trondhem. Annars finnas endast korta banor i S och V. Med stora kostnader hafva goda landsvägar blif-

vit bygda, men mångenstädes saknas äfven de och farlederna vid kusten äro de enda vägarna.

Stater. Sedan 1814 äro Skandinaviska halföns båda riken, Sverge och Norge, förenade under en konung och utgöra i förhållande till utländska makter ett helt (unionen). Men i öfrigt äro de oberoende af hvarandra och hafva sina egna lagar och ämbetsmän.

I. S v e r g e.

Konungarike. = $1\frac{1}{8}$ gång Finland, d. ä. 450 t. \square km; 4,7 mill. inb.; 10 på \square km.

Styrelse och förvaltning. Landet styres af konungen med biträde af statsråd.¹

För den världsliga förvaltningen indelas riket i 24 län, styrda af landshöfdingar, och Stockholms öfverståthållareskap; för den kyrkliga förvaltningen och undervisningsväsendet i 12 stift med hvar sin biskop. Den högre rättsskipningen handhafves af Högsta domstolen och 3 hofrätter.

Sverges statsförfattning ändrades 1809 och är inskränkt monarkisk. Statsråden äro ansvariga inför riksdagen. Denna sammanträder hvarje år och är delad i två kamrar med lika myndighet och alla riksdagsmän väljas af folket. I hvarje län fins dessutom ett landsting, bestående af ombud för länets städer och härad. För öfrigt äro förhållandena i hufvudsak sådana som hos oss.

Indelning och städer: Af gammalt indelas landet i 3 hufvuddelar: *Götaland*, *Svealand* och *Norrland*. Dessa bestå åter af landskap.

Sverges städer äro i allmänhet små, med låga trähus.

Götaland

omfattar den södra delen och består af 10 landskap:

Skåne, längst i S mellan Östersjön och Öresund: *Malmö* vid Öresund. Sydsverges förnämsta handels- och fabriksstad. Stor utförsel. 44,000 inb.

¹ Hos oss blott en titel, men i Sverge ett ämbete, motsvarande våra senatorer och andra lands ministrar.

Lund, NO från *Malmö*. Universitet. Präktig domkyrka.

Helsingborg vid smalaste delen af Öresund. Öfverfartsort. Liflig handel.

Kristianstad vid Helge å. Säte för hofrätten öfver Skåne och Blekinge.

Blekinge, kustlandskap vid Östersjön: *Karlskrona* på öar i Östersjön. Befäst örlogshamn. Stora skeppsvarf.

Halland med *Halmstad* vid Kattegatt.

Småland: *Kalmar* vid Kalmar sund. Gammalt slott.

Jönköping vid Vätterns södra ände. Göta hofrätt. Storartade tändsticksfabriker.

Öland mellan Kalmar sund och Östersjön.

Gotland, nästan midt i Östersjön: *Visby* på västra kusten. Badort. Fordom rik handelsstad. Härliga kyrkoruiner.

Östergötland mellan Vättern och Östersjön: *Norrköping* vid Motala ströms utlopp i Bråviken. Betydlig fabriksstad. 28,000 inb.

Linköping på slätten vid östra stambanan. Vacker domkyrka.

Motala vid strömmens utflöde ur Vättern, Sverges största mekaniska väerkstad.

Åtvidaberg SO från Linköping, rik koppargruftva.

Västergötland mellan Vättern, Vänern och Göta älf.

Göteborg vid Göta älf. Sverges förnämsta handelsstad och rikets andra stad. En mängd fabriker. Genomskuren af kanaler och särdeles väl bygd. 90,000 inb.

Karlsborg vid Vättern, fästning.

Bohuslän, kustlandskap vid Skagerrack: *Marstrand* på en klippö i hafvet. Badort.

Dalsland V om Vänern.

Svealand

utgör mellersta delen af landet och innefattar 6 landskap:

Södermanland mellan Mälaren, Hjälmaren och Östersjön:

Eskilstuna vid Hyndevadsån. Berömd tillverkning af järn- och stålvaror.

Gripsholms slott vid Mälaren med stor porträttsamling.

Närke mellan Hjälmarén och Vättern: *Örebro* nära Hjälmarén. Engelbrekts staty.

Uppland vid hafvet i Ö och Mälaren i S:

Stockholm vid Mälarens utlopp i Östersjön i ett härligt läge. Rikets hufvudstad. Säte för Svea hofrätt och de högsta ämbetsvärken. Vetenskaps- och konstakademi samt stora läroanstalter. Öfver 300 fabriker. Betydlig handel. Märkliga byggnader äro: det sköna Kungliga slottet, Riddarholms kyrkan med konungagrafvarna och Nationalmuseum med konstskatter och forntidsminnen. Staden är präktigt bygd och prydd med talrika bildstoder. 215,000 inb.

I de natursköna omgifningarna märkas: Djurgården med eklundar, förlusteställen och villor; Ulriksdal och Drottningholm, kungliga lustslott.

Uppsala vid Fyrisån. Universitet. Berömd domkyrka.

Dannemora i N, rika järngrufvor.

Västmanland NV från Mälaren: *Västerås* vid Mälaren. Gammal domkyrka med högt torn.

Sala vid Sagån. Silfvergrufva, numera obetydlig.

Värmland N om Väneren kring Klarälven: *Karlstad* på en ö vid Klarälvens mynning. Trävaruutförsel.

Dalarne kring Dalälven: *Falun* i sydöstra delen med en gammal koppargrufva.

Norrland

utgör den nordliga delen och upptager mer än hälften af hela landet. Det är ytterst glest befolkadt och ringa odladt. 8 landskap:

Gästrikland och **Helsingland**, kustlandskap vid Bottniska viken: *Gäfle* vid Bottniska viken. Stor utförsel af järn och trävaror. Skeppsvarf.

Medelpad och **Ångermanland**, kustlandskap kring Indals-

och Ångermanälflvarna: *Sundsvall* vid Bottniska viken. Storartade sågverk, trävaruutförsel och skeppsbyggeri.

Härjedalen och **Jämtland**, fjällandskap vid norska gränsen: *Östersund* vid Storsjön och Sundsvall—Trondhjem järnvägen. I rask tillväxt.

Västerbotten och **Lappland**, längst i N: *Umeå* vid Ume älf. Handel med trävaror, tjära och fisk.

II. Norge.

Konungarrike. 320 t. \square km; 2 mill. inb.; 6 på \square km.

Styrelse och förvaltning. Konungen styr här liksom i Sverge i samråd med statsrådet.

För den världsliga förvaltningen delas Norge i 20 amt (= län), styrda af amtmän; för den andliga i 6 stift.

Norges statsförfattning hvilar i hufvudsak på grundlagen af 1814. Konungens makt är mindre än i Sverge, emedan han endast kan uppskjuta, men ej hindra antagandet af en lag, som Stortinget besluter. Stortinget utgör blott en kammare, men delar sig själf i i vissa fall i två.

Indelning och städer. Geografiskt indelas Norge i tre hufvuddelar: det *Söndenfjeldske*, *Vestenfjeldske* och *Nordenfjeldske* Norge.

Söndenfjeldske Norge

på sydslutningen af Dovre och ostsidan af Langfjeldene är tätast befolkadt och har många, men små städer:

Kristiania vid Kristiania fjorden i en härlig trakt. Rikets hufvudstad. Universitet. Landets förnämsta handels- och fabriksstad. 130,000 inb.

Frederiksstad vid Glommens mynning. Sågverk. Största utförsel af trävaror.

Frederikshald vid Skagerrack. Sågverk och fabriker. — Strax invid fästet *Frederikssten*, där Karl XII stupade 1718.

Drammen vid Dramsälvens utlopp. Skeppsbyggeri och trävaruutförsel.

Tönsberg vid Kristiania fjord. Stor handelsflotta. Sjal- och hvalfångst uti Ishafvet.

Kongsberg V om Drammen med en rik silfvergrufva.
Arendal vid Skagerrack. Äger den största handelsflotta i Norden.

Vestenfjeldske Norge

omfattar fjällplatån vid västkusten och är endast i kusttrakterna glest befolkadt.

Stavanger vid Stavangerfjord. Betydlig handel med fisk. Sjöfart och skeppsbyggeri.

Bergen vid Nordsjön. Största handel med fiskvaror, som dithämtas från Nordlanden vid stora sommarmarknader. Stor ångbåtsflotta. Staden har ett gammaldags utseende. 47,000 inb.

Nordenfjeldske Norge

innefattar det smala kustlandet N om Dovre:

Kristiansund på öar vid kusten. Stor utförsel af klippfisk isynnerhet till Spanien, där den brukas som fastemat.

Trondhjem vid Trondhjemsfjord. Präktig gammal domkyrka, där Norges konungar krönas. Säte för Norges bank. Handel med fisk och trävaror.

Röros SO från Trondhjem i fjällbygden. Rika koppargrufvor.

Tromsö på en ö vid kusten. Stort fiske och hvalfångst.

Hammerfest på en ö i Ishafvet. Jordens nordligaste stad.

Den nordligaste delen af Kölens ödsliga fjällplatå kallas *Finmarken* och bebos vid kusten af finnar, här kallade kväner, och fiskarlappar, kallade söfinner. På fjällvidderna ströfva fjällappar eller fjeldfinner med sina renhjordar.

Långt N om den Skandinaviska halfön ligger den stora ögruppen *Spetsbärge*n med vidsträckt snöfjäll. Om sommarn utbreder sig öfver de lägre ställena en frodig växtmatta. Renar, isbjörnar och råfvar äro dessa öars enda ständiga inbyggare. Men om somrarna anlända skaror af sjöfågel och många fångstfartyg, hufvudsakli-

gen från Norge, infinna sig vid kusterna att fånga själar och hvalar. Spetsbärgen tillhöra ej något särskildt rike.

Danmark.

Konungarike. Ungef. $\frac{1}{10}$ af Finland; 2 mill. inb.; 52 på \square km. *Skagens* udde $57^{\circ} 47'$, sydspetsen på *Falster* $54\frac{1}{2}^{\circ}$.

Danmark består af norra *Jylland* och *Danska öarna*, af hvilka de största äro: *Själland*, *Fyn*, *Langeland*, *Låland*, *Falster*, *Möen* och *Bornholm*. Därtill komma de europeiska bilanden: *Island* och *Färöarna*.

Läge. Landet omgifves på alla sidor af haf och har ett ypperligt läge vid den stora stråkvägen mellan Nordsjön och Östersjön. Af de tre sund, *Öresund*, *Stora Bält* och *Lilla Bält*, som förbinda Kattegatt med Östersjön anlitas Öresund mest och genomseglas årligen af 40,000 fartyg. Landets gränser, se kartan!

Kust. Äfven kustbildningen är gynnsam, i det att stora fjordar och bukter underlätta samfärdseln till det inre landet och bilda goda hamnar. På Själlands nordkust intränger den vidt förgrenade *Isefjorden* och på Fyns *Odensefjorden*. Jyllands östkust har många djupt inskärande fjordar; störst bland dem är *Limfjorden*.¹ Däremot är västkusten med sina sandreflar och dyner, här kallade klitter, otillgänglig och farlig för seglaren. De uppnå ställvis en höjd af 30^m och åtfölja kusten i flere rader ända upp till nordspetsen *Skagen*.

Ytbildning. Danmark är ett fullkomligt lågland, där icke egentliga bärg utan endast högre kullar resa sig öfver den merendels vågformiga slätten. Endast längst i Ö bildar Bornholm en klippö, af granit och gneis med djupa klyftor och spridda skär. Och på Möens ostkust varsnar seg-

¹ *Limfjorden* är numera ett sund mellan Kattegatt och Nordsjön, sedan hafvet år 1825 under en stark storm genombröt den smala landtunga, som skilde fjorden från Nordsjön.

laren den natursköna *Möens klint*, som med sina hvita kritklippor och bokdungar höjer sig brant ur hafvet. Annars består marken af lös sand- och lerjord. På öarna och Jyllands ostkust är den bördiga lerjorden öfvervägande. Men mellersta och isynnerhet västra Jylland betäckes af ödsliga sandhedar och flygsandfält.

Själftva jordgrunden bildas för det mesta af krita och i V af brunkolsbildningar.¹ De äro betäckta med rullstenslera och rullstenssand från istiden.

Sjöar och floder finnas icke få både på öarna och Jylland, men de äro små.

Klimatet är godt och så mildt, att hamnar och sund sällan tillfrysa. Västliga vindar förherska och på Jyllands västkust rasa ofta svåra stormar.

Växt- och djurvärld. Öarna och östra Jylland förete en behaglig omväxling af vida åkrar och ängar samt små skogslundar af bok och ek. I västra Jylland äro de vida flygsandfälten, ljunghedarna och torfmossarna blott sällan afbrutna af små magra åkrar och planterade barrskogar. I det skogfattiga landet nyttjas mest torf till bränsle.

Såväl växter som djur äro annars desamma som i Skandinavien och Finland, utom att de större vilda djuren saknas. Af husdjur hållas mest hornboskap, får, svin och fjäderfä.

Befolkningen utgöres uteslutande af de skandinaviska danskarne. De tillhöra den lutherska kyrkan och folkbildningen, befordrad af talrika folkskolor och folkhögskolor, är synnerligen hög. Elementarskolor finnas i alla städer samt ett universitet, en konstakademi, en polyteknisk och en landtbrukshögskola i Köpenhamn. Danmark har frambragt berömda vetenskapsmän och konstnärer.

¹ Brunkol liksom stenkol äro försteningar af växter, isynnerhet den tjocka barken af forntidens barrträn.

Näringar och samfärdsel. Danskarne äro ett arbetssamt folk och sköta sin jord och sin boskap med sådan skicklighet och omsorg, att de årligen kunna utföra mycket spannmål, smör och slaktboskap. Kustboarna idka allmänt *fiske* och hummerfångst, men ej i stort. *Handel* är liflig, men *industrin* obetydlig. — *Myntet* = Sverges.

Järnvägar äro dragna genom alla delar af landet.

Styrelse och förvaltning. Landet styres af en konung och indelas liksom Norge i amt och stift.

Regeringsformen är inskränkt monarkisk och ungefär sådan som i Sverige. Riksdagen består af två kamrar: landstinget och folketinget. I det förra utses en del ledamöter af konungen; till det senare väljas medlemmarna omedelbart af folket.

Städerna äro med undantag af hufvudstaden helt små.

På **Själland**: *Köpenhamn*, på danska *Kjöbenhavn*, vid Öresund. Rikets hufvudstad. Universitet och andra högskolor. God befäst hamn med station för krigsflottan. Stor handel och flere fabriker. Thorvaldens museum. 280,000 inb.

Helsingör vid Öresunds smalaste ställe. Handel med skeppsförnödenheter.

Bredvid staden fästet *Kronborg* med ett praktfullt slott.

Roskilde invid Isefjord. Vacker domkyrka med konungagrafvar.

Korsör vid Stora Bält. Viktig öfverfartsort till Tyskland.

På **Fyn**: *Odense* nära Odensefjord. Gammal stad.

I **Jylland**: *Ålborg* vid Limfjorden, *Randers* vid Randersfjorden, *Århus* vid Århus bukten och *Horsens* vid Horsensfjorden, alla små handelsstäder på ostkusten; bland dem är Århus störst. — *Viborg*, midt i Jylland, fordom Jyllands hufvudstad.

Biländer. I Europa äger Danmark:

Färöarna, i nordliga delen af Atlantiska oceanen, utgöras af höga, branta klippor. Golfströmmen gör väl vintern mild, men den kyliga och fuktiga sommarn samt starka stormar hindra växtligheten. Öarna äro skoglösa och kor-

net mognar sällan. Folket, af norsk härkomst, lever af fårskötsel och fiske.

Island ligger i Atlantiska oceanen invid polcirkeln. Ön uppstiger brant ur hafvet och har djupa fjordar. Det är ett fjälland med stora snöfält och jöklar. Frukansvärda vulkaniska utbrott inträffa ofta; därlör består marken af mörk lava, vulkanisk aska och sand. Mest känd är vulkanen *Hekla*. Också finnas talrika heta källor, bland dem *Geysir*. Den kastar tid efter annan med underjordiskt dån en tjock, sjudande vattenstråle högt öfver marken. Luften är på sydsidan, tack vare Golfströmmen, särdeles mild om vintern, men töcknig och kall om sommarn. Svåra stormar rasa ofta. Skog saknas därför alldeles och endast låga rönнар och björkar växa på skyddade ställen. Till bränsle nyttjas drifved och torf. Säd mognar ej. Får och hästar äro de talrikaste husdjuren. Isländarne härstamma från norrmän, som för 1000 år sedan togo landet i besittning. De tala ännu ett fornnordiskt språk och äro ett bildadt folk. Deras förnämsta näringskällor äro fårskötsel, fiske och fågelfångst.

Island är näst Storbritannien Europas största ö, men har endast 70,000 inb. Hufvudort är *Reykjavik* på sydvästra kusten.

I Amerika utgöras Danmarks besittningar af *Grönlands* sydvästra kust samt 3 små öar i *Västindien*.

Brittiska öarna.

Något mindre än Finland; 37 mill. inb.; 117 □ km. — *Shetlandsöarna* 61°, nordligaste udden på *Storbritannien* 59°40' och den sydligaste 50° nordl. bredd.

Gränser. V om Danmark ligga mellan Nordsjön och Atlantiska oceanen de två stora öarna *Storbritannien* och *Irland*. De bilda tillsammans med en mängd mindre öar

ett mäktigt örike, som egentligen heter *Det förenade konungadömet Storbritannien och Irland*, men vanligen efter hufvuddelen däri kallas *England*. I S skiljes landet från Europas fastland genom *Engelska kanalen*¹ och det smala *Sundet vid Calais* [kalä]. Mellan de båda öarna utbreder sig *Irländska sjön*, som förbindes med Atlanten genom *Nordkanalen* i N och *S:t Georgskanalen* i S.

Landet är utmärkt beläget i midten af det landrikaste halfklotet och den mellersta delen af Europas kuster.

Kust. Äfven kustbildningen är synnerligen gynnsam. Djupt inträngande vikar och breda flodmynningar bilda öfveralt goda hamnar. Storbritanniens långsmala form i för-
 ening med den omständigheten, att östra och västra kustens djupaste inskränningar äro belägna midt emot hvarandra, gör att man från hvarje punkt i landet har endast en kort väg till hafvet. De viktigaste af dessa vikpar äro: *Bristolkanalen* [bristl-] i V och *Thamesviken* [täms-] i Ö, *Clydefjorden* [klajd-] i V och *Forthfjorden* [fårs-] i Ö, *Lornfjorden* i V och *Morayfjorden* [mårre-] i Ö. Mellan de två sistnämnda leder den äfven för större sjöfartyg farbara *Caledonska kanalen*.

Storbritanniens östra kust är i södra hälften låg och delvis sumpig, i den norra högre med branta stränder. Den är alldeles öppen mot Nordsjön. I N och NV ligga däremot kringströdda vid Atlantens kuster talrika större och mindre öar samt de tre stora ögrupperna *Orkneyöarna* [årkne-], *Shetlandsöarna* [sjättlands-] och *Hebriderna*. De synas vara spillror af ett land, som hafvet söndersplittrat. Och ännu slå beständigt Atlantens mäktiga vågor i förfärande bränningar mot de höga, brådstupande kustklipporna och lösrycka ur dem stycke efter stycke. Märkvärdig är *Fingalsgrottan*, som hafvet urhållat i den hårda

¹ Ordet kanal har här betydelsen af ett smalare ställe i hafvet.

basaltklippan¹ på ön *Staffa*. — Ut i Irländska sjön ligga de stora öarna *Man* [män] och *Angelsey* [ängsi], från hvilken senare två höga järnvägsbroar leda till Wales [oäls]. Längst i SV utanför den branta klippudden af halfön *Cornwall* [kärnoäl] höja sig de tennrika *Scillyöarna* [silli-]. Vid Storbritanniens sydkust finna vi den natursköna ön *Wight* [öäjt-] och i södra delen af Engelska kanalen nära Frankrikes kust de *Normandiska öarna*.

Irlands kuster äro äfven i Ö lägre och jämnare, i V brantstupande och sönderskurna af hafvet. Berömda äro de vackra basaltklipporna vid nordkusten.

Ytbildning. Storbritanniens södra del, *England*, är i SO ett fruktbart, tätt bebygdt lågland med omväxlande kullar och slätter. I V finnas fyra genom dalgångar åtskilda bärgstrakter: *Cornwalls* och *Wales bärgland* samt *Penninska* och *Cumberlandbärgen*. De äro i allmänhet låga och nå endast i norra Wales en höjd af 1000 m. Cumberlandbärgen äro skogbeksädda och kända för sina vackra sjöar, hvilka draga många resande till sig om somrarna. De öfriga äro skoglösa, men utomordentligt rika på nyttiga mineralier. På sluttningarna af Penninska bärgen finnas de ofantliga lager af stenkol och järn, som gjort England till jordens förnämsta industriland. Äfven södra Wales är rikt på järn och stenkol, medan Cornwall redan i äldre tider var bekant för sina bly-, koppar- och tenngrufvor.

På gränsen mot *Skottland*, som omfattar Storbritanniens nordliga del, finnas de låga *Cheviethöjderna* [tjivviöt-]. Tvärs öfver sydliga Skottland sträcker sig mellan Forth- och Clydefjordarna en liten slättbygd, som har en stor rikdom på järn och stenkol och därtill är mycket fruktbar. Den benämnes *Låglandet* i motsats till det vidsträckt *Höglandet*

¹ *Basalt* är en mörk vulkanisk stenart, som ofta har formen af sexkantiga pelare, hvaraf hela klippor äro sammansatta.

norrut. Mellersta delen uppfylles af *Grampiansbärgen* [grämpiäns-], hvilkas högsta topp *Ben Nevis* [nivis] är 1300 m. Nordskottland är en vild och ringa bebodd klippöken.

Irland är i det inre ett lågland, uppfyllt af sjöar och vida torfmossar. Vid kusterna finnas spridda bärgstrakter.

Jordgrunden på de Brittiska öarna är särdeles omväxlande. Längst i N ligger urbärg¹ i dagen. De västliga bärgstrakterna bestå af de äldsta bärgbildningar, mest skiffer, kolkalksten m. fl. Österut förekomma allt yngre bärgformationer, ju mer man nalkas kusten. I SO finnas stora lager af krita. Basaltmassorna i NV tyda på forntida vulkanisk värksamhet. Först under påvärkan af istiden och sedan genom fortgående stark förvittning i det fuktiga klimatet hafva bärgen här mer än annanstädes minskats och förstörts; däraf de afrundade formerna och de lätta genomgångarna

Sjöar och floder. I England förtjäna endast *Cumberlandsjöarna* att nämnas. I Skottland finnas många djupa, natursköna fjällsjöar; mest bekanta äro *Loch Lomond* [låck låmönd] och *Loch Ness*. Bland Irlands talrika insjöar är *Lough Neagh* [låck nä] störst.

Floderna äro korta, men mycket vattenrika och segelbara. De äro förenade genom ett nät af kanaler och vid de breda flodmynningarna ligga landets förnämsta städer. I Storbritannien flyta åt Ö till Nordsjön: *Thames* [täms]; *Humber* [hömbr], som uppkommer af *Ouse* [aus] och *Trent*; *Forth* [fårs] och *Tay* [tä]. Åt V rinna: *Severn* med bifloden *Avon* [ävn] till Bristolkanalen, *Mersey* [märsi] till Irländska sjön och *Clyde* [klajd] till Atlanten. — Irlands hufvudflod *Shannon* [sjännen] flyter midt genom landet och utfaller på västkusten.

Klimat. Omgifna af det genom Golfströmmen uppvärmda hafvet, hafva de Brittiska öarna ett särdeles mildt och fuktigt hafsklimat. Vintrarna äro så blida, att

Urbärg kallas bärgarter, som uppkommo under jordens första bildningsperiod, den s. k. *urtiden*. Sådana äro: granit, gneis m. fl.

snön aldrig ligger länge samt sydländska växter, såsom lager och myrten, kunna öfvervintras i det fria. Somrarna äro däremot svala med mulen himmel, så att icke ens vindruvor mogna. — De förherskande sydvästvindarna medföra från hafvet fuktighet, som nedfaller i form dels af tätare regnskurar dels af starka dimmor. Nederbörden är därför större än annanstädes i Europa och går i västra Skottland öfver 3000^{mm}.

Växt- och djurvärld. Englands fordom präktiga ek- och bokskogar äro liksom de vilda djuren nästan utrotade och finnas blott i rika godsherrars jaktparker. Åkrar och ängar intaga skogarnas plats, men öfveralt spridda trägrupper och häckar gifva landskapet ett lummigt, parkartadt utscende. I den fuktiga luften är gräsväxten särdeles saftig och beständigt grön. I Skottland är låglandet väl odladt, i mellersta delen finnas mindre skogar af tall och björk, men höglandet och alla de nordliga öarna, hvilka beständigt piskas af stormar äro skoglösa. I dessa fattiga trakter är dock hafvet rikt på fisk och sjöfågel.¹

Irland med dess murgrönbeklädda ruiner, dess evigt grönskande, yppiga betesmarker har blifvit kalladt »Smaragdön».

De odlade växterna äro desamma som hos oss; dock odlas blott obetydligt råg. I England odlas företrädesvis hvete, i Skottland hafre och på Irland potäter. — Af alla slags husdjur finnas de yppersta raser.

Inbyggare. I England, i södra och mellersta Skottland samt nordöstra Irland bo engelsmän och skottar. De hafva nästan sammansmultit till ett folk och tala en-

¹ Här sammanträffa två stora flyttningsvägar för sjöfågellarna, den ena från Grönland och Island, den andra från Spetsbärgen och Europas nordkust, hvarför vid flyttningstiderna stora fågelsvärmar slå sig ned här.

gelska, som är ett germanskt språk. I Högsottland samt större delen af Wales och Irland kvarleva ännu Britiska öarnas ursprungliga invånare kelterne. De hafva dock alt mer antagit det engelska språket, så att endast omkring 2 mill. tala keltiska.

Större delen af befolkningen bekänner sig i Storbritannien till den reformerta läran, på Irland till den romerskt-katolska.

Den reformerta läran kallas i England den anglikanska eller högkyrkan, styres af biskopar och har många katolska ceremonier. I Skottland råder den presbyterianska kyrkan, som styres af ett kyrkomöte och har en enkel gudstjänst. I öfrigt herskar stor religionsfrihet och talrika protestantiska sekter¹ (dissenters) förekomma.

Folkupplysningen är endast i Skottland någorlunda god. Irländarne äro i hög grad okunniga, råa och vidskepliga. Också i England är okunnigheten stor hos den talrika arbetarebefolkningen, isynnerhet i fabriksdistrikten. I våra dagar göres dock mycket både af staten och enskilda för folkets undervisning. — I vetenskap och literatur hafva engelsmännen åstadkommit betydande värk. De förnämsta universitetet äro de i städerna *Oxford* och *Cambridge* [kämbridj].

Engelsmännen äro ett blandningsfolk, som uppkommit sålunda, att med de keltiska urinvånarne blandat sig andra folk, hvilka tid efter annan invandrat och eröfrat större eller mindre delar af landet. Tidigast kommo romarne och intogo Storbritannien intill skotska låglandet. Därefter invandrade stora massor af de germanska anglerne och sachsarne från kusterna af Nordsjön. Vidare kommo nordboar, danskar och norrmän, och slutligen de franska talande normanderne. Denna folkets blandade härkomst visar sig såväl i utseende som språk.

Engelsmännen äro ett kraftfullt, företagsamt och ihärdigt folk. Frihet och personlig själfständighet älska de framför alt, men hålla strängt på gammal, fäderneärfd sed. Gentemot främmande äro de sträfva

¹ Sekter kallas föreningar af personer, som i vissa trossatser afvika från hufvudkyrkorna. — *Dissenters* = olika tänkande.

och otillgängliga, men värdera högt ett treffigt hemlif. De olika samhällsklasserna hålla sig mycket afsöndrade och bredvid en omätlig rikdom finner man ofta det ytterligaste elände.

På Irland råda de svåraste missförhållanden. Största delen af Irlands jord äges af rika engelska godsherrar, hvilka i långa tider hållit de fattiga irländska förpaktarne i hårdt förtryck. Dessa föra därför ett eländigt lif. De bo i usla lerkoror tillsammans med sina svin och lifnära sig med potäter. Detta förhållande i förening med olikhet i religionen har hos irländarne väckt ett osläckligt hat mot engelsmännen, hvilket yttrar sig i upprörande våldsgärningar. Det har ock framkallat en så stark utvandring från landet, att befolkningen minskats.

Närings- och samfärdsel. Alla näringsgrenar hafva på Brittiska öarna nått en särdeles hög utveckling. Till följd af landets natur är *åkerbruket* i förening med *boskapsskötsel* viktigast i östra England och södra Skottland. I bärglanden och på Irland äro boskaps- och isynnerhet fårskötseln den hufvudsakliga landtmannanäringen. Men emedan landet är så tätt befolkadt, måste årligen säd och andra födoämnen i mängd införas. — Vid kusterna och på bankarna i Nordsjön bedrifves ett betydande torsk- och sillfiske. Också utgå talrika fartyg på kabeljofångst till Neu Foundland och hvalfångst till Ishafvet. — *Bärgsbruket* frambringar, utom andra nyttiga mineralier [hvilka äro förut nämnda] årligen mer järn än något annat land och lika mycket stenkol som hela den öfriga världen tillsamman. Dessa tvänne alster utgöra hufvudkällorna till landets rikdom och grundvalen för dess högt utbildade *industri*. De engelska fabriksvarorna utmärka sig genom sin godhet och billighet samt användas öfver hela världen. Främst bör nämnas spånads- och väfnadsindustrin med ofantliga bomullsväfverier på västra samt klädes- och yllefabriker på östra sidan om Penninska bergen; med väldiga bomullsspinnerier i västra och linnespinnerier i östra delen af Sydschottland; med stora sidenväfverier i London, Dublin m. m. Därefter komma järn- och stålvaror från mellersta England och södra Wales. Skeppsbyggeriet är betydande i de stora sjöstäderna; utom se-

gelfartyg byggas årligen flere hundra järnångfartyg. — Englands utmärkta läge har gjort det till världens förnämsta handelsmakt. Dess flottor segla på alla haf och utföra till alla trakter af världen engelska fabriksvaror och stenkol, medan de från olika håll införa råvarorna till fabriker, såsom bomull från Amerika och Indien, ull från Australien och Sydafrika, spannmål och skogsprodukter från Europa och Nordamerika m. m. England har skaffat sig kolonier i alla världsdelar och de därifrån införda kolonialvarorna säljas sedan med god vinst i hela Europa.

Brittiska öarnas utmärkta naturliga samfärdsmedel äro ökade genom ett nät af kanaler och järnvägar, tätare än i något annat större land. Också den *inre handeln* är därför synnerligen liflig. — *Mynt*: 1 pound sterling = 20 shillings = *£* 25,20.

Styrelse och förvaltning. *Det förenade konungadömet Storbritannien och Irland* består af tre ursprungligen skilda konungariket, nämligen *England* med *Wales*, *Skottland* och *Irland*. I spetsen för riket står en konung — eller för närvarande en drottning —, men den styrande makten utöfvas af ministrarne. Drottningen bär äfven titeln kejsarinna af Indien. Af ålder är riket indeladt i grefskap.

Statsskicket är konstitutionelt monarkiskt och är ett af de friaste i Europa. Konungamakten är mycket inskränkt, medan riksförsamlingen, parlamentet, har stor makt. Parlamentet består af två kamrar: öfverhuset, där lorderna, d. ä. hufvudmännen för de högadliga ätterna och biskoparna sitta, samt underhuset, hvars medlemmar väljas af folket. Underhuset har vida större betydelse, ty det bestämmer hufvudsakligen öfver skatterna och ministrarne utses bland det parti, som utgör dess flertal. Till Englands fria statsskick hör ock, att förvaltningen inom grefskapen skötes af folket genom folkvalda ämbetsmän och ej genom centrala ämbetsverk (decentralisation). En särskild förvaltning hafva Man, Scilly- och Normandiska öarna.

England är en af stormakterna och äger den starkaste örlogsflotta i världen. Däremot är landthären obetydlig.

Städerna i England äro synnerligen talrika samt vidsträkt och folkrika. Omkring 70 städer äro större än Helsingfors och 150 hafva öfver 20,000 inbyggare. Mer än hälften af befolkningen bor i städerna. Öfver de stora fabriksstäderna höja sig hela skogar af tornhöga skorstenspipor och maskinernas larm i fabrikerna är bedöfvande. I de stora hamnstäderna åter ser man skogar af master från de talrika fartygen, som där lossa och lasta. Husen i de engelska städerna äro i allmänhet små, emedan en engelsk familj vill bebo ett helt hus för sig. I Skottland äro de däremot stora och höga ända till 10 à 12 våningar.

1. England med Wales.

a) I de östra kusttrakterna ligga följande städer:

London, på bägge sidorna om Thames, är rikets hufvudstad. London utgör världshandelns medelpunkt och är en af jordens förnämsta fabriksstäder. Från alla världens kanter komma hit fartyg, som ankra i de ofantliga af varumagasin omgifna dockorna¹ vid sidan af floden. På gatorna herskar ett obeskriftigt vimmel af gående och åkande och bantåg ila oupphörligt fram på järnvägar, dragna dels öfver hustaken, dels under jorden i tunlar till och med under Thames botten. Dimma och stenkolsrök uppfylla ofta luften, så att gaslyktorna hållas tända hela dagen. — London har endast få praktbyggnader, bland dem S:t Paulskyrkan, Parlamentshuset och kyrkan Westminster abbey [äbbe], där Englands store män hvila. Däremot prydes staden af flere vackra parker och träplanterade öppna platser, i hvilkas midt något monument höjer sig. I staden finnas två universitet, talrika vetenskapliga och andra föreningar samt många museer, bland dem det för sitt rika bibliotek och sina fornsamlingar

¹ Dessa dockor äro utgräfdade hamnbassänger, där fartygen, äfven de största, genom slussportar skyddade för tidvattnet (ebb och flod), som värkar ända hit upp, kunna lossa och lasta.

världsberömda British Museum. — London är jordens största stad med 4 mill. inb., d. v. s. dubbelt så många som i hela Finland.

Man plägar i *London* särskilja 6 hufvuddelar. — **1.** I midten ligger den älsta delen *City* [sitti], där de rika köpmännen ha sina kontor och varulager. **2** och **3.** V därom finnas *Westminster* och *Westend*, de vackraste delarna af London, där hofvet har sitt residens samt de förnåma och rika sina bostäder. **4.** Norrut har på senaste tider en ny stadsdel *Nordend* uppvuxit. **5.** Åt Ö ligger *Eastend* [iständ] med skeppsvarfven och en öfvervägande arbetarebefolkning. Alla dessa stadsdelar äro belägna på Thames norra strand. **6.** Förbunden med dessa genom många präktiga broar och tre tunlar ligger på södra stranden *Southwark* [södsark], där de flesta fabrikerna hafva sin plats.

Greenwich [grinitsj], förstad till London på Ö sidan, med ett berömdt observatorium, från hvars meridian man vanligen räknar meridianerna.

Hull vid Humber, hufvudort för handeln på Östersjö-landen.

Sunderland [sönderlånd] och *Newcastle* [njukäsl], utskeppningsorter för stenkol. Stora skeppsvarf.

b) Vid sydkusten:

Dover [däver], den mest använda öfverfartsorten till fastlandet.

Brighton [brajtn], glänsande badort, mest besökt af rika londonboar.

Portsmouth [portsmös], Englands förnämsta, starkt befästa krigshamn.

Southampton [sausämtn], hamnstad, därifrån post- och passagerareångare regelbundet afgå till alla världsdelar.

Plymouth [plimmös], befäst krigshamn.

Utanför på en klippa ligger det märkliga fyrtornet *Eddystone* [äddistån].

c) I de västra kusttrakterna:

Bristol [bristl] vid Avon, drifver betydlig handel, isynnerhet på medelhafslanden. 200,000 inb.

Cardiff i Sydwalet, med stor utförsel af järn och stenkol. Hamnstad till

Merthyr Tydfil [märsir tidfill] i sydöstra Wales. Stora järnbruk och rika stenkolsgrufvor.

Liverpool [liverpul], vid mynningen af Mersey, näst London världens förnämsta handelsstad. Ofantlig införsel af bomull från Amerika. Hufvudort för utvandringen till Nya världen. 580,000 inb.

d) I det inre landet:

Manchester [mantjäter], den mest betydande fabriksstad för tillverkning af bomullsvaror. Tillsammans med den tillgränsande staden *Salford* öfver $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Hela trakten kring Manchester är öfversållad med bomullsfabriker och fabriksstäder, af hvilka flere hafva mer än 100,000 inb. och ligga på några kilometers afstånd från hvarandra.

Leeds [lids] och *Bradford*, hufvudorter för ylleindustrin, belägna helt nära hvarandra. Tillsammans öfver $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Sheffield [sjäffild] med berömd tillverkning af fina stålvaror, isynnerhet knifvar. 300,000 inb.

Nottingham [nottingäm] vid Trent och *Leicester* [läster] S därom, stora fabriksstäder med tillverkning af ylle strumpor, tröjor m. m.

Stoke [ståk], vid öfre Trent, med stora porslinsfabriker.

Birmingham [börrmingäm], stor fabriksstad med tillverkning af allehanda varor, främst stål- och mässingsarbeten. 430,000 inb.

V om Birmingham är trakten uppfylld af fabriksstäder, där isynnerhet gröfre järnsaker, såsom ankaren, kättingar o. d. förfärdigas.

2. Skottland.

De största och flesta städerna ligga i det välodlade och mineralrika låglandet och där bor mer än hälften af landets befolkning.

Edinburgh [äddnbärå] med vackert läge på bärghslutningen mot Forthfjorden, vid hvilken hamnstaden *Leith* [lis] ligger. Skottlands hufvudstad med ett berömdt universitet och talrika lärda sällskap. 250,000 inb.

Glasgow [glässgå] vid Clyde, Skottlands största handels- och fabriksstad. Främst stå bomullsindustrin och skeppsbyggeriet. Universitet. $1\frac{1}{2}$ mill. inb.

Dundee [döndi] vid Tay, hufvudort för linneindustrin äfvensom för hval- och själfångsten uti Ishafvet.

Aberdeen [abberdin] vid Nordsjön, fabriks- och handelsstad. Universitet.

3. Irland.

Städerna äro här mindre och folkmängden har ytterligare minskats genom den starka utvandringen.

Dublin [döbblin] vid Irländska sjön, är Irlands hufvudstad och säte för vicekonungen. Fabriksstad med siden- och klädesfabriker. Stigande handel, sedan hamnen nyligen gjorts tillgänglig för större fartyg. Universitet. 350,000 inb.

Belfast vid en vik af Nordkanalen, Irlands förnämsta handels- och fabriksstad. Betydande linnespinnerier. 200,000 inb.

Cork vid en flod nära sydkusten. Viktig sjöhandelsstad med stor utförsel af ladugårdsprodukter.

Biländer. I Europa äger England tre aflägsnare militärstationer, nämligen:

Helgoland, en liten klippö utanför Elbes mynning;

Gibraltar, en stark klippfästning vid södra udden af Pyreneiska halfön, samt

Maltesiska öarna, tre små öar i Medelhafvet S om Sicilien. Den förnämsta är *Malta* med staden *La Valetta*.

I alla andra världsdelar har England ofantliga kolonier. De viktigaste äro: en stor del af *Ostindien* i Asien, *Kaplandet* i Afrika, *Australlandet*, och *Canadaväldet* i Nordamerika.

Tillsamman med dessa vidsträktade besittningar är Britiska riket det största och näst Kina det folkrikaste i världen. Det är mer än dubbelt så stort som hela Europa och har nära lika många invånare [310 mill.].

Några af dessa kolonier, såsom Australstaterna och Canadaväldet äro visserligen i politiskt afseende endast obetydligt beroende af moderlandet, åt hvilket de icke ens betala någon skatt; men de äro dock genom sina brittiska inbyggare, det engelska världsspråket och engelska seder förbundna därmed. För den engelska världshandeln och industrin äro de genom sina rika naturalster och såsom afsättningsorter af den allra största betydelse.

Nederländerna.

Konungarike. Något mindre än Kuopio län; $4\frac{1}{3}$ mill. inb; 133 på □ km. — Mellan $53\frac{1}{2}^{\circ}$ och $51\frac{1}{2}^{\circ}$ nordl. bredd.

Läge och kust. *Nederländerna* eller, såsom landet äfven kallas, *Holland* ligga vid Nordsjöns sydkust samt begränsas i N och V af hafvet, i Ö af *Tyska riket* och i S af *Belgien*.

Utmed den långgrunda, sandiga kusten från hafsviken *Dollart* på gränsen mot Tyskland till sydgränsen sträcker sig en lång rad af dyner. Denna dynvall har i följd af en ännu fortgående landsänkning i N blifvit söndersliten af hafvet och rester däraf äro de *Friesiska öarna* [fris-]. På flere ställen har hafvet brutit in öfver landet. Så förvandlades *Zuiderzee* ¹ [söjderse] från en insjö till en hafsvik och det numera torrlagda *Haarlemmerhafvet* SV därom bildades. Längre söderut förstördes äfven dynerna, hafvet utvidgade flodmynningarna till breda mynningsvikar och öfversvämmade stora sträckor af landet. Men med oerhörd möda och kostnad hafva människorna byggt väldiga dammar, s. k. diger, med hvilka de lyckades icke blott skydda landet för vidare öfversvämmingar, utan till och med återvinna redan öfversvämmadt land, den s. k. poldern.

¹ Man har uppgjort den djärfva planen att genom dammar afskilja och torrlägga den grunda södra delen af *Zuiderzee* och, såsom man förut gjort med andra hafsvikar, förvandla den till fruktbart åkerland.

Natur och klimat. Innanför dynerna och fördämnin-garna utbreder sig ett fruktbart s. k. marskland, hvilket bildats af fint slam, som hafvet vid flodtiderna kvarlämnat. Söderut har ett vidsträkt deltaland uppkommit vid myn-ningarna af *Rhein*, *Maas* och *Schelde* [hvilka äro Rheins för-nämsta utloppsarmar? Se kartan!] Detta marsk- och deltaland är alldeles slätt och på många ställen lägre än hafvet. Det är genomfåradt af en oräknelig mängd kanaler, i hvilka vattnet från det sumpiga landet uppsamlas och därifrån det afföres medels pumpverk, drifna af väderkvarnar eller ångkraft. Där landet sålunda blifvit tillräckligt torrlagdt, är den feta jorden förvandlad till rika trä- och kryddgårdar, till härliga blomsterfält eller bördiga åkrar. Men i de fuktigare trakterna ser man sköna ängsmarker, där frodiga, mångbrokiga boskapshjordar beta. Längre inåt landet Ö om Zuiderzee och Ijssel [äjsel] samt V om Maas utbreda sig stora torfmossar, hvarifrån invånarne hämta torf till bränsle och hvilka blott behöfva torrläggas för att lämna god åker-jord. Däremot upptages landet mellan Ijssel och Zuiderzee samt närmare sydgränsen af ofruktbara sandhedar.

Landet är flakt och skoglöst. Endast utmed kana-lerna och landsvägarna ser man långa planterade alléer, och de välmående landtgårdarna öfverskuggas vanligen af lum-miga trägrupper. För öfrigt äro de talrika väderkvarnarna egendomliga för det nederländska landskapet.

En mild och fuktig hafsluft blåser ständigt öfver landet samt medför stark nederbörd och täta dimmor.

Inbyggarne äro för det mesta germanska neder-ländare eller som de vanligen kallas holländare. Hol-ländskan liknar mycket den i Nordtyskland talade platt-tyskan. I N bo frieser [friser] i litet antal och i S flä-mer (rättare vlamer), bägge germanska folk, närbesläktade med holländarne.

De flesta hylla den reformerta läran, men i S är den katolska kyrkan rådande. — Folkupplysningen

är mycket god. Den högre bildningen främjas genom många skolor och 4 universitet. I målarekonsten hafva holländarne särdeles utmärkt sig (»holländska skolan»).

Den ständiga striden mot hafvet har gjort holländarne till ett kraftfullt, ihärdigt och segt folk, hvilket, så litet det är, haft stor betydelse i världen. De äro allvarliga, genomdugliga människor, som med trohet bevarat sina fäders enkla seder och mångenstädes deras dräkt. Deras renlighet är ovanlig. I den minsta stuga råder en snygghet och prydighet, som ej annanstädes påträffas. Välmågan är så allmän, att en tiggare knapt finnes.

Näringar och samfärdsel. De yppiga betesmarkerna göra *boskapsskötseln* synnerligen betydande, så att ost, smör och slaktboskap i mängd utföras. — *Akerbruket* skötes med omsorg, men skörden förslår ej för den talrika befolkningen, utan säd måste årligen införas. Af särskild vikt är trädgårdsodlingen, som alstrar utmärkta grönsaker och blomsterväxter. — Alt hänvisar i Nederländerna till hafvet, hvarför *fiske* och *sjöfart* af gammalt äro hufvudnäringar. Sillfångsten [„holländsk sill“] på bankarna i Nordsjön är af vikt och ostronfångsten på de Friesiska öarna är i uppåtgående. — Holländarne voro i tiden i besittning af världshandeln och äro ännu ett af de förnämsta handelsfolk. Främst står *handeln* med kolonialvaror, såsom kaffe, socker, ris och tobak från de ostindiska kolonierna, men också handeln på de stora floderna med grannländerna är betydande. — Oaktadt bristen på stenkol och järn är *industrin* ej obetydlig. Skeppsbyggeriet är storartadt och allmänt bekanta industrialster äro »holländskt lärft», segelduk, geneverbrännvin och kritpipor.

Den inre handeln och samfärdseln främjas af de otaliga kanalerna, bland hvilka de förnämsta äro Nordholländska kanalen och Nordsjökanalen, bägge utgående från *Ij* [äij], en nu till största delen uttorkad vik af Zuiderzee. Nästan alla städer ligga vid segelbara kanaler och mellan dem gå dagligen ångbåtar eller ock trek-

schuiten (dragskutor), hvilka dragas af hästar. Numera hafva dock med stora kostnader järnvägar dragits till alla delar af landet. — *Mynt*: 1 gulden = 100 cents = *Fluy.* 2,9.

Styrelse och förvaltning. Konungen styr landet med biträde af ministrar. För den inre förvaltningen är det indeladt i 11 provinser.

Regeringsformen är konsitutionelt monarkisk. Riksförsamlingen, kallad generalstaterna, består af 2 kamrar. I spetsen för hvarje provins står en kunglig kommissarie och vid hans sida folkvalda provinsständer.

Provinser och städer. Den gamla provinsindelnin- gen har delvis bibehållits. Städerna äro ganska talrika och hafva ett egendomligt utseende. De äro genomskurna af kanaler med trärader och gator på ömse sidor. Husen äro af mörkröda tegel och vända de smala gaflarna åt gatan.

1. Vid västkusten: **Nordholland, Sydholland, och Zee- land;** städer:

Amsterdam vid Ij. Landets största handels- och fabriksstad. En af Europas förnämsta handelsplatser, med den största marknad för kaffe och tobak. De talrika judarne bedrifva diamantsliperi. Universitet. 370,000 inb.

Haarlem med storartad blomsterodling (tulpaner, hyacinter).

Leyden vid Gamla Rhein. Landets älsta stad med ett gammalt berömdt universitet.

Haag eller rättare 's *Gravenhage*¹ nära västkusten. Rikets hufvudstad med präktiga byggnader. 140,000 inb.

Rotterdam vid Maas. Stor handels- och fabriksstad, som täflar med Amsterdam. Liflig handel såväl på Rheinlanden som de ostindiska kolonierna. Betydande handelsflotta. 170,000 inb.

¹ 's Gravenhage („grefvens hage“) var ursprungligen ett jaktslott, tillhörigt grefven af Holland.

Vlissingen [fliss-], fästning vid Scheldes mynning.

2. Ö om Zuiderzee: **Friesland, Groningen, Drenthe** och **Overijssel** [åferäjsel]; stad:

Groningen med ett universitet.

Dessa provinser med en mindre tät och öfvervägande bondebefolkning hafva endast smärre städer.

3. Söderut från Zuiderzee: **Geldern, Utrecht** [yt-räkt], **Nordbrabant** och **Limburg**; städer:

Utrecht [yträkt] vid Rhein. Universitet.

Arnhem [arnämm] vid Rhein, välbelägen och präktigt bygd stad. Mycket bebodd af rika f. d. ostindiska köpmän, s. k. Suikerlords [söjker-] = sockerlorder.

Maastricht vid Maas, fabriksstad.

Biländer. Från den tid då Holland var världens förnämsta handelsstat och sjömak, har det ännu i behåll betydande kolonier i Ostindien. Äfven i Amerika och Australien har landet besittningar. Koloniernas ytvidd är 60 och deras folkmängd 7 gånger större än moderlandets.

Luxemburg,

ett litet **storchertigdöme** mellan *Tyska riket, Belgien* och *Frankrike*, är genom personalunion förenadt med Nederländerna. — Landet ojämnas af Ardennerna, som här äro rika på järn. Inbyggarna [215,000] äro mest tyskar och katoliker.

Belgien.

Könungarrike. Något mindre än Viborgs län; 6 mill. inb; 200 på □ km. — Mellan $51\frac{1}{2}^{\circ}$ och $49\frac{1}{2}^{\circ}$ nordl. bredd.

Läge och natur. Belgien är ett litet, utomordentligt tätt befolkadt land, som gränsar i N till *Nederländerna*, i Ö till *Nederländerna*, *Tyska riket* och *Luxemburg* i S till *Frankrike* samt i NV till *Nordsjön*.

Den långgrunda kusten med sina dyner och därinnanför en liten sträcka polder med dammar och kanaler är lik den i Nederländerna. Den nordvästra hälften af landet är en låg med synnerlig omsorg odlad slättbygd, som genomflytes af *Schelde*. Präktiga linåkrar, rika sädes- och hvitbetsfält, åtskilda af lummiga alléer och trägrupper kring de tätt liggande gårdarna, möta här ögat. I NO finnas däremot ofruktbara sandhedar och moras. Den sydöstra delen af Belgien kring *Maas* är ett af *Ardennerna* uppfyllt bärgland. Dess stora rikdom på stenkol och järn har gjort Belgien till ett af de viktigaste industriland. Maasdalen är naturskön, väl odlad och mycket tätt befolkad, men längst i SO är bärgplatån betäkt med skogar, i hvilka ännu rådjur och hjortar uppehålla sig.

I låglandet är klimatet här liksom i Nederländerna mildt och fuktigt, med mulen himmel, men i bärglandet är vintern kallare och sommarn varmare.

Inbyggare. Belgien bebos af två folk: de germaniska flämerne, hvilkas språk flämiskan obetydligt skiljer sig från holländskan, samt de romanska vallonerne, som tala en fransk munart. Flämerne bo på slättlandet i N och utgöra litet mer än hälften af befolkningen, vallonerne bebo bärgstrakterna i S och äro obetydligt färre till antalet.¹ De bildades språk och undervisningsspråket i de högre skolorna är uteslutande franska.

Katolska läran är nästan allena rådande. — Folkbildningen är så dålig, att $\frac{1}{3}$ af befolkningen icke kan läsa. För den högre undervisningen finnas många väl inrättade elementarskolor och 4 universitet. — Målarekonsten står här liksom i Nederländerna af ålder högt (»flandriska skolan»).

¹ Gränsen mellan språkområdena går längs en linje, dragen från sydgränsen af det nederländska Limburg rakt åt V.

Om flämernes karaktär gäller i hufvudsak detsamma, som blifvit sagdt om deras fränder holländarne. — Vallonerne äro mera mörkletta. De äro lika arbetsamma, men mycket lifigare och rörligare än flämerne. Därför har hos dem nöden bland den talrika arbetarebefolkningen framkallat våldsamma folkrörelser. — Belgierna äro ifriga katoliker och prästerna hafva stort inflytande. Vidskepelsen frodas där i bredd med okunnigheten hos folket.

Näringar och samfärdsel. En hufvudnäring är *åkerbruket*, men ehuru landet är väl odladt som en trädgård och skörden riklig, måste säd årligen införas, emedan befolkningen är så ofantligt tät. Blomsterodling drifves i stor skala. — Från äldre tider blomstra väfnadsindustrin och smidekonsten i dessa trakter, och sedan ett betydande *bärgsbruk* börjat frambringa massor af stenkol och järn (äfven zink upptages mycket), har en storartad *fabriksvärksamhet* utvecklats sig. Allmänt bekanta industrivaror äro: klädes- och bomullsväfnader; dyrbara linnespetsar och yllemattor; vapen och andra metallarbeten, samt fina glasvaror. — *Handeln* sysselsätter sig främst med *utförsel* af stenkol och industrialster samt *införsel* af säd och råvaror. *Sjöfarten* är obetydlig. Däremot har Belgiens läge mellan betydande länder framkallat en liflig mellanhandel med dem och denna gynnas i hög grad af utmärkta samfärdsmedel.

Belgien har det tätaste järnvägsnät i världen samt genomkorsas i många riktningar af segelbara floder och kanaler. — *Mynt* = Frankrikes, således franc [frang] och centimes [sangtim] = finska mark och penni.

Styrelse och förvaltning. Landet styres af en konung i samråd med ministrar och indelas i 9 provinser.

Statsförfattningen är konstitutionellt monarkisk och riksförsamlingen är delad i 2 kamrar: senaten och representantkammaren. Bägges medlemmar väljas omedelbart af folket. Provinserna styras af guvernörer med folkvalda provinsråd vid sidan.

Provinser och städer. Provinserna hafva bibehållit de gamla namnen, men för det mesta fått nya gränser.

—Städerna äro särdeles talrika och många stora. De flesta hafva i det inre ett gammaldags utseende och äro smykade med präktiga byggnader, såsom kyrkor, rådhus m. fl., härstammande från en tid, då dessa städer voro de förnämsta handels- och industristäder i världen.

Efter språkförhållandena bilda Belgiens provinser 3 grupper:

1. Med blandadt språk: **Sydbrabant** i midten af landet; städer:

Bruxelles [bryxäl], på tyska *Brüssel*, i hjärtat af landet. Hufvudstad. Betydlig mellanhandel och industri (»brüsselspetsar»). Universitet. En af Europas vackraste städer med många såväl gamla som nya praktbyggnader. Det härliga i götisk stil ¹ uppförda gamla rådhuset bör främst nämnas. Med de endast af breda boulevarder från hufvudstaden åtskilda 8 förstäderna har Bruxelles 450,000 inb.

Louvain [loväng], på tyska *Löwen*, Ö om Bruxelles med ett gammalt, berömdt universitet.

2. De flämiska provinserna i N äro: **Limburg**, **Anvers** [angvär], på tyska **Antwerpen**, **Ostflandern** och **Vestflandern**; städer:

Anvers [angvär], tysk. *Antwerpen*, vid Schelde, på hvilken vid flodtiden de största sjöfartyg kunna komma upp. Stark fästning. Belgiens förnämsta sjöhandelsstad. Hufvudmarknad för petroleum. Präktig götisk domkyrka. 200,000 inb.

Gand [gangd], på tyska *Gent*, vid Schelde. Stor fabriksstad med bomulls- och linnespinnerier. Ofantlig blomsterodling i mer än 400 drifhus. Universitet. Gamla praktbyggnader crinra om stadens rikdom och makt i äldre tider.

Bruges [brysj], på tyska *Brügge*, nära kusten. Fordom en rik och mäktig handelsstad. Präktiga byggnader minna om en förgången storhetstid.

¹ Den byggnadsstil (= -sätt), som utmärker sig genom höga, smala och spetsiga torn, fönster och hvalf, benämnes götisk, emedan den utbildades hos göterne eller germanerne.

Ostende [på franska uttaladt åstangd] vid Nordsjön med mycket besökta hafsbad. Liflig ångbåtsförbindelse med England.

3. De vallonska provinserna i S och Ö: **Hainaut** [änå], tysk. **Hennegau**, **Namur** [namýr], **Luxemburg** och **Liège** [liäs], tysk. **Lüttich**; städer:

Tournay [tornå], på flämiska Doornik, vid Schelde. Vacker industristad. Här väfvas de finaste s. k. »bryssel-mattorna».

Österut härifrån utbreder sig en af de tätast befolkade bygderna i världen. Stad ligger vid stad och by vid by, alla fulla af fabriker kring de oräkneliga kolgrufvorna och järnhyttorna.

Namur [namýr], vid Maas, befäst ort med gevärs- och kniffabriker.

Liège [liäs], på tyska *Lüttich*, vid Maas, omgifvet af vackra vinbärg och humlegårdar. Storartade vapenfabriker och handel med stenkol. Universitet.

Verviers [värvié], gränsstad mot Tyskland med stora väfverier.

Egentliga biländer äger Belgien icke, men den af europeiska makter nyligen upprättade Kongostaten i Afrika står under belgiska konungens öfverhöghet och dess högsta förvaltning har sitt säte i Bruxelles.

Tyska riket.

Förbundsmonarki,¹ hvars öfverhufvud bär titel **kejsare**. Nära 1½ gång Finland; 47 mill. inb.; 87 på □ km. — Nordligaste spetsen i Ö 56°, nordkusten omkr. 54° och sydgränsen 47½° nordl. bredd.

Gränser. *Tyska riket*, vanligen kalladt *Tyskland*, är beläget nästan midt i Europa. Det gränsar i N till *Nordsjön*, *Danmark* och *Östersjön*, i Ö till *Ryssland* i S till

¹ *Förbundsmonarki* är en stat, som består af flere monarkier med egen styrelse och skilda lagar, men hvilka i förhållande till främmande makter bilda ett helt under ett gemensamt öfverhufvud.

Österrike och *Schweiz*, i V till *Frankrike*, *Luxemburg*, *Belgien* och *Nederländerna*. Endast söderut har landet naturliga gränser [hvilka?], men i Ö och V ligger det alldeles öppet.

Kust. Den tyska *Nordsjökusten* med sina långgrunda stränder, låga öar, dyner och sankt marskland därinnanför är ungerfär dylik som i *Nederländerna*. *Jade viken* bildar en krigshamn, men annars kunna blott flodmynnningarna tjäna som hamnar. *Östersjökusten* är något olika, emedan tidvattnet här är obetydligt. Från Lilla Bält till *Lübeck bukten* är kusten vackert kransad af höga, skogbevuxna kullar. Den öfriga kusten är låg och långgrund samt åtföljd af dyner, men utan marskland. Vid flodmynnningarna hafva innanför de låga öarna och dynvalarna bildats grunda mynningsvikar med sött vatten, kallade *Haff*.¹ Sådana äro: *Stettiner Haff*, *Frisches Haff* innanför *Danziger bukten* och *Kurisches Haff*. Kusten är öppen och flack utom vid *Stettiner haff*, där de *Pommerska öarna* utbreda sina skogiga stränder och *Rügen* höjer sina bokbekrönta kritklippor brant ur hafvet.

Ytbildning. Från nordkusten utbreder sig åt S det *Nordtyska låglandet*, som österut sträcker sig ända till gränsbärgen mot *Österrike*, men västerut är något smalare. Det är tillika ett stort slättland, som står i förbindelse med Osteuropeiska slätten i Ö samt de Nederländska och Franska slättbygderna i V. Ett stycke S om *Östersjön* och nästan jämsides därmed löper den låga, utomordentligt sjörika *Baltiska*² *landryggen*. Den böjer sig vid *Lübeck bukten* norrut längs Jyllands östra kust. Längre åt V utbreder sig den ödsliga med mörk ljung betäckta *Lüneburger Heide*.

Landet höjer sig småningom åt S dels mot gränsbärgen dels mot *Sydtyska höglandet*. Längst i Ö uppstiga långsamt från slätten *Sudeterna*, hvilkas västliga och högsta del

¹ Se anm. s. 29!

² Så benämd efter *Baltiska hafvet*, ett äldre namn på *Östersjön*.

heter *Riesengebirge*, och V därom *Erzgebirge*,¹ som i SV står i förbindelse med *Fichtelgebirge*. Från denna bärgsknut utgå ytterligare *Böhmerwald*² åt SO, *Tyska Jura* åt S och SV samt *Thüringerwald* åt NV. Norrut höjer sig fristående ute på låglandet *Harzgebirge* med dess nakna granittopp *Brocken*. V om *Thüringerwald* och *Harz* utbreder sig kring *Weser* ett skogrikt bärgland med många afrundade basalhöjder, bland hvilka den största är *Vogelsberg*. Dess nordrand bildas af *Teutoburgerwald*.

Kring *Rhein* höja sig nordligare de *Rheinska skifferbärgen* med *Siebengebirge* och *Taunus* på högra sidan samt *Eifel* och *Hunsrück* på den vänstra. *Eifel* är bekant för sina numera utbrunna vulkankäglor och kratersjöar. Sydligare uppstiga *Odenwald* och *Schwarzwald* Ö samt *Vogeserna* V om den härliga *Öfre Rheindalen* — Tysklands sydöstliga gränstrakter ojämnas af utsprång från *Alperna* och på nordslutningen däraf utbreder sig den stora *Bayeriska högslätten*.

Medan låglandet med undantag af marsklandet vid Nordsjön och de lägre trakterna vid floderna på vida sträckor har mager sandjord och gles befolkning, äger bärglandet för det mesta en bördigare jordmån och tätare befolkning. Denna är isynnerhet talrik i de bärgstrakter, där tillgång på stenkol och järn framkallat en betydande industri. Sådana äro främst *Sudeterna*, *Erzgebirge* och nordranden af *Rheinska skifferbärgen*. *Sudeterna* äro dessutom rika på zink, samt *Erzgebirge* och *Harz* på koppar, silver och bly. Bland *Tyska rikets* många andra nyttiga mi-

¹ *Riesengebirge* = jättebärg; *Erzgebirge* = malmbärg för dess rikdom på metaller.

² *Bärgstrakterna* i *Tyskland* äro rika på skog, hvarför deras namn ofta sluta på *wald*, som betyder skog.

neralier må nämnas salt, flerstädes i ofantliga lager, och bernsten¹ vid Östersjökusten.

Tysklands jord har undergått starka omhvälfvingar, innan den antagit sitt nuvarande utseende, som därför är i hög grad omväxlande. Nordtyska låglandet var länge betäkt af hafvet och under istiden fördes flyttblock från Skandinavien och Finland ända dit. Massor däraf påträffas i den lösa sand- och lerjorden. Sudeterna och Erzgebirge bilda nordraden af Böhmens väldiga urbärgmassa.² Västerut framträda graniten och gneisen i Vogeserna, Schwarzwald och Odenwald, medan Rheinska skifferbärgens vidsträckt platå består af de äldsta skiktade³ bärgarter. Men hela det mellanliggande bärglandet utgöres af hafsbildningar, tillhörande medelåldern af jordens utveckling. Brokig, rödaktig sandsten är här förherrsande och de talrika genombrotten af basaltmassor vittna om tidigare vulkanisk värksamhet. Äfven flodernas zigzaglopp (t. ex. Mains) tyda på våldsamma störingar. Sydanden af detta bärgland bildas af Tyska Jura, som tillhör närmast följande utvecklingsskede, och hvars dels mörka dels ljusa kalksten är synnerligen rik på försteningar af hafsdjur. Den söder därom liggande Bayerska högslätten var ända in i den nyare och nyaste tidsåldern betäkt med vatten, hvilket i följd af landets höjning småningom minskades, men ännu bildar talrika sjöar, floder och moras.

Sjöar och floder. Vid foten af Alperna i sydligaste Tyskland finnas några vackra sjöar och den Baltiska landryggen är, såsom nämndes, öfversållad därmed, men de äro jämförelsevis obetydliga.

Floderna äro många och i följd af markens ringa sluttning segelbara under större delen af sitt lopp.

¹ *Bernsten* är hårdnad kåda af forntidens barrträn. Den uppkastas vid storm bland tång på stranden, men upptages äfven genom gräfning och muddring.

² *Massformiga* kallas bärgarter, hvilka bildas vid en vulkanisk eruption och utgöras af en oformlig massa, uti hvilken de olika beståndsdelarna ligga om hvarandra utan ordning. De benämnas ock *eruptiva*, emedan de uppkommit genom eruption.

³ *Skiktade* eller *lagrade* bärgarter äro sådana, som uppkommit därigenom, att ur vattnet afsatt sig lager på lager af slam och andra fasta ämnen, hvilka ditförts från landet. De benämnas äfven *sedimentära*, emedan de uppstått genom afsättning ur vattnet.

1. Till Nordsjön flyta:

Rhein eller *Rhen* upprinner på St Gotthard i Schweiz och störtar skummande, hopträngd mellan klipporna åt NO och N till Bodensjön. Kort efter sitt utträde ur sjön bildar den det storartade *Rheinfallet* och ilar brusande åt V. Vid Basel vänder den sig tvärt åt N och rinner med större bredd och lugnare lopp genom Öfre Rheindalen. Floden gör därpå en tvär böjning åt V samt flyter vidare med hvirflande lopp åt NV, hopträngd mellan skifferbärgen, hvilkas sluttningar mot floden beklädas med grönskande vingårdar och löfskogar, medan topparna prydas af ruiner efter medeltida riddarborgar. Denna trakt är världsberömd för sin naturskönhet och besökes årligen af tusentals resande. Rörelsen är utomordentligt liflig. Passagerareångbåtar, last- och bogserångare, segelskutor, båtar och långa stockflottor mötas beständigt på floden, medan på bägge stränderna bantågen brusa förbi. Därefter inträder floden i låglandet, vänder sig åt V, delar sig i flere mynningsarmar och bildar tillsammans med Maas och Schelde i Nederländerna ett örikt deltaland. — Bifloder: t. v. *Aar*, en schweizisk alpflod, och *Mosel*, som kommer från Vogeserna; t. h. *Neckar* från Schwarzwald och *Main* från Fichtelgebirge.

Ems, från Teutoburgerwald, rinner åt N till Dollart.

Weser rinner från Thüringerwald med slingrande lopp åt N och utfaller invid Jade viken. Den lider ofta af vattenbrist.

Elbe upprinner på sydsidan af Riesengebirge och flyter i en båge först åt S och sedan i hufvudriktning åt NV Elbedalen mellan Erzgebirge och Riesengebirge kallas för sin naturkönhet det »Sachsiska Schweiz». Elbes breda, trattformiga mynning är full af sandbankar. — Bifloder: t. v. *Moldau* från Böhmerwald och *Saale* från Fichtelgebirge; t. h. *Havel* från Baltiska landryggen med *Spree*.

Ejder uppkommer från Baltiska landryggen och rinner åt V.

2. Till Östersjön flyta:

Trave, en liten kustflod; rinner till Lübeck bukten.

Oder, från Sudeterna; rinner först åt NV sedan åt N till Stettiner haff, af hvars trenne utlopp *Swinemünde* mest befares. — Biflod t. h. *Warthe*.

Weichsel, från Karpaterna; rinner först åt NO, sedan åt NV och åter åt NO samt utflyter genom flere mynnings-
armar dels i Danziger bukten, dels i Frisches Haff. —
Weichsel och Oder öfversvämman ofta det låga landet och
anställa svåra förödelser.

Pregel, en kustflod från Baltiska landryggen; rinner åt N och V till Frisches Haff.

3. Till Svarta hafvet flyter:

Donau, hvaraf dock endast öfre loppet tillhör Tyskland. Den upprinner på Schwarzwald och flyter först åt NO sedan åt SO, hvarpå den inträder i Österrike. — Bifloder t. h.: *Iller*, *Lech*, *Isar* och *Inn*, alla från Alperna.

Floderna äro visserligen på flere ställen förbundna med kanaler, men dessa äro i allmänhet grunda. Märkligast är den kanal, som leder från Main till Donau och sålunda förbinder de betydande floderna Rhein och Donau med hvarandra.

Klimatet är godt och ganska jämt. Sommarn är varm, men ej het, och uppfriskas af välgörande regn, medan vinterns köld mildras af öfvervägande sydvästvindar från Atlanten. Emedan landet höjer sig från N åt S, stiger värmen icke så mycket i denna riktning som från NO åt V och SV. Vintern är nämligen något kallare österut, ty Östersjön är ett innanhaf, och har obetydligt salthaltigt vatten, som tillfryser vid de grunda kusterna, hvarför den icke kan meddela det angränsande landet så mycken värme som Nordsjön, hvars af Golfströmmen värmda, salta vatten aldrig fryser. Sommarn är däremot vid Nordsjökusten kylig och mulen. I bärgstrakterna är naturligtvis värmen olika alt eftersom höjden växlar. Varmast är klimatet i de dalar, som omgifva Rhein och dess bifloder, kallast i de högre

delarna af Harzgebirge.¹ — Nederbörden är gynnsam och i allmänhet litet större än i Finland. Vid Nordsjökusten och i bärgstrakterna är den sjäffallet starkare än i de inre delarna af låglandet.

Växt- och djurvärld. Den nordvästra delen af landet är skogfattigast. Sumpmarker, frodiga betesmarker och bördiga åkerfält upptaga kust- och marsklandet, men sandjorden längre inåt betäckes af mörk ljung. Österut finnas väl också i kusttrakterna och på Baltiska landryggen torfmossar och ljunghedar, men vida sträckor upptagas af barrskogar, hvilka alt mer utvidgas genom skogsodling. Granskogar betäcka annars öfveralt bärgens högre sluttningar, medan lägre ned växer vacker löfskog, mest bok och ek, där icke odlingen undanträngt skogen. Pyramidpoppeln bildar långa alléer i de odlade trakterna. Af säd odlas i N mest råg i S hvete samt litet majs. Potäter odlas i stor skala. Annars odlas och ätas rotfrukter och grönsaker vida mer än hos oss. Hvitbetsodlingen är betydande i Elbedalen. »Tyska äpplen», päron och bergamotter äro välkända. På bärgssluttningarna vid Rhein och dess stora bifloder odlas mycket vin. (»Rhenskt vin»). Humleodlingen är betydande i Bayern.

Utom våra skogsdjur förekomma i de tyska skogsmarkerna rådjuret, kronhjorten och vildsvinet. Husdjuren äro desamma som hos oss utom att åsnan i litet antal användes i Sydtyskland. Den feta hornboskapen i marskland, de starka och goda hästarna öfveralt i kustlanden och de finulliga fåren i Oderlandskapen äro bekanta. I kustlandet hållas äfven stora hjordar af gäss.

Inbyggare. Af Tyska rikets 47 mill. inbyggare äro 43 mill. tyskar, som tillhöra den germanska stam-

¹ Detta beror icke blott därpå, att bärget ligger nordligast, utan äfven på den omständigheten, att det står fritt och därför högre upp har ungefär samma temperatur som de omgifvande luftskikten vid samma höjd.

men. Det tyska språket är besläktadt med svenskan och talas i flere munarter, hvilka kunna delas i två hufvudafdelningar: högtyskan och plattyskan. Högtyskan är folkspråk i höglanden i södra och mellersta Tyskland samt tillika de bildades talspråk och skriftspråk för alla tyskar; plattyskan är folkspråk i låglandet. — Utom tyskar bo i de forna polska provinserna i Ö polakar och ett litet antal littauer [tillsammans 3 mill.], samt i de till Danmark och Frankrike gränsande provinserna, hvilka ännu nyligen tillhörde dessa länder, ett litet antal danskar och fransmän.

I mellersta och största delen af Nordtyskland äro invånarne protestanter, men längst i Ö och V katoliker. I Sydtyskland är den romerskt-katolska kyrkan öfvervägande och den protestantiska läran mera utbredd endast i nordliga delen. Dessutom finnas $\frac{1}{2}$ mill. tyska och polska judar i de stora städerna och de östra gränstrakterna.

Folkupplysningen är mycket god, isynnerhet i de protestantiska delarna af landet. Den högre bildningen främjas genom ett stort antal goda skolor, 20 universitet, 3 konstakademier och andra framstående inrättningar för befordrande af vetenskaper och sköna konster.

Tyskarne äro kraftfullt, arbetsamt och sparsamt folk. Inom alla områden af mänsklig odling hafva de uträttat stora ting. I alla trakter af världen möter man deras handelsagenter och ser man deras industrialster. Åt alla håll spridas i digra folianter resultaten af deras lärdom och skarpsinne. Så täfla de framgångsrikt med engelsmännen och fransmännen om främsta rummet bland jordens kulturfolk. I politisk och militärisk makt är det endast Ryssland, som nu kan göra det Tyska riket första platsen stridig.

Näringar och samfärdsel. *Akerbruk* och *boskapskötsel* utgöra hufvudnäringar i alla delar af landet och drivas med omsorg. Äfven *skogsbruket* står högt, isynnerhet i Schwarzwald, och i flere trakter är *trädgårdsodlingen* betydande. — *Bäragsbruket* lämnar stenkol, salt och metal-

ler till utförsel, men framför alt stenkol och järn till förbrukning i fabrikerna. — *Industrin* utvecklas år från år och redan nu kunna de tyska fabriksaltren i mängd och prisbillighet, om också icke i finhet och hållbarhet, täfla med andra industriländers. I de stora fabriksdistrikten på nordsluttningarna af Sudeterna och Erzgebirge i Ö samt Rhein-ska skifferbärgen i V tillvärkas mest alla slags väfnader samt järn- och stålvaror. Särskildt böra nämnas de öfveralt, men främst i Bayern talrika och stora ölbryggerierna, äfvensom tillverkning af färger och apoteksvaror i Sydtyskland. — Tysklands *handel* är vidsträkt i det yttre och liflig i det inre. Hamburg är medelpunkten för en storartad världshandel, samt öfverträffas endast af London och Liverpool. De förnämsta *utförsvarorna* äro: industrialster och stenkol; *införsvarorna*: kolonial- och råvaror samt spannmål. Den inre handeln befordras af segelbara floder och många ehuru grunda kanaler, men framför alt af ett af de tätaste järnvägsnät. — *Mynt*: 1 Mark = 100 Pfennige = *Im.* 1,24.

Styrelse och förvaltning. Tyska riket utgör en förbundsmonarki, som består af 25 själfständiga stater, styrda af hvar sin regent, hvartill kommer rikslandet *Elsass-Lothringen*, som lyder omedelbart under riksstyrelsen. I spetsen för hela förbundsstaten står tyska kejsaren, som tillika alltid är konung i Preussen. Han har vid sin sida en hög ämbetsman rikskansleren. I förhållande till utländska makter bildar förbundsmonarkin ett helt och har en gemensam krigsmakt, hvars högsta befälhafvare kejsaren är. Alt, som rör handeln och samfärdseln, är ock gemensamt, men uti de inre angelägenheterna sköta annars de skilda staterna sig själfva, ha egen förvaltning och egna lagar.

Tyska riket är en af stormakterna. Det har en stark och välöfvad krikshär, som är grundad på allmän värneplikt och har tjänat till mönster för andra land. Flottan

är svagare än Englands och Frankrikes, men är stadd i rask tillväxt.

I de gemensamma riksärendena tillhör lagstiftningen förbunds-rådet, som består af ombud från de särskilda staternas regeringar, och riksdagen, hvars medlemmar utses af folket genom allmänna och omedelbara val. I tvister mellan de enskilda staterna dömer förbunds-rådet. För hela riket finnes en gemensam högsta domstol riksrät-ten i Leipzig.

De särskilda staterna utgöras af: 4 konungariken, 6 storhertigdömen, 5 hertigdömen, 7 furstendömen och 3 fria städer. De bilda i allmänhet konstitutionella monarkier med ansvariga ministrar och landtdagar, delade i 2 kamrar. Dessa påminna i sin sammansättning om engelska parlamentet. För förvaltningen är Preussen deladt i 13 stora provinser, styrda af öfverpresidenter, ett slags generalguvernörer; provinserna åter i regeringsdistrikt eller län. För de mindre staterna bortfaller provinsindelningen. De fria städerna bilda ett slags republiker, hvilkas regering består af en senat med 1 eller 2 borgmästare, valda af borgerskapets fullmäktige. Rikslandet Elsass-Lothringen styres af en utaf kejsaren utnämnd ståthållare.

Stater och städer. Städerna hafva ett olika utseende alt efter deras ålder. De gamla städerna med sina trånga och krokiga gator och sina hopgyttrade, smala hus med höga spetsiga tak väcka knapt mindre vårt intresse, än de nymodiga städerna med sina breda och raka gator samt stora och prydliga hus. — Staterna kunna med afseende åt läget grupperas på följande sätt:

I. Nordtysklands stater:

1. Konungariket Preussen.

Något mindre än Finland; 28 mill. inb.

Landet upptager största delen af Nordtyskland. Provinserna kunna efter de stora floderna fördelas i följande 4 grupper:

a) Vid Weichsel: **Ostpreussen** och **Vestpreussen**; städer:

Königsberg vid Pregel. Stark fästning. Handelsstad med utförsel af skogsprodukter och råg. De preussiska ko-

nungarnas kröningsstad. Universitet. — Uthamn: *Pillau* vid inloppet till Frisches Haff.

Tilsit vid Memel och hamnstaden *Memel* vid inloppet till Kurisches Haff.

Danzig vid Weichsels västligaste mynning. Stark fästning. Betydande handelsstad med utförsel af trävaror och säd. I äldre tider en rik och mäktig handelsstad; ålderdomliga byggnader från denna tid.

Thorn vid Weichsel. Stark fästning.

b) Vid Oder: **Pommern, Brandenburg, Posen och Schlesien**; städer:

Stettin vid Oder. Preussens förnämsta sjöstad och närmaste sjöhamn för Berlin. Uthamn: *Swinemünde* på ön Usedom.

Greifswald vid Östersjön. Universitet, fordom svenskt.

Stralsund vid Östersjön midt emot Rügen, befäst.

Berlin vid Spree, nästan midt i landet. Preussens och hela Tyska rikets hufvudstad, där kejsaren bor och riksdagen sammanträder. Tysklands största universitet, en konstakademi, flere lärda sällskap och värdefulla museer. Bildar midtelpunkten för det nordtyska järnvägsnätet och ett vidt förgrenadt kanalsystem samt därigenom medelpunkten för den inre handeln. Storartade fabriker. — Berlin har snabt tillvuxit samt är en regelbundet och välbygd stad. Bekant är »Unter den Linden», en bred boulevard med praktfulla byggnader och liflig rörelse. I fortsättning därpå ligger den vidsträckt parken »Thiergarten» med ett storartadt segermonument. Vackra öppna platser och talrika bildstoder pryda för öfrigt staden. 1,300,000 inb.

Potsdam vid insjöar, bildade af Havel. Staden är omgifven af vackra parker och skogbeklädda kullar. Sommarresidens och praktiga lustslott, bland dem *Sans-Souci* [sang-sosi = sorgfri], Fredrik den stores älsklingsställe.

Frankfurt an der Oder, knutpunkt för järnvägar och kanaler.

Posen vid Warthe. Stark fästning. Järnvägs knutpunkt. Handel med spannmål och trävaror.

Breslau vid Oder. Betydlig handels- och fabriksstad. Stora ullmarknader. Universitet. 300,000 inb. Söder- och

västerut från Breslau ligga många fabriksstäder och bärgrvark utmed sluttnngen af Sudeterna.

c) Vid Elbe: **Schleswig-Hollstein, Sachsen och Hannover**; städer:

Flensburg och *Schleswig* vid vikar af Östersjön, små handelsstäder.

Kiel vid Kielerviken. Starkt befäst örlogshamn. Universitet.

Altona vid Elbe, sammanbygd med Hamburg. Handels- och fabriksstad.

Magdeburg vid Elbe. Fästning. Betydande handels- och fabriksstad. Stora sockerfabriker.

Wittenberg vid Elbe, där Luther först framställde sin lära.

Halle vid Saale. Universitet. Saltvark och bearbetning af bärgrvax (= paraffin).

Lützen S om Halle, bekant genom det fältslag, däri Gustaf Adolf stupade den 6 november 1632.

Erfurt på slätten mellan Thürengerwald och Harz. Betydlig grönsaks- och fruktodling.

Hannover vid en liten segelbar flod och knutpunkt af flere betydande järnvägslinjer. Viktig fabriksstad (masinbyggnad och väfverier). Teknisk högskola. Vacker och välbygd stad.

Göttingen med ett gammalt, berömdt universitet.

d) Vid Rhein och dess tillflöden: **Westfalen, Rheinprovinsen och Hessen-Nassau**; städer:

Münster, på slätten SV om Teutoburgerwald. En gammal biskopsstad med älderdomligt utseende.

Dortmund i sydvästra Westfalen i en bärgrvarkstrakt med rika stenkols- och järngrufvor. Stark järnindustri.

Essen i Rheinprovinsen Ö om Rhein. Krupps världsberömda gjutstålsfabriker och kanongjutier.

Elberfeld-Barmen, två sammanvuxna städer Ö om Rhein med storartad väfnadsindustri. 200,000 inb.

Solingen, S om Elberfeld-Barmen, med berömd tillvarkuing af svärdsklingor, knifvar o. a. finare stålvaror.

Düsseldorf, på högra Rheinstranden i medelpunkten af ett betydande fabriksområde. Liflig handel och skeppsfart på Rhein. Berömd målarakademi.

Vid de nordliga kusterna ligga;

a. Storhertigdömena **Mecklenburg-Schwerin** vid Östersjön och **Mecklenburg-Strelitz** Ö därom. Städer:

Schwerin i vackert läge vid en sjö. Hufvudstad.

Rostock, gammal handelsstad. Tysklands minsta universitet.

b. Storhertigdömet **Oldenburg** vid Nordsjön. Städer:

Oldenburg midt i landet. Hufvudstad.

Wilhelmshafen vid Jade viken. Befäst örlogshamn, tillhörig Preussen.

5. Fria städerna.

Lübeck vid Trave. Betydlig handel på Östersjöland. Fordom hufvudstad för det mäktiga hanseförbundet.¹ Staden har ett särdeles ålderdomligt utseende.

Hamburg vid nedre Elbe. Det europeiska fastlandets mest betydande sjöhandelsstad. Ångbåtslinjer förgrena sig till alla delar af världen; därför samlingsort för utvandrare. — Staden är präktigt bygd, isynnerhet kring Alsterbassängen. Anblicken af hamnen med dess skog af master och dess talrika ångbåtar, däribland de väldigaste oceanångare, är storartad. $\frac{1}{2}$ mill. inb.

Bremen vid Weser. Stor handelsstad. Täflar med Hamburg såsom plats för utvandringen till Amerika. Därför stor införsel af amerikanska naturprodukter, isynnerhet bomull, petroleum och tobak. Cigarrfabriker. —

Yttre hamn: *Bremerhaven*, där sjöfartyg lossa och lasta.

II. Sydtysklands stater:

1. Konungariket Bayern.

Ungefär $\frac{1}{5}$ af Finland; $5\frac{1}{2}$ mill. inb.

Hufvudlandet ligger kring Main och Donau. *Rheinpfalz* V om Rhein. Städer:

Hanseförbundet (= handelsförbundet) var ett förbund, bildadt af en mängd städer vid Östersjö- och Nordsjökusterna till skydd för handeln. Det utöfvade ett mäktigt inflytande i hela Norden.

München vid Isar. Hufvudstad. Universitet, teknisk högskola och konstakademi. Stora och dyrbara konstsamlingar. En af de vackraste städer med praktbyggnader i alla stilar. Betydlig handels- och fabriksstad. Vidt bekant öltillverkning. 275,000 inb.

Augsburg vid Lech. Handels- och fabriksstad. Redan under medeltiden en betydande handelsstad; därför gammaldags utseende.

Nürnberg vid Ludvigskanalen, som sammanbinder Main och Donau. Fabriksstad med betydande konstindustri. En af medeltidens förnämsta handels- och fabriksstäder. Få städer hafva bevarat en så gammaldags prägel. Den höga borgen, ringmuren med sina torn och portar, de präktiga gamla kyrkorna, de altansmyckade höga husgaflarna, de trånga gatorna försätta besökaren till en förgången tid.

Würzburg i en vintrakt vid Main. Universitet.

Speyer vid Rhein i Pfalz. Den präktiga domkyrkan med kejsargrafvar erinrar om tidigare storhet.

2. Konungariket Württemberg.

Något mindre än Tavastehus län; 2 mill. inb.

Landet ligger kring Neckar och öfre Donau. Städer: *Stuttgart* i Neckardalen, omgifven af vinbärg. Hufvudstad. Fabriksstad samt Sydtysklands förnämsta boktryckeri- och bokhandelsplats.

Tübingen vid Neckar. Universitet.

Ulm vid Donau. Stark fästning.

3. Storhertigdömet Baden.

Något större än Nylands län; öfver 1½ mill. inb.

Landet omfattar den östra delen af Öfre Rheindalen och nästan hela Schwarzwald. Städer:

Karlsruhe på slätten Ö om Rhein. Hufvudstad. Regelbundet och väl bygd med hufvudgatorna utgående strålförmigt från slottsplatsen.

Baden-Baden S om Karlsruhe. Världsberömd badort med heta källor.

Mannheim vid Neckars inflöde i Rhein. Den förnämsta hamnplats vid floden i Sydtyskland.

Heidelberg i ett härligt läge vid Neckar. Universitet. Storartad slottsruin.

4. Storhertigdömet Hessen.

Betydligt mindre än Nylands län; 1 mill. inb.

Landet består af två delar, den ena omfattande Odenwald och nordligaste delen af Öfre Rheindalen till Main i N, den andra ett stycke N om Main kring Vogelsberg. Städer:

Darmstadt vid nordranden af Odenwald. Hufvudstad.

Mainz vid Mains inflöde i Rhein. Fästning och handelsstad. Redan under romartiden befäst.

Worms nära Rhein. Reformationsriksdag, där Luther försvarade sin lära. Luthersmonument.

5. Rikslandet Elsass-Lothringen.

Något större än Nylands län; $1\frac{1}{2}$ mill. inb.

Landet omfattar västra delen af Öfre Rheindalen, samt östra och norra delen af Vogeserna. Det genomrinnes i NV af Mosel. Städer:

Strassburg V om Rhein vid dess biflod Ill, som härifrån genom kanaler är förbunden med Seine i V och Rhône i S. Hufvudort för rikslandet. Betydlig handels- och fabriksstad samt stark fästning. Universitet. Berömd götisk domkyrka.

Mülhausen vid Ill och Rhein-Rhône-kanalen. Stora bomulls-väfverier.

Metz vid Mosel. Stark fästning.

Biländer. Först helt nyligen har Tyska riket begynt skaffa sig kolonier i andra världsdelar för att främja sin växande handel och industri. Det är hufvudsakligen i Afrika, som det tagit stora områden på både väst- och ostkusten i besittning. I Australien äger Tyskland ock smärre

kolonier. Tillsamman torde dessa besittningar vara lika stora som moderlandet, men befolkningen är gles och utgör kanske 2 mill.

Österrike-Ungern.

Förbundsmonarki, bestående af kejsardömet **Österrike** och **konungariket Ungern**. $1\frac{2}{3}$ gång Finland; 40 mill. inb.; 62 på □ km. — Mellan 51° och 42° nordl, bredd.

Gränser. Österrike-Ungern ligger i sydöstra delen af Mellaneuropa omkring mellersta Donau. Det gränsar i N till *Tyska riket* och *Ryssland*, i Ö till *Ryssland* och *Rumänien*, i S till *Rumänien*, *Serbien*, *Turkiet*, *Montenegro*, *Adriatiska hafvet* och *Italien*, Samt i V till *Schweiz* och *Tyskland*. Österrike-Ungern är således en inlandsstat, omgifven af många riken, däribland tre stormakter. På flere ställen äro väl gränserna skyddade af bärg och breda floder, men mångenstädes äro de öppna. [Se närmare härom från kartan!]

I jämförelse med landgränserna är kustlinjen vid Adriatiska hafvet helt kort. Den är starkt sönderskuren af hafvet, som öfveralt inträngt och bildat djupa vikar, hopträngda mellan branta, nakna klippstränder. Därutanför sträcka sig i kustlinjens riktning de långsmala *Dalmatiska öarna*, hvilka utgöra rester af söndersplittrade bärgskedjor. Längst i N utskjuter halfön *Istrien* och N om den intränger *Triest viken*.

Ytbildning. Österrike-Ungern är ett af de bärgigaste land i Europa. Genom Donau, dess biflod March och öfre Oder delas bärglandet i tre grupper: *Böhmiska bärglandet*, *Karpaterna* och *Alperna*.

1. Den *Böhmiska kitteldalen* omgifves på fyra sidor af *Sudeterna*, *Erzgebirge*, *Böhmerwald* och *Mähriska landhöjden*. Från det med urskogar betäcta Böhmerwald sänker sig

landet långsamt åt NO mot den väl odlade slätten kring Elbe. Den mähriska landhöjden är omärklig för ögat, men har betydelse som vattendelare. Landet är där uppfyllt af skogrika kullar och odlade slättbygder. Det böhmiska bärglandet har god tillgång på silfver, järn och stenkol och är därför Österrikets förnämsta industriområde.

2. *Karpaterna* sträcka sig i en stor båge åt SO till närheten af Svarta hafvet. De uppnå icke någon betydande höjd. Det högsta fjället *Tatra* [2700 m], som reser sig högt öfver det öfriga bärglandet, uppnår icke ens snögränsen. Strax S därom ligga de *Ungerska malmbärgen*, som bestå af de mest olika bärgarter och äro rika på många slags metaller, såsom guld, silfver, koppar och järn. I SO utplattas Karpaterna till *Siebenbürgens högländ*, hvilket i S och Ö begränsas af de *Transsylvanska alperna*, i V af *Siebenbürgens malmbärg*, rika på ädla metaller. — De högre delarna af Karpaterna hafva en vild och ödslig fjällnatur med nakna klippor och mörka granskogar. De lägre sluttningarna äro beklädda med vackra bok- och ekskogar och på sydsidan med präktiga vingårdar.

3. *Alperna* eller blott deras östliga del *Ostalperna* uppfylla hela sydvästra delen af landet. De bestå af en mängd väldiga bärggrupper och kedjor, åtskilda genom djupa floddalar och mindre tvärdalar eller pass. De mellersta kedjorna äro högre och bestå af granit. Dessa äro: de gletscherrika *Ötztal alperna* med *Wildspitze* och *Hohen Tauern* med *Grossglockner* [3,800 m], åtskilda genom *Brenner passet*. Sidoalperna utgöras af kalksten och äro rika på järn, kvicksilfver, salt, stenkol m. m. På nordsidan märkas utom gränsalperna mot Bayern (*Bayriska alperna*), *Salzburger alperna* och Ö om dem *Österrikiska alperna* med *Semmering passet*; på sydsidan *Ortler alperna*, *Karniska alperna* och *Juliska alperna* med toppen *Triglav* samt längre åt SO *Dinariska alperna*. Ö om Triglav hafva Alperna mindre höjd och bilda ofta ödsliga högplataer.

Märklig är *Karst platån*, med dess försvinnande floder och droppstensgrottor.¹

Alperna äro vidt bekanta för sin storartade naturskönhet. Leende, gröna dalar, genomslingrade af vackra alpfloder med kristallklart vatten, omväxla med vilda fjällklyftor, mellan hvilka afgrunder gapa. Högt däröfver resa sig fjällväggarna, än klädda med mörka granskogar än nakna och genomfårade af skummande fjällbäckar. Ännu högre upp ser man de ljusgröna betesmarkerna, där alpherdarne valla sin frodiga boskap. Mellan högfjällen framskymta de blånande gletschern och topparna, höljda med bländande hvit snö, höja sig ofvan molnen.

Större lågland finnas endast i östra delen af Österrike-Ungern, nämligen den *Ungerska slätten* S om Karpaterna och på nordsidan däraf *Galiziens slättland*, som hör till den stora Osteuropeiska slätten. Den Ungerska slätten delas genom den med täta ekskogar betäckta *Bakonywald* [bakånj-], som från Donaukröken sträcker sig åt SV, i två delar, *Öfre* och *Nedre Ungerska slätten*. Den förra är mindre och för det mesta mycket fruktbar; den senare är ofantligt vidsträkt och utgöres till stor del af oöfverskådliga, våg-jämna stepper, pustorna, hvilka med sina betesmarker och sandfält fylla landet mellan de stora floderna, medan dessa närmast omgifvas af vattendränkta sumpmarker.

Det Böhmiska bärglandet består af en väldig urbärgmassa, som träder i dagen öfver alt utom i Elbedalen, där den täckes af ljus sandsten från medelålderns sista skede (kritformationen). Vid sydranden af Sudeterna finnas stora stenkolslager och på sydsidan af Erzgebirge basalhöjder och heta källor, hvilka tyda på tidigare vulkanisk verksamhet. Alperna och Karpaterna äro yngre kedjebärg, som uppstått

¹ Regnvattnet har inträngt och upplöst den rena kalkstenen och sålunda bildat underjordiska hålör och gångar, i hvilka floder helt och hållet eller på en sträcka kunna försvinna. — Droppsten bildas likt ispiggas i taket och på botten af grottorna af kalk, som afsatt sig ur det beständigt neddrypande kalkvattnet. Berömd är *Adelsberger-grottan*.

först under nyare tiden genom sammandragning och veckning af jordskorpan.¹ Sammanskjutningen har skett i riktning från S åt N, därför hafva på sydsidan de starkaste slitningar och remnor uppstått, genom hvilka flytande magmer (lava) från jordens smälta inre framträngt till jordytan. Stora trakytbärg² längs hela sydranden af Karpaterna hafva därvid bildats. På samma gång uppkom sannolikt den sänka, som nu utgör den Ungerska slätten. Denna var troligen förut en insjö, omsluten som den är af höjder på alla sidor och alldeles slät. I denna sjö inföll Donau och dess tillflöden och den var tidigare utan aflopp. Först sedan Donau vid den s. k. *Järnporten* bröt sig en väg genom bärgen, sjönk vattnet, och det fortfar att sjunka från sumpmarkerna än i dag i samma mån, som afloppet fördjupas.

Sjöar och floder. I Alperna och Karpaterna finnas många natursjöna fjällsjöar, men de äro här små. På Ungerska slätten vid foten af Bakonywald ligger den stora men grunda *Plattensjön*.

Hufvudfloden är *Donau*, som upprinner på Schwarzwald och först flyter i hufvudriktning åt NO och Ö, kröker sig vid inträdet på Ungerska slätten tvärt åt S, återtager därpå sitt östliga lopp, hoptränges starkt och brusar fram mellan de höga klipporna vid *Järnporten*, vidgar sig åter och rinner bred och lugn genom Valakiets lågslätt, tills floden efter en tvär krökning åt N utrinne genom tre hufvudmynningar åt Ö i Svarta hafvet. — Bifloder: t. h. utom de redan nämnda *Iller*, *Leck*, *Isar* och *Inn*, de stora floderna *Drava* och *Sava* från Alperna; t. v. *March* från Sudeterna, *Theiss* och *Prut*, den förra från södra den senare från norra sidan af Karpaterna. — Donau är näst Volga Europas största flod. Den är under större delen af sitt lopp segelbar äfven för större flodångare och därför af ofantlig betydelse för samfärdseln.

¹ Den uppkommer därigenom, att den heta jordkärnan allt mer afsvagnar och minskas, hvarför äfven jordskorpan måste sammanprässas och minskas. De tunnare ställena däraf tryckas då uppåt och bilda de upphöjningar, som kallas bärg.

² Trakyt är en ljus vulkanisk stenart, uppkommen under nyare tidsålderns eruptioner.

För öfrigt finnas i Österrike-Ungern endast öfre loppen af några floder, såsom *Elbe* med *Moldau*, *Oder*, *Weichsel*, *Dnjestr* och *Adige* [ádidje] eller Etsch.

Klimatet är i följd af landets stora utsträckning i N och S samt af dess olikhet i höjd ganska olika i skilda trakter. I Galiziens slättland råder ett osteuropeiskt fastlandsklimat med kalla och långa vintrar samt varma somrar; dock är nederbörden tack vare Karpaternas närhet något större. På Ungerska slätten herskar likaså ett utpräglat fastlandsklimat. Efter en kall vinter ända till mars stiger värmen hastigt, hvarpå en het och torr sommar inträder redan i maj. I bärgstrakterna är klimatet mildt och godt i de lägre dalarna, men blir allt kallare, ju högre man kommer. Nederbörden är där i allmänhet ymnig. Egenomlig för de västliga Alperna är en varm sunnanvind Föhn, som under vårvintern plötsligt smälter stora snömassor och genom snöskred, laviner, åstadkommer förödelse. I kusttrakterna vid Adriatiska hafvet råder ett varmt medelhafsklimat med stark nederbörd under vinterhalfåret samt heta och regnlösa somrar. Stundom blåser en kall nordlig stormvind, kallad Bora.

Växt- och djurvärld. Emedan största delen af landet är betäkt med god växtjord och klimatet i allmänhet gynnsamt, finnas vidsträckt skogar. Dessa bestå i de nordligare delarna och de högre bärgstrakterna af granskogar, men sydligare och lägre ned af bok och ek. På Ungerska slätten är den korta växttiden under våren icke tillräcklig för trån att utveckla sig, medan däremot gräset frodas i den merendels ovanligt bördiga jorden. Där konstgjord bevattning åstadkommits, inbärgas därför de rikligaste skördar, isynnerhet af majs, hvete och tobak. Annars odlas i Österrike-Ungern mer råg än hvete. Träfrukter och vin odlas öfveralt, och vidt bekant är det ungerska vinet (tokaj). Längst i S, där i dalarna snö är sällsynt, växa till och med sydfrukter, mest oliver.

I de betydliga skogsmarkerna äro de vilda djuren ganska talrika. Till och med träffas ännu björnen i Böhmerwalds urskogar. Rådjur, kronhjortar och vildsvin äro vanliga villebråd. Uppe på Alperna vistas den vackra stenbocken och stengeten eller gemsen samt den väldiga lamgamen. Vid den utomordentligt fiskrika Theiss i Ungern samla sig tallösa skaror af vattenfåglar. — Utom de vanliga husdjuren hållas åsnan och mulåsnan i de södra delarna af landet.

Inbyggare. Liksom Ryssland har Österrike-Ungern en brokig blandning af folkstammar och folk, hvilka äro hvarandra ganska olika till språk, seder och religiös bekännelse. De flesta folken tillhöra någon af Europas tre hufvudstammar germaner, slaver och romaner, men en icke liten del af befolkningen hör till den finsk-ugriska och andra stammar.

1. Af *germanska folk* bo här endast tyskar [10 mill.]. De äro mest bosatta i de västra delarna af riket, där de helt och hållet innehafva Donaudalen samt mellersta och nordalperna. Men de äro spridda öfveralt, isynnerhet i städerna och deras grannskap.

2. De *slaviska folken* utgöra tillsammans ungefär hälften af befolkningen och äro genom mellanboende folk delade i två grupper: *nordslavier* i N och *sydslaver* i S. Till nordslaverna höra: tscheckerne¹ i Böhmska bärghlandet med undantag af dess västligaste del och nordvästra Karpaterna, polakarne i västra samt rutenerne (lillyrskar) i östra delen af Galiziens slättland och mellersta Karpaterna. Sydslaverne utgöras af slovenerne kring öfre Drava och Sava till halfön Istrien och serberne² i hela den sydligaste delen af riket till Drava i N och nedre Theissdalen i Ö.

¹ Tscheckerne benämnas så endast i Böhmen; i Mähren kallas de mährer och i nordvästra Ungern slowaker.

² Äfven serberne hafva olika namn i olika landsdelar, såsom: kroater i Kroatien, slavonsier i Slavonien, bosnier i Bosnien, morlaker uti Istrien och Dalmatien o. s. v.

3. Af *romanska folk* [3 mill.] bo här rumäner i Siebenbürgens högländ och östra Ungern, samt italienare hufvudsakligen i södra Tyrolen och på västkusten af Istrien.

4. Till den *finsk-ugriska* stammen anses magyarerne [madjärerne] eller ungrarne höra. De bebo största delen af den Ungerska slätten och östra Siebenbürgen.

5. Af de många folk, som dessutom i litet antal bo i Österrike-Ungern, kunna nämnas judar [$1\frac{1}{2}$ mill.], mest i landen på ömse sidor om karpaterna och i de stora städerna, samt zigenare, hvilka ströfva omkring isynnerhet i Ungern och vanligen äro hofslagare eller musikanter.

Den allmänast hyllade kyrkoläran är den romerskt-katolska; till denna hör $\frac{3}{4}$ af befolkningen. Protestanter äro en del af magyarerne och slovakerna; till grekiska kyrkan bekänna sig rumänerne samt en del af rutenerne och serberne.

Folkupplysningen är god endast bland tyskarne. Hos de öfriga folken står den ganska lågt; synnerligen råa och okunniga äro rutenerne och rumänerne. Mycket har emellertid i våra dagar gjorts för folkbildningens höjande och skoltvång har införts. — För den högre bildningen är sörjdt genom goda skolor, 10 universitet, tekniska högskolor m. m.

Ända till senare tider hafva tyskarne obestriddt varit det herskande folket i Österrike-Ungern samt stå ännu högt öfver de andra i bildning och arbetsskicklighet. Men sedan under vårt århundrade nationalitetsmedvetandet allt mer vaknat hos folken, hafva slaverne och magyarerne börjat göra sina anspråk och idéer gällande.

Bland de slaviska folken stå tscheckerne och serberne högst. De äro stora, starka välbildade människor och kvinnorna äro hos dem ofta mycket vackra. De hafva också goda andliga gåfvor. Tscheckerne hafva med kraft och skicklighet upptagit striden mot tyskarne och äro nu herrar i sitt land. För musik hafva de en utmärkt begåfning. Serberne hafva äfven lust för sång och musik och de äga de vackraste folksånger. För öfrigt äro de i historien omtalade som tappra krigare.

Magyarerne äro ursprungligen liksom finnarne ett mongoliskt folk, men hafva genom uppblandning med andra folk förlorat den mongoliska rastypen. De äro stora, starka och lifliga människor med uttrycksfulla och skarpa anletsdrag. De äro lidelsefulla och hos dem växla hastigt sorg och glädje. Liksom hos polakarne är där en stor skilnad mellan den rika, praktlystna adeln, som äger en god del af landets jord, och den fattiga bonden eller herden, som ända till senaste tid varit lifegen. — Såväl magyarerne som de slaviska folken i Österrike-Ungern sakna ett medelstånd, hvadan industrin och handeln i städerna för det mesta ligger i händerna på tyskarne och de i riket talrika judarne.

Näringar och samfärdsel. Större delen af befolkningen har sitt uppehälle af *jordbruk* och *boskapsskötsel*. Ehuru åkerbruket bedrifves med ringa skicklighet af det okunniga folket, är skörden tack vare den af naturen bördiga jorden så riklig, att säd kan utföras. Vin- och fruktodlingen ger främst i Ungern en riklig inkomst. Skogs-handteringen är betydande öfveralt i bärglanden. *Boskapsskötseln* är särskildt af vikt i alptrakterna och på de ungerska pustorna. — *Bärgsbruket* frambringar metaller och nyttiga mineralier af mångahanda slag [hvilka äro de viktigaste?]. — *Industrin* har vunnit en större utveckling endast i de på järn och stenkol rikaste och af tyskar mycket bebodda nordvästra bärgstrakterna. Här liksom annanstädes äro väfnader och järnvaror de förnämsta fabriksalstren. Af ålder berömdt är det böhmiska glaset. Tillvärkningen af tobak är statsmonopol, d. v. s. statens uteslutande rättighet. Emellertid är industrin i starkt uppåtgående. — Äfven *handeln* har betydligt stigit, sedan samfärdsmedlen förbättrats och järnvägar närmare förbundit de på naturprodukter rika inlanden med hamnplatserna vid nordändan af Adriatiska hafvet. Härifrån är sjöhandeln sedan gammalt riktad på *Levanten*, d. ä. kustlanden kring östra delen af Medelhafvet. För den inre handeln är Donau hufvudvägen, ehuru väl flodfarten på den besväras af sandbankar, forsar och många krökningar. Därnäst är Elbe en viktig handelsväg. Ett redan vidt för-

grenadt och årligen växande järnvägsnät är dock af största betydelse för den inre rörelsen. — *Mynt*: 1 gulden = 100 kreuzer = *Smk*. 2,46.

Styrelse och förvaltning. Österrike-Ungern utgöres, såsom redan namnet tillkännagifver, af två stater med särskild styrelse och förvaltning, men med ett gemensamt öfverhufvud, som på en gång är *kejsare i Österrike* och *konung i Ungern*. Gent emot främmande makter bildar Österrike-Ungern ett helt och har gemensamt krigsväsende. För den inre förvaltningen är såväl Österrike som Ungern deladt i kronländer, hvilka förut utgjort skilda land eller landsdelar.

Österrike-Ungern är en stormakt samt äger en ganska stor krigshär, grundad på allmän värneplikt, och en rätt betydande örlogsflotta.

Österrike och Ungern utgöra tvänne konstitutionella monarkier, hvilka icke blott genom en personalunion äro förenade, utan äfven hafva en unionell ministär och ett slags unionsparlament. Detta består af två s. k. delegationer, en från den österrikiska och en från den ungerska riksförsamlingen. Det stiftar likartade lagar för handeln, indirekta beskattningen, myntväsendet m. m. Annars ha de bägge rikena hvar sin ministär och riksförsamling. Denna kallas i Österrike riksrådet och utgöres af 2 kamrar, herrehuset och representanternas hus, i Ungern riksdagen och delas i magnattafeln (öfverhuset) och representanttafeln (underhuset). Bägge riksförsamlingarna hafva likhet med engelska parlamentet. Kronländerna hafva egen förvaltning och egna landtdagar.

Indelning och städer. Inom de två stora hufvuddelarna kunna kronländerna efter läget och förvaltningen fördelas i 3 grupper i hvardera. — I följd af landets bärgiga natur och folkens obenägenhet för stadsnäringarna äro städerna i allmänhet små. De österrikiska städerna, mest bebodda af tyskar, likna dem i Tyskland. De ungerska städerna med deras stora torg, breda, ostenlagda gator och låga hus erinra däremot om de ryska.

I. *Österrikiska kronländerna.*

1. Alpländer i SV. Dessa kunna åter efter språkförhållandena delas i 3 grupper:

a) Rent tyska länder: **Nedre Österrike** och **Öfre Österrike** kring Donau samt **Salzburg** kring Inns biflod Salzach. Städer:

Wien [vin] på södra stranden af Donau. Österrikes hufvudstad och kejsarens residensort. Betydande fabriksstad och medelpunkten för den inre handeln. Stort universitet samt andra anstalter för vetenskaper och sköna konster. — Den gamla trångt bygda inre staden prydes af S:t Stefanskyrkan och omgifves af boulevarder, som intagit den forna fästningsmurens plats. De benämnas Ringstrasse och omgifvas af praktbyggnader. Där utanför ligga de nyare, präktigt bygda s. k. förstäderna. Vid donaustranden utbreder sig den mycket besökta promenadparken Pratern och bland de natursköna omgifningarna på motsatta sidan af staden vid foten af Alperna märkes det vackra lustslottet Schönbrunn. — Wien är en bland Europas största städer med $1\frac{1}{4}$ mill. inb.

Linz vid Donau. Hufvudort i Öfre Österrike. Fabriks- och handelsstad med liflig ångbåtsfart på Donau och Inn.

Salzburg, härligt beläget vid Salzach i en dal, omgifven af snöhöljda alper. Hufvudort i det liknämnda kronlandet. — Ett stycke S därom rika saltgrufvor.

b) Öfvervägande tyska länder: **Tirol**, på svenska vanligen *Tyrolen* med **Vorarlberg** kring Inn och Adige samt västerut till Rhein och Bodensjön, **Kärnten** kring Drava och **Steiermark** kring Dravas stora biflod Mur. Den tyska befolkningen bebor de nordligare delarna af dessa kronländer, medan de sydligare bebos i Tirol af italienare, i Kärnten och Steiermark af slovenier. Städer:

Innsbruck vid Inn och Brennerbanan, som leder öfver Alperna. Hufvudort i Tirol. Universitet.

Trient vid Adige uti italienska eller som det kallas Velska Tyrolen.

Klagenfurt N om Donau. Hufvudort i Kärnten.

Graz vid Mur och Sydbanan, som leder öfver Semmering passet. Många fabriker. Universitet.

c) Öfvervägande slaviska länder: **Krain** kring Sava, **Kustlandet**, omfattande en smal landremsa mellan Krain och italienska gränsen samt halfön Istrien, äfvensom längre söderut **Dalmatien**, en smal kuststräcka vid Adriatiska hafvet. I städerna bo tyskar i Krain samt italienare i Kustlandet och Dalmatien. Städer:

Laibach S om Sava. Hufvudort i Krain.

Idria V om Laibach. Rik kvicksilfvergrufva.

Triest vid en liknämnd nordlig vik af Adriatiska hafvet. Österrikes förnämsta sjöhandelsstad. Liflig handel på Levanten, hufvudsakligen drifven af det stora ångbåtsbolaget »Österrikiska Lloyd». Därför är staden mycket besökt af österlänningar. Befolkningen är till största delen italiensk. 150,000 inb.

Pola vid sydvästkusten af Istrien. Befäst örlogshamn.

Zara befäst hamn vid Adriatiska hafvet. Hufvudort i Dalmatien.

2. Tscheckiskt-tyska kronländer i Böhmska bärghlandet i NV. Dessa äro: **Böhmen** kring Moldau och Elbe, **Mähren** kring March och **Österrikiska Schlesien**, tvänne små landstycken på ömse sidor om öfre Oder. De lägre landsdelarna äro mest bebodda af tschecker, de högre bärghstrakterna af tyskar, hvilka i Böhmen och Mähren utgöra ungefär $\frac{1}{3}$ i Schlesien $\frac{1}{2}$ af befolkningen.

Prag på bägge sidor om den segelbara Moldau och vid knutpunkten af ett tätt järnvägsnät. Böhmens hufvudstad. Stor fabriks- och handelsstad. Ett gammalt tyskt och ett tscheckiskt universitet. Prag är sedan äldre tider en rik och betydande stad, hvarom många gamla tornprydda praktbyggnader erinra. 250,000 inb.

Karlsbad i V, ofantligt besökt brunn- och badort med heta källor.

Pilsen SV från Prag vid en järnvägsknutpunkt. Stora ölbryggerier och stenkolsgrufvor.

Brünn, midt i Mähren, hvars hufvudort det är. Fabriksstad med stora ylleväfverier.

Olmütz vid March. Stark fästning.

3. Slaviska kronländer på nordsidan af Karpaterna i NO. Dessa äro: **Galizien** S om Weichsel och omkring öfre Dnjestr samt **Bukovina**¹ kring Prut. Utom polakar i V och rutener i Ö bor i Galizien ett mindre antal judar och tyskar. I Bukovina bo utom rutener och polakar talrika rumäner, magyarer, tyskar och judar. Städer:

Krakau vid Weichsel. Litet polskt universitet. Fordom Polens hufvudstad. Praktfull katedral med polska konungagrafvar.

Wieliczka SO om Krakau. Stora bärgsaltvärk. I bärgets inre hafva bildats vackra pelarsalar, dammar och långa slingrande gångar.

Lemberg i östliga delen af Galizien, hvars hufvudort staden är. Betydlig handel. Polskt universitet.

Czernowitz [tjernovits] vid Prut. Hufvudort i Bukovina. Tyskt universitet.

II. Ungerska kronländerna.

1. Ungern och Siebenbürgen kring Donau och Theiss samt dess tillflöden. [hvilka folk bo här och huru äro deras boplatser fördelade? Se sid. 106 och 107!] Utom de förut nämnda inbyggarna i Siebenbürgen böra talrika tyska kolonister, här kallade »sachsare», nämnas, hvilka för bärgsbrukets skull slagit sig ned i landet. Städer:

Pressburg vid Donau nära västgränsen. Ungerns gamla kröningsstad.

Budapest på bägge sidor om Donau. Ungerns hufvud-

¹ *Bukovina* = bokskogen, så kalladt för landets vidsträckt bokskogar.

stad. Medelpunkt för handeln. Magyariskt universitet. En storartad kedjebro förenar de båda hufvuddelarna, det tyska *Buda* (eller *Ofen*) med det ungerska *Pest*. 430,000 inb.

Maria-Teresiöpel mellan Donau och Theiss i en trakt, rik på säd, tobak och boskap.

Szegedin [sé-] vid Theiss, en knutpunkt för flere järnvägar. Betydlig handel. Nyligen förstördes staden i grund genom en öfversvämning af Theiss, men är nu åter uppbyggd präktigare än förut.

Débrezin [-tjin] på steppen österut. Mycket besökta boskaps- och spannmålsmarknader.

Tokay i öfre Theissdalen. Berömd för sitt vin.

Kronstadt på norra sidan af Transsylvanska alperna i sydöstra Siebenbürgen. Landets största och förnämsta stad.

2. **Kroatien och Slavonien** mellan Drava och Sava samt vidare åt SV till Adriatiska hafvet. Inbyggarna äro serbiska kroater och slavonsier, af hvilka de förra bekänna sig till den katolska, de senare till den grekiska läran. Stad:

Agram strax N om Sava vid en knutpunkt af järnvägarna. Hufvudort i Kroatien-Slavonien. Slaviskt universitet.

3. **Fristaden Fiume** vid Adriatiska hafvet. Viktig såsom enda sjöhamn för Ungern.

Under Österrike-Ungerns förvaltning stå äfven **Bosnien och Herzegovina**, f. d. turkiska provinser, hvilka ännu till namnet höra till Turkiet. De ligga S om Sava och uppfyllas af Dinariska alperna, som här äro rika på järn och stenkol. Skogar och betesmarker upptaga höjderna; floddalarna hafva en bördig jord. Inbyggarna äro serber, af hvilka ena hälften (isynnerhet adeln) bekänner sig till mohamedanska läran, den andra till den grekiskt-kristna. Folket är rått och okunnigt och näringarna stå lågt. De flesta ha sitt uppehälle af boskapsskötsel. Hufvudstad:

Serajevo, nästan midt i landet, med talrika kyrkor och moskeer.

Furstendömet Liechtenstein, ett litet själfständigt rike vid öfre Rhein mellan Vorarlberg och Schweiz. Inbyggarna [9,000] äro tyskar och katoliker.

Schweiz.

Förbundsrepublik.¹ = Vasa län; 3 mill. inb.; 70 på □ km. — Mellan 48° och 46° nordl. bredd.

Läge. Schweiz är ett litet härligt alpland nästan midt i Europa. Det omgifves af *Tyska riket* i N, *Österrike-Ungern* i Ö, *Italien* i S. och *Frankrike* i V.

Ytbildning. Den sydliga och större delen af Schweiz uppfylles af *Mellersta* eller, som de efter landet kallas, *Schweizeralperna*. De sträcka sig från *Mont Blanc* [mång-blång], som är Europas högsta bärgstopp [4,800 m], i V till den väldiga *Ortler* i Ö. Genom en lång dalfåra, som går i nästan rät linje från SV åt NO och genomflytes af Rhônes [råns] och Rheins öfre lopp, delas alplandet i en nordlig och sydlig del. Utmed nordranden af dalgången resa sig de snöhöljda *Berner alperna* med topparna *Jungfrau* och *Finsteraarhorn*, *Viervaldstädter alperna* och *Glarner alperna*. På sydsidan åter ligga de gletscherrika *Valliser alperna* med den höga spetsen *Monte Rosa*, *S:t Gotthards alperna* och *Graubündner alperna*.

Ingen högfjällstrakt är så lätt tillgänglig som Alperna. Långa talrika floddalar kan man utan synnerlig svårighet stiga upp till fjällkammarna och öfver dem leda på många

¹ *Republik* är en stat, som styres af en president, vald af folket för en viss tid. En *förbundsrepublik* är en stat, som består af flere mindre republiker, hvilka i förhållande till utlandet bilda ett helt under en gemensam president, men i afseende å inre angelägenheter äro åtskilda, med egen styrelse och egna lagar.

ställen naturliga pass och med konst anlagda vägar. De viktigaste passen äro: *Stora S:t Bernhard*, *Simplon*, *S:t Gotthard* och *Splügen*. Redan länge hafva goda postvägar här förmedlat öfvergången mellan Schweiz och Italien. Sådana vägbyggnader hafva kräft oerhörda kostnader och stor skicklighet. Ofta är vägen inhuggen i lodräta bärgväggar eller går den fram öfver uppmurade terrasser utmed gapande afgrunder eller på lätta bågbroar öfver dem. Stundom är den öfverbygd för att skydda den vägfärande för nedstörtande laviner. På senare tider hafva till och med järnvägar sålunda dragits i slingringar utmed fjällbranterna eller i tunlar genom bergen. Märkvärdigast är S:t Gotthards tunneln, hvars längd är 15 ^{km}. Egendomlig är den med kuggar försedda järnväg, som leder till toppen af bärget *Rigi*, den mest besökta utsiktspunkt i Schweiz.

Alperna sänka sig småningom åt NV och öfvergå till den backiga, väl odlade *Nordschweiziska högslätten*. Denna begränsas åter i NV mot Frankrike af de brant uppstigande *Jurabärgen*.

Den sydliga alpmassan i Schweiz tillhör de af granit och gneis bildade höga Centralalperna. Här saknas de sydliga kalkalperna, medan de nordliga utgöra större delen af de N om Rhônes och Rheins dalfåra belägna schweizeralperna. Den Nordschweiziska högslätten bildar en sydvästlig fortsättning af Bayersk-Württembergska högslätten och består liksom den af bärgarter från nyare tidsåldern. *Jurabärgen* bestå af kalk, afsatt ur hafvet under medelåldern, och hafva gifvit sitt namn åt sådana på försteningar af hafsdjur rika bärgarter, hvarhålst de förekomma i världen.

Sjöar och Floder. De trakter, som mest draga turistströmmen till sig, äro de härliga alpsjöar, hvilka ligga i en rad utmed nordsluttningen af Alperna och uppsamla genom otaliga fjällbäckar smältvattnet från glaciererna. De största äro: *Genèvesjön*,¹ *Thuner-* och *Brienzersjöarna*,

¹ På franska vanligen kallad *Lac Léman* [lack-lemang] och på tyska *Genfer See*.

Vierwaldstättersjön, Zugersjön, Zürichersjön och *Bodensjön*. Vid foten af Jurabärgen ligger *Neuchâtelsjön* [nösjatelj.]. Dessa alpsjöar äro för det mesta omgifna af höga, branta fjäll, som spegla sig i det kristallklara blå eller blågröna vattnet. På de lägre ställena ligga utmed stränderna städer och byar inbäddade i grönt och talrika ångbåtar upptaga eller aflämna vid dem oupphörligt skaror af turister.

Landets hufvudfloder ha sina källor på den väldiga bärgsknuten St Gotthard och strömma därifrån åt alla riktningar genom de stora sjöarna: åt SV *Rhône* [rån] genom Genèvesjön, åt S *Ticino* [titjinå] genom *Lago Maggiore* [lagå-madjåre], hvars norra ända tillhör Schweiz, åt NO *Rhein* genom Bodensjön och åt N *Reuss* [röjs] genom Vierwaldstättersjön. Reuss är en biflod till Rheins stora tillflöde *Aar*, som upprinner på Finsteraarhorn samt genomströmmar Brienzer- och Thunersjöarna. Längst i Ö flyter *Inn* genom *Engadin* dalen.

Klimat, växt- och djurvärld äro i Schweiz olika i trakter af olika höjd, emedan årsmedelvärmnen aftager 6 ° för hvarje 1,000 m, som landet höjer sig. Man kan här åtskilja 4 höjdzoner. — 1. Lägst ned är löfskogens område [till 1,300 m]. Eken och boken äro här de vanliga träna. Goda åkrar, välskötta ängar, fullströdda med fruktträn, samt vingårdar utbreda sig öfver högslätten och dalgångarna. Här ligga alla städer och större orter. — 2. Litet högre upp [till 1,900 m] är barrträsbältet med präktiga granskogar. Bärgängar med doftande gräs och örter gifva näring åt den frodiga alpboskapen, fåren och getterna, men något åkerbruk är icke mer möjligt. Här bo ännu människor i byar. — 3. Än högre är det slut med skogen. Men ofvan skogsgränsen till gränsen för den eviga snön [2,800 m] finnas betesmarker, till hvilka hjordarna drifvas om våren och där de kvarstanna hela sommarn under uppsikt af alpherdar, som bo i låga kojor s. k. sennenhütten. Det är här, som alprosen blommar och den skygga gemsen uppehåller sig. —

4. Högst uppe utbreder sig den eviga snön och där ha gletscherns sitt upphof. — Nederbörden är naturligtvis riklig och starkare på södra än på norra sidan af Alperna. Föhn blåser här ej sällan.

Inbyggarne. I Schweiz bo flere folk tillhörande tvänne stammar, den germanska och den romanska. Hufvudde-len eller $\frac{2}{3}$ af befolkningen utgöres af tyskar, hvilka bebo nordöstra och mellersta delen af landet ända bort till St Gotthard och Monte Rosa i S. Af de romanska folken äro fransmännen¹ talrikast och bo i västra delen af landet. Italienare¹ bo i SO, hufvudsakligen kring Ticino, och räto-romaner, hvilka tala en latinsk munart, i Ö kring Rheins källfloder och Inn.

Något mer än hälften af befolkningen bekänner sig till den reformerta läran, som är utbredd i V, N och Ö. I de mellersta och södra alptrakterna är folket strängt katolskt. — Folkbildningen är högre än i något annat land. I hvarje den minsta by finnes en skola och hvarje barn måste i flere år åtnjuta undervisning. Den högre bildningen främjas af utmärkta skolor och 4 universitet, 3 tyska och 1 franskt samt af en berömd teknisk högskola.

Ehuru schweizarne äro af olika härstamning, språk och religion, känna de sig som ett folk och äro förenade genom gemensam kärlek till frihet och fosterjord. Lifvet ute i den friska och sunda luften samt den ansträngande, ofta farliga vandringen upp och ned för de branta fjällen bidraga att härda alpinvånarne till kropp och själ. Därför äro ock schweizarne i historien kända såsom utmärkta krigare. I våra dagar, då schweizarne icke mer såsom legosoldater taga tjänst vid främmande hof, hafva de gjort sig kända genom sin höga bildning, sin arbetsamhet och sin konstflit.

Näringar och samfärdsel. I enlighet med landets natur hafva de flesta sitt uppehälle af *boskapsskötsel*.

¹ Gränslinjen mellan tyskarne och fransmännen kan ungefärligen dragas från norra ändan af Neuchâtel sjön dels åt SO till sydgränsen strax V om Monte Rosa dels åt NO mot Rheinkröken. — Nordgränsen för italienarnes område bildar en linje, dragen från St Gotthard åt Ö öfver Splügen.

Den ypperliga »schweizerosten» är högt värderad i alla land. *Åkerbruket, vin- och fruktodlingen* bedrifvas med stor skicklighet, men den odlingsbara jorden har ringa vidd, hvarför säd måste införas. — Ehuru tillgången på stenkol och metaller är ringa, står dock *industrin* högt. I de västra delarna af landet är tillvärdningen af ur och smycken synnerligen betydande och i de nordliga blomstra siden- och bomullsväfverierna. Hemslöjden, isynnerhet spetsknyppling och träsnideri, bidrager i flere fattiga bärgsbygder till uppehållet. — *Handeln* är, oaktadt landets ogynnsamma läge och naturbeskaffenhet, ganska liflig. *Utförseln* består hufvudsakligen af ost och fabriksalster, *införseln* af säd, kolonial- och råvaror. En god inkomstkälla för landet är slutligen den väldiga turistström, som hvarje sommar drager dit för att se och beundra dess storslagna natur. Schweizarne hafva därför icke skytt några kostnader, när det gäلت att för de resande öppna nya vägar till alla delar af landet. — *Mynt* = Frankrikes.

Styrelse och förvaltning. Schweiz är en *förbundsrepublik*, kallad det *Schweiziska edsförbundet*, och består af 25 små republiker, benämnda *kantoner*. De hafva hvar sin egen styrelse och egna lagar, men de hafva ock en gemensam styrelse i *förbundsrådet* och *presidenten*.

De gemensamma angelägenheterna (utrikespolitiken, härväsendet och järnvägarna), ledas af *förbundsrådet*. Detta utgöres af 7 medlemmar, hvilka väljas för 3 år af förbunds församlingen. Bland dem utses *presidenten* för ett år i sänder. — *Förbunds församlingen*, som stiftar de gemensamma lagarna består af 2 kamrar. I vissa fall kunna lagar och ärenden bestämmas genom *allmän folkomröstning*. — Dessutom finnes en högsta domstol, *förbunds rätten*, som afgör tvister mellan kantonerna m. m.

I alt, som icke hör till förbundets maktområde, äga kantonerna själfbestämningsrätt. De hafva olika författning. I några små kantoner är den rent *demokratisk*, så att folket själf på allmän folkförsamling omedelbart stiftar lagar och väljer ämbetsmän. I de flesta är författningen på en gång *representativ* och *demokratisk*, så att folket dels genom valda representanter dels genom allmän folkom-

röstning stiftar lagar. Alla ämbetsmän väljas för få, vanligen 3—6 år och åtnjuta ringa lön. Skatterna äro i allmänhet små och i förhållande högre för de rikare än för de mindre bemedlade.

Schweiz har ingen stående krigshär, utan blott en värnepliktig milis, som på kortare tid inkallas till vapenöfning. Emellertid äro schweizarne alt ifrån barndomen öfvade i vapens bruk och kända som utmärkta skyttar.

Indelning och städer. Kantonernas antal är till namnet 22, men tre af dem äro delade i halfkantoner med lika rättigheter som helkantonerna, så att deras antal egentligen är 25. Af dem hafva 18 öfvervägande tysk befolkning, 5 fransk och 2 italiensk eller blandad italiensk, rätoromansk och tysk befolkning. — I ett så bärgigt land som Schweiz äro städerna naturligtvis små.

1. *De tyska kantonerna.*

a). Vid nordgränsen: **Bern** kring öfre Aar, **Solothurn** kring mellersta Aar, **Basel**¹ vid Rheinkröken, **Aargau** kring nedre Aar, **Zürich** kring Zürichersjön, **Schaffhausen** N om Rhein, **Thurgau** vid Bodensjön, **S:t Gallen** vid Bodensjön och öfre Rhein, samt **Appenzell**¹ inom S:t Gallen. Städer:

Bern vid Aar. Förbundets hufvudstad. Universitet.

Interlaken, mellan Thuner- och Brienzersjöarna, med präktiga hotell, som årligen gästas af tusentals resande.

Basel vid Rheinkröken. Schweiz' förnämsta handelsstad. Betydliga sidenväfverier.

Zürich vid norra ändan af den liknämnda sjön. Betydlig fabriksstad. Universitet och vidt berömd teknisk högskola. Landets största stad med 90,000 inb.

Schaffhausen vid Rhein. Ej långt därifrån det storartade *Rhein-fallet*.

S:t Gallen, medelpunkten för en betydande bomulls- och linneindustri.

b). Trakterna kring Vierwaldstättersjön: **Glarus** vid nordranden af Glarneralalperna, **Schwyz**, **Uri**, **Unterwalden**¹ och **Luzern** på hvar sin sida om Vierwaldstättersjön, samt **Zug** kring Zugersjön. Stad:

¹ Delad i 2 halfkantoner.

Luzern i vackert läge vid Reuss' utflöde ur Vierwaldstättersjön. Några fabriker.

2. *De franska kantonerna*. Dessa äro: **Genève** [sjönäv] vid sydvästra ändan af den liknämnda sjön, **Vaud** [vå] vid norra stranden af Genève-sjön, **Neuchâtel** [nösjatél] V om den liknämnda sjön, **Fribourg** [fribor] eller **Freyburg** Ö om Neuchâtelsjön och **Valais** [valä] eller **Wallis** kring öfre Rhône. Städer: .

Genève [sjönäv] i ett vackert läge vid Rhônes utflöde ur Genève-sjön. Fabriksstad med berömd tillverkning af ur och smycken. Franskt universitet.

Lausanne [låsann] i härligt läge vid norra stranden af Genève-sjön.

Neuchâtel vid den liknämnda sjön. Urtillverkning och spetsknyppling.

3. *De romanska kantonerna* i SO. Dessa äro: **Ticino** [titjína] kring floden af samma namn och **Graubünden** kring öfre Rhein och Inn.

Frankrike.

Republik. Något mer än $1\frac{1}{2}$ gång Finland; 38 mill. inb.; 72 på ☐ km. — Mellan 51° och $42\frac{1}{2}^{\circ}$ nordl. bredd.

Gränser. Frankrike utgör den västligaste delen af Mellaneuropa. Det gränsar i NV till *Nordsjön* och *Engelska kanalen*, i V till *Atlantiska hafvet* och *Biscaya bukten*, i S till *Spanien* och *Medelhafvet*, i Ö till *Italien*, *Schweiz* och *Tyska riket* samt i NO till *Tyskland* och *Belgien*. Läget är mycket fördelaktigt mellan tre haf, vid hvilkas kuster alt ifrån älsta tider världens förnämsta handels- och kulturfolk bott. På den södra och östra gränsen resa sig väldiga fjällmurar [hvilka?] som skydd mot de angränsande länderna och endast i NO är landgränsen mera öppen. Till Frankrike hör dessutom ön *Corsica*.

Kust. I allmänhet är frankrikes kustbildning icke gynnsam. Kuststräckan vid Engelska kanalen, som på franska kallas *La Manche* [la-mangs], är grund samt full af

klippor och sandbankar, hvilka lösrykts från landet af det starka tidvattnet och de täta stormar, som här rasa. Endast de breda flodmynningarna bilda användbara hamnar. Däremot har halfön *Bretagne* höga, klippiga kuster med en betydlig skärgård, inom hvilken liksom hos oss en skyddad segelled löper och talrika vikar utgöra goda hamnar. Den sydligare delen af västkusten är åter låg och åtföljes af en lång rad af dyner, inom hvilka utbreda sig sumpmarker och sandhedar, kallade *les Landes*. Medelhafskusten är likaså utmed hela *Lion* bukten låg, kransad af dyner och därinnanför stora, grunda strandsjöar [étangs]. Österut träda förgreningar af Alperna ända ut till hafvet och utanför den höga, branta kusten ligga de vackra *Hyèresöarna* [iär].

Ytbildning. Hela den norra och västra delen af Frankrike utgör ett vidsträkt, för det mesta fruktbart och väl odladt lågland. Detta är sällan alldeles slätt, utan backigt och längre i V lågbärgigt. Åt SO och Ö höjer sig landet långsamt och upptages af en rad af högplatåer med ett gemensamt namn benämnda *Centralplatån*. På sydostranden däraf höja sig i en båge de vilda, ofruktbara *Cevennerna*, hvilka sänka sig brant ned mot *Languedoc's lågslätt* [langdäck] och *Rhône dalen*. NV om Cevennerna utbreder sig *Auvergne's högland* [åvä'rnj] med en mängd slocknade vulkaner och stelnade lavaströmmar. Högst bland dessa vulkankäglor reser sig det inre Frankrikes högsta bärg *Mont Dore* [mång-dår]. Längre norrut höja sig vidare *Côte d'Or* [kât-dår], hvars östra sluttning beklädes af härliga vingårdar, och *Langre's platå* [langr], där flere af Frankrikes floder upprinna. — Gränstrakterna mot Belgien ojämnas af *Ardennerna*. SO därom utbreder sig *Lothringens högslätt*, hvars fruktbara jord nu är delad mellan Frankrike och Tyskland. Den ansluter sig till de skogrika *Vogeserna*. Mellan dem och det schweiziska gränsbärget *Jura* [sjyrá] ligger en djup dalsänkning, den s. k. *Burgundiska porten*. Längre åt S resa de väldiga *Västalperna* sina snöhöljda

kammar på gränsen mot Italien. De sträcka sig från *Mont Blanc* åt S till Medelhafvet och hafva de höga topparna *Mont Cenis* [mång-söni] och *Monte Viso*. Nära den förra ligger det förnämsta passet på Västalperna och där går en järnväg genom den 13^{km} långa *Mont Cenis tunneln* från Frankrike till Italien. Slutligen höja sig på gränsen mot Spanien *Pyrenéerna*, hvilka i höjd täfla med Alperna och liksom dessa sända förgreningar långt in i Frankrike. — Corsica är ett högbärgigt, skogrikt land.

Sjöar och floder. På sjöar är Frankrike fattigt, men floder äger det flere och betydande.

Till Atlantiska hafvet flyta:

Seine [sän] från Langres platå, rinner i många slingringar åt NV till La Manche. — Biflod t. h. *Marne* [maru], äfven den från Langres platå.

Loire [lår] från Cevennerna, flyter först åt NV och gör sedan en tvär krök åt SV och V. — Biflod t. v. *Allier* [allié], också från Cevennerna.

Garonne [garånn] från Pyrenéerna, rinner först åt NO sedan åt NV. — Biflod t. h. *Dordogne* [dårdånj] från Mont Dore. — Sedan Garonne upptagit Dordogne, kallas den *Gironde* [sjrångd] och är så bred, att den liknar en hafsvik.

Till Medelhafvet flyter:

Rhône [rån] från St: Gotthard, rinner först åt V och NV till Genève sjön, därefter åt S och V kring södra ändan af Jura samt slutligen åt S genom en härlig dal mellan Västalperna och Cevennerna till Lion bukten. Den grenar sig nära mynningen i två hufvudarmar och bildar ett betydligt delta, hvilket raskt tillväxer, emedan floden är strid och medför mycket slam. — Bifloder: t. h. *Saône* [sån] från Lothringens högslätt; t. v. *Isère* [isä'r] från Alperna.

Dessutom finnas flere mindre kustfloder: *Somme* [såmm] från Ardennerna till La Manche, *Charente* [sjarangt] från Auvergne och *Adour* [ador] från Pyrenéerna till Biscaya bukten.

Dessa stora och för det mesta segelbara floder genomflyta således landet i de mest olika riktningar och sätta dess inre delar i lätt förbindelse med de omgifvande hafven. Deras betydelse har ytterligare ökats därigenom, att de medels storartade kanalbyggnader blifvit förbundna dels sinsemellan dels med hafvet. De förnämsta äro: *Canal du Midi* [dy midi; = sydkanalen] från Garonnekröken till Medelhafvet, *Canal du Centre* [dy sangtr; = midtkanalen] från Saône till Loire strax S om Côte d'Or, *Canal du Bourgogne* [dy-borgånj; Burgundiska kanalen] från Saône i en båge N om Côte d'Or till ett af Seines tillflöden, *Rhein-Rhônekanalen* genom Burgundiska porten, samt *Marne-Rheinkanalen*, som går tvärs öfver *Maas* och *Mosel*, hvilkas öfre lopp tillhör Frankrike, och genom tunlar i Vogeserna till Strassburg.

Frankrikes floder hafva mycket talrika tillflöden och omfatta ganska betydande flodområden. Tre af dem, nämligen Seine, Garonne och Rhône ligga i sänkor, där jordgrunden utgöres af nyare bildningar. Midt emellan dem ligger Centralplatåns urbärgmassa med talrika vulkaniska genombrott. Denna omgifves åter utaf en smal rand af jura och kritkalk, som dock i Ö har större utbredning. Här höja sig de kullar, där det berömda champagne- och bourgognevinet växer. Hela halfön Bretagne består åter af låga granit- och skifferbärg.

Klimat. Under påvärkan af västliga vindar har Frankrikes lågland ett mildt och fuktigt hafsklimat. Utom i den inre Seinedalen, där klimatet är något svalare, har vintern sällan köldgrader och snö. I de östliga bärgstrakterna råder mera ett fastlandsklimat med kallare, ganska snörika vint-rar, och varmare somrar. Medelhafskusten och nedre Rhône-dalen har ett medelhafsklimat med frostfria regniga vint-rar samt heta och torra somrar. I Rhônedalen åstadkommer emellanåt en nordlig stormvind, kallad Mistral, stora skador. — Nederbörden är riklig och faller mest om hösten.

Växt- och djurvärlden är ungefär densamma som i det öfriga Mellaneuropa. Skogarna äro här mera uthuggna än i Tyskland, men liksom där bedrifves skogsodling med

skicklighet och framgång. Sålunda hafva de ödsliga sandhedarna, les Landes, där förut fårherdar på sina styltor bland ljungen och snåren uppsökte knappa betesmarker åt hjordarna, förvandlats till präktiga skogar, af hafstallar. Annars finnas större skogsmarker endast på bärgssluttnin-garna i Ö och i Bretagne. Där förekomma äfven de största [betesmarkerna. Den odlade jorden upptager betydligt mer än hälften af landets yta och är för det mesta utmärkt fruktbar. Hvete odlas öfveralt, hafre mest i Ö och majs i S. Odlingen af hvitbetor och grönsaker är betydlig, men framför alt af frukter och vin. De förnämsta vindistrikten äro: det sydvästra med bordeauxviner [bårdå-], det sydöstra med söta muskatviner och det nordöstra med eldiga champagne- och bourgogneviner. I södra Frankrike trifvas aprikoser och persikor samt i medelhafsområdet sydfrukter. Där planteras äfven mullbärs-träet för silkesodlingens¹ skull. — Bland husdjuren kunna skildt nämnas goda hästraser, såsom den storväxta och starka ardennergassen. Fåren äro mycket talrika samt åsnor och mulåsnor flere än i andra trakter af Mellan-europa.

Inbyggare. Frankrikes befolkning utgöres hufvudsakligen af fransmännen, hvilka tillhöra den romanska stammen. På halfön Bretagne bo bretonerne [1 mill.], ett keltiskt folk, som inflyttat från England. Längst i SO och på Corsica bo italienare [$\frac{1}{2}$ mill.] och i Pyrenéerna är ett litet antal spanjorer och basker bosatt.

Befolkningen bekänner sig nästan uteslutande till den romerskt-katolska läran. Folkupplysningen står här liksom i allmänhet i de katolska länderna, ganska lågt. I södra Frankrike kan $\frac{1}{3}$ af befolkningen icke läsa. Dock göres i våra dagar mycket för folkbildningens höjande. Den

Silke fås af den puppa, kallad kokong (cocoon), som silkes-fjärilns larv, den s. k. silkesmasken spinner omkring sig. Den lifnär sig af mullbärsträets blad.

högre bildningen är däremot betydande och fransmännen hafva på många områden varit andra folks läromästare. De hafva talrika skolor och i olika delar af landet förlagda universitetsafdelningar eller fakulteter, hvilka bestå ensamma för sig eller äro flere förenade till universitetsakademier. I de sköna konsterna, isynnerhet målarekonsten och byggnadskonsten äro fransmännen synnerligen framstående.

Frankrikes urinvånare, gallerne, voro ett keltiskt folk. Redan vid tiden för Kristi födelse intogs Gallien, såsom landet då kallades, af romarne och gjordes till en romersk provins, där romerskt språk — latinet — och romerska seder alt mer blefvo rådande. I N och Ö inträngde väl germanska folk, bland dem frankerne, efter hvilka landet har sitt nuvarande namn, och nordmän, efter hvilka Normandiet uppkallats, men de antogo snart det ur latinet utbildade franska språket. Hufvudmassan af det franska folket utgöres således än i dag af romaniserade kelter. Dock visar sig en olikhet såväl i språk som lynne hos befolkningen i N och S.¹

Fransmännen äro ett synnerligen arbetsamt och sparsamt folk. De hafva utmärkt god smak och utföra omsorgsfullt sina arbeten, hvarför de öfverträffa alla folk i konstindustri. I handel och vandel äro de skickliga och pålitliga. De hafva fördenskull förvärfvat ett allmänt välstånd. Fransmännen äro kända för sitt artiga och fina umgänges-sätt, men äfven för sin flärdfullhet. För sitt lands ära offra de gärna alt, men deras ombytliga, ostadiga lynne har mången gång medfört olycka åt fäderneslandet.

Näringar och samfärdsel. Mer än hälften af landets befolkning lifnär sig af *åkerbruk*, hvilket isynnerhet i NV är högt drifvet, medan *vinodlingen* är mest betydande i S och Ö. — *Boskapsskötseln* drifves med skicklighet och goda ostsorter utföras. Betydande *fisk-* och *ostronfångst* idkas vid kusterna. — *Bärgsbruket* frambringar nyttiga mineralier och metaller af flere slag. Främst stå stenkol och järn i de östra bärgstrakterna, men de förslå icke för landets

¹ Den nordfranska munarten, som är gemensamt skriftspråk för alla fransmän, kallas *langue d'oïl* eller *langue d'oui* [lang-doi]. emedan ordet ja där heter *oui*; den sydfranska eller provençal-skan *langue d'oc*, emedan ordet ja där heter *oc*.

högt utvecklade *industri*. Alstren däraf äro mångfaldiga och utmärkta, såsom siden-, bomulls- och ylleväfnader, spetsar, handskar och alla slags modevaror, porslin, stålvaror m. m. — *Handeln* är så betydande, att den öfverträffas endast af Englands. *Utförseln* består förnämligast af industrivaror, vin och frukter, *införseln* åter af boskap, kolonial- och råvaror.

De goda naturliga samfärdsmedlen äro ökade genom många och långa kanaler samt ett synnerligen vidsträckt järnvägsnät, hvilket från Paris som medelpunkt förgrenar sig i täta maskor öfver hela landet och bort till grannländerna. — *Mynt*: 1 franc = 100 centimes = *Fmf.* 1. Frankrikes mynt är antaget i många länder, dess *mått* och *vikt*, det s. k. metriska systemet i ännu flere.

Styrelse och förvaltning. Frankrike är en republik och styres af en på 7 år vald president i samråd med ministrar. För den inre förvaltningen är landet deladt i 87 departement [-mang].

Den värkställande makten utöfvas af presidenten, hvilken har ungefär samma rättigheter som en konstitutionell regent. Ministrarna, men icke presidenten äro ansvariga inför riksförsamlingen. Denna utöfvar lagstiftnings- och beskattningsrätten samt består af 2 kamrar, senaten och deputeradekammaren, hvilka för val af president och ändring af grundlagen sammanträda till en gemensam nationalförsamling.

Förvaltningen är i Frankrike strängt centraliserad, d. ä. sammanförd hos regeringen, som utöfvar den genom underordnade ämbetsmän, hvilka af densamma till- och afsättas. Departementen styras af prefekter, motsvarande våra guvernörer. I hvarje departement finnes äfven ett generalråd, motsvarande de svenska landstingen. I spetsen för kommunerna stå märer och vid deras sida kommunalråd.

Frankrike är en af Europas stormakter. Krigshären, grundad på allmän värneplikt är näst Rysslands den största. Gränsen i NO försvaras utaf en rad af starka fästningar. Örlogsflottan är näst Englands den största i världen.

Indelning och städer. Frankrike var före den stora revolutionen för 100 år sedan (1789) indeladt i provinser eller landskap med olika storlek och rättigheter. De kunna lämpligast ordnas efter det i landet så betydelsefulla flodsystemet i 6 grupper. — I Frankrike finnas 10 städer med mer än 100,000 inbyggare samt ett stort antal medelstora och mindre städer. De flesta äro mycket gamla och hafva vackra minnesmärken från äldre tider. De nyare städerna och stadsdelarna äro ofta prydda af byggnadskonstens mästervärk.

1. Landskapen längst i N kring Somme och Schelde: **Flandre** [flangdr], **Artois** [artå'a] och **Picardie** [pikardi] belägna utmed Nordsjön, Pa de Calais [pa-dö-kalä] och La Manche. Städer:

Lille [lill] nära belgiska gränsen. Stark fästning. Medelpunkten för ett fabriksdistrikt med ofantlig väfnadsindustri.

Roubaix [robä] nära belgiska gränsen. Stor fabriksstad med 300 väfverier.

Valenciennes [valangsiä'nn] vid Schelde. Berömd spetstillvärkning.

Dunkerque [döngkärk] vid Nordsjön. Sjöhandelsstad och stort hafsfske.

Calais [kalä] och *Boulogne* [bolånj] vid smalaste delen af sundet, öfverfartsorter till England.

Amiens [amiäng] vid Somme. Betydlig fabriksstad.

2. Landskapen kring Seine: **Normandie** vid nedre Seine och La Manche, **Isle de France** [il-dö-frangs] kring mellersta Seine och **Champagne** [sjangpanj] kring öfre Seine och Marne. Städer:

Le Havre [lö-ävr] vid Seines utlopp. Frankrikes förnämsta sjöhandelsstad vid Atlanten; uthamn för Paris. Liflig handel på Amerika, därifrån massor af hvete och bomull införas. Utvandringssort samt stor utförsel af fabriksalster.

Cherbourg [sjärbor] starkt befäst örlogshamn vid Kanalen.

Rouen [roäng] vid Seine. Medelpunkten för ett fabriksdistrikt med storartad bumullsindustri.

Paris [pari] vid Seine. Frankrikes sköna hufvudstad. Det är i alla afseenden en medelpunkt för landet och en samlingsplats för kunskapsökande, konstälskande och njutningslystna människor från olika trakter af världen. Frankrikes viktigaste inre handelsstad och en af världens största fabriksstäder, isynnerhet bekant för sina smakfulla modevaror, hvilka tjäna som mönster i alla land. I Paris finnas storartade inrättningar, för vetenskap och konst. Efter det olyckliga kriget 1870 har Paris gjorts till en ointaglig fästning. Det är näst London jordens största stad med $2\frac{1}{3}$ mill. inb., d. v. s. betydligt mer än i hela Finland.

Paris är den vackrast bygda stad i världen. Utmed högra Seinestranden sträcka sig i en lång rad det praktfulla Louvren med världsberömda konstsamlingar, det vidsträckt delvis förstörda slottet Tuilerierna [tyleri-], det vackra torget Place de la Concorde [plas-dla-kångkård] med en Egyptisk obelisk i midten, det bekanta Champs Elysées [sjangselisé] med sina trädgårdar och förlusteställen. Bland praktfulla byggnader märkas vidare Nya operan, Hôtel de ville m. fl. Ståtliga monument finnas i olika delar af staden, såsom Triumfbågen, Vendomekolonnen [vangdäm-] o. a. På öar i Seine ligger den äldsta staden *La Cité* och där finnes den vördnadsvärda domkyrkan Notre-dame. Öfver floden leda talrika vackra broar till det gammalmodigt och trångt bygda studentkvarteret Quartier latin [kartié latäng]. Men på sidorna därom hafva nyare stadsdelar med präktiga byggnader uppvuxit. Här märkas det stora Luxembourg palatset, den sköna Invaliddomen, som innesluter Napoleons graf, m. m. Marsfältet, en stor exercisplats, begagnas vid utställningar och folkfester. — Rörelsen på gatorna är utomordentligt liflig. Isynnerhet vimlar det af gående och åkande på boulevarderna, hvilka i en krans omgifva den inre äldre delen af staden. Vid dem ligga många, praktbyggnader, teatrar, granna butiker och kaféer. — Rundtomkring Paris finnas talrika mindre städer, bland dem Versailles [värsaj] åt SV med ett praktfullt slott och en storartad park; Sèvres [sävr] vid Seine med en berömd porslinsfabrik m. fl.

Rheims [rängs] N om Marne. Betydliga yllefabriker. Champagnetillverkning och utförsel. Praktfull gotisk domkyrka, där de franska konungarna fordom kröntes.

Sedan [södang] vid Maas. Fältslag 1870, däri kejsar Napoleon III och hans här tillfångatogs af tyskarne.

3. Landskapen kring Loire: **Bretagne** omfattar utom själfva halfön äfven Loires mynning; **Anjou** [angsjo] och **Touraine** [torän] kring nedre Loire; **Maine** [män] N och **Poitou** [påató] S om dem; **Orléannais** kring Loirekröken; **Berry** [bärri], **Nivernais**, **Bourbonnais** [borbännä] och **Auvergne** [ävärnj] kring öfre Loire och Allier; **Marche** [marsj], **Limousin** [limosäng] och **Angoumois** [angomåa] S och V om de sistnämnda kring bifloder till Loire. Städer:

Brest längst i V på halfön Bretagne vid en vik af Atlanten. Frankrikes förnämsta örlogshamn, utsprängd ur klippan.

Nantes [nangt] i förtjusande läge vid nedre Loire. Betydlig handels- och fabriksstad.

Tours [tor] vid Loire i en fruktbar trakt, rik på grönsaker, frukter och vin, kallad »Frankrikes trädgård».

Orléans [orleáng] vid Loirekröken. Gammal öfvergångsort från norra till södra Frankrike. Bekant genom »Jungfrun af Orleans» och många strider.

Clermont [klärmång] gammal, vackert belägen stad i Auvergne.

4. Landskapen kring Garonne: **Aunis** [áni] och **Saintonge** [sántängsj] vid norra stranden af Gironde; **Guyenne** [gijänn] kring nedre Garonne och **Gascogne** [gaskånj] S därom vid foten af Pyrenéerna och Biscaya bukten. Städer:

Bordeaux [bårdå'] vid Garonne. Betydande handelsstad med stor utförsel af vin, kognak och torkad frukt. Välbygd och stor stad med 240,000 inb.

Bayonne [bajå'nn] vid Adour; liten handelsstad och badort.

5. Landskapen kring Rhône: **Languedoc** vid Rhône's högra strand och Medelhafvet, **Provence** [provángs], **Dauphiné** [dåfiné] och **Savoie** [savoá] eller **Savoyen** vid den högra stranden; **Lyonnais** [liånä] vid högra stranden af Rhône och Saône samt **Bourgogne** [borgånj] och **Franche Comté** [frangsj kängté] kring Saône och dess tillflöden. Städer:

Toulouse [tolós] vid Garonnekröken, därifrån canal du Midi utgår till Medelhafvet. Alt sedan romartiden blomstrande handelsstad.

Cette [sätt] vid Medelhafvet. Utför mycket vin.

Montpellier [mångpeljé] nära Lion bukten. Kurort med en sedan äldre tider berömd medicinsk fakultet.

Nîmes [nim] i nedre Rhônedalen. Betydliga sidenfabriker. Prätiga ruiner från romartiden.

Marseille [marsāj] vid Medelhafvet strax Ö om Rhône delta. Frankrikes förnämsta sjöhandelsstad. Regelbunden ångbåtsförbindelse icke blott med Medelhafshamnarna, utan äfven med Ostindien och Kina. Därför rör sig på stadens kajer ett brokigt vimmel af människor från olika världsdelar. Talrika tvålfabriker. Staden omgifves af vinbärg och vackra villor. Marseille är en af Europas äldsta städer. 370,000 inb.

Toulon [tolång] vid Medelhafvet. Starkt befäst örlogshamn med en stor sjöarsenal.

Nice [nis] eller *Nizza* i härligt läge vid Medelhafvet bland rosengårdar, orange- [åransj; = apelsinträ] och palm-lundar. För sitt milda och goda klimat som kurort besökt af tusentals främlingar. Befolkningen är italiensk.

Grenoble [grönåbl] vid Isère. Stark fästning. Stor handsktillverkning.

S:t Etienne [sängt-etiänn] i nordliga ändan af Cevenerna, hvilka här äro rika på järn och stenkol. Betydande fabriksstad med storartad tillverkning af stålvaror.

Lyon [liång] vid Rhône och Saône sammanflöde. Frankrikes förnämsta fabriksstad med ofantliga siden- och sammetsfabriker. Betydliga vetenskapliga inrättningar. Vacker och välbygd stad med 400,000 inb.

Le Creuzot [lö-kröså] nära canal du Centre i en bärgstrakt med rika järn- och stenkolsgrufvor. Stor järn- och stålindustri.

Dijon [disjång] vid canal du Bourgogne. Handel med bourgognevin. Fabriker.

Besançon [besangsång] vid en biflod till Saône. Stark fästning. Stor urtillverkning.

Belfort [bellfår] gränsfästning i Burgundiska porten.

6. Landskap kring Maas och Mosel: **Lorraine** [lårån] eller **Franska Lothringen**. Städer:

Nancy [nangsi] vid en biflod till Mosel. Fabriksstad. Vacker och välbygd stad.

Verdun [värdöng] vid Maas. Stark gränsfästning.

7. **Corsica**, högbärgig ö i Medelhafvet; stad:

Ajaccio [ajättjå] på västkusten. Napoleons födelseort.

Ett stycke Ö om Nizza ligger underskönt på en klippudde i Medelhafvet det lilla *furstendömet Monaco*, som står under Frankrikes öfverhöghet. Inbyggarna [12,000] äro italienare och fransmän. En sorglig ryktbarhet har spelbanken i *Monte Carlo*.

Biländer. Frankrike äger betydande besittningar och skyddsstater i Asien och Afrika samt mindre områden i Amerika och Australien. Dessa öfver alla världsdelar spridda biländer hafva en ytvidd, som är ungefär 6 gånger moderlandets med 25 mill. inbyggare.

Pyreneiska halfön.

Nordligaste udden ungefär 44° och sydspetsen *Kap Tarifa* 36° nordl. bredd. Här ligger Europas västligaste udde *Kap da Roca* $9\frac{1}{2}^{\circ}$ västl. längd.

Läge och kust. Pyreneiska halfön är den västligaste af de tre stora Sydeuropeiska halföarna. Den omgifves af Atlantiska hafvet i N, V och delvis S, af Medelhafvet i Ö och S. De bägge hafven förenas genom det smala *Gibraltarsund*, som endast 14^{km} skiljer Europas sydligaste udde *Kap Tarifa* från Afrikas kust. I NO sammanhänger halfön med det öfriga Europa, men skiljes tillika därifrån genom *Pyreneernas* väldiga fjällmur.

Pyreneiska halfön utgöres af en stor fast landmassa utan djupare inskränningar. Endast i N och NV bildas på de höga, bärgiga kusterna ett stor antal mindre vikar och uddar. De öfriga kusterna äro växelvis låga och flacka eller branta och klippiga samt hafva blott på få ställen goda hamnar. Vid kusterna finnas några få och obetydliga öar,

men längre österut i Medelhafvet ligger ögruppen *Baleárerna* med de stora öarna *Mallorca* [maljårka] och *Menorca*.

Ytbildning. Hela den inre och största delen af Pyreneiska halfön upptages af ett vidsträckt högland, den *Spaniska högslätten*. Dess medelhöjd är 700 m. Nordranden där-af bildas af *Cantabriska bärge*n, hvilka i V förlora sig i *Galiciens bärmland*. Sydranden utgöres af det något lägre *Sierra Morena*.¹ Högslätten sänker sig småningom åt V till det *Portugisiska terrasslandet*² vid kusten af Atlanten. I den högre östliga delen af högslätten saknas randbärg och där höja sig blott två på alla sidor afskilda bärggrupper. Midt öfver slätten sträcker sig åt SV *Sierra de Guadarrama*, som delar den i två stora afdelningar *Gamla Castiliens högslätt* i N och *Nya Castiliens högslätt* i S. Västerut fortsättes *Sierra de Guadarrama* utaf en rad af särskilda bärgskedjor, bland dem *Sierra da Estrella* [estrålja].

Åt NO sänker sig det inre höglandet till *Aragoniens lågland*. Detta omgifves dessutom i SO af *Cataloniens kustbärg* och i N af *Pyrenéerna*, hvilka sträcka sig i västlig riktning från Medelhafvet till Biscaya bukten. Pyrenéerna utmärka sig genom höga, smala bärgkammar, tvärbranta, ofta fruktansvärdt söndersplittrade klippväggar, samt trånga klyftlika dalar. Bland de många väldiga topparna är *Mont Maladetta* högst [3,400 m]. De höja sig således öfver snögränsen, men hafva endast på nordsidan mindre snöfält och jöklar. Pyrenéerna äro i bredd med Alperna vilda och ödsliga. De hafva endast få farbara pass, hvarför de järnvägar, som nu förbinda Frankrike med Spanien, äro dragna vid ändarna af bärget, tätt invid kusterna.

S om *Sierra Morena* utbreder sig *Andalusiens lågland*. Men Ö och S därom uppstiger *Andalusiens högland*,

¹ *Sierra Morena* betyder det mörka bärget och kallas så för de dystra ständigt gröna buskar och låga skogar, som betäcka dess sluttningar.

² *Terrassland* är ett högland, som i breda afsatser sänker sig ned.

vid hvars sydrand *Sierra Nevada*¹ höjer sig öfver snögränsen med toppen *Mulahacen*, den högsta på halfön [3,500 m].

Intet land i Europa äger en så stor mångfald af bärgarter som Pyreneiska halfön. Den har därför sedan de äldsta tider varit bekant för sin rikdom på metaller. Det är isynnerhet Sierra Morena och dess utlöpare samt Andalusiens högland, hvilka gömma skatter däraf, såsom bly, silfver, kvicksilfver, koppar och zink. Järn finnes ymnigt, och mest i östra delen af Cantabriska bergen, hvilkas västligare delar åter innesluta mäktiga lager af stenkol. Stora saltlager finnas flerstädes och salt vinnes äfven med lätthet ur hafvet. Vidare förekomma marmor, alabaster och andra nyttiga mineralier i öfverflöd. Till och med ädla stenar saknas icke.

Liksom i orografiskt² afseende bildar det inre höglandet äfven med hänsyn till jordgrundens daning den äldsta kärnan af Pyreneiska halfön. I hela den västra delen utgöres bärggrunden af granit och de äldsta skifferbärg och däraf äro äfven de Castilianska skiljebärgen bildade. På ömse sidor om dem voro de nuvarande högslätterna ända till nyare tider stora insjöar, hvarför ytan där är täkt med yngre bildningar och mycket jämn. Äfven Aragoniens lågland utgjorde sannolikt tidigare en insjö, som efter Ebros genombrytande af de Cantabriska kustbergen torrlades. I Ö bestå bergen af sandsten och kalk från medelåldern. Såväl Pyreneerna som Sierra Nevada hafva först under den nyare tidsåldern upptornat sig till alphöjd.³ I många trakter vittna genombrottsmassor af porfyr om tidigare vulkanisk värksamhet.

Insjöar och floder. Pyreneiska halfön äger endast några få och helt små landsjöar. I följd af markens sluttning flyta de flesta större floder i riktning åt V och SV till Atlanten. Sådana äro: *Minho* [minjá] från Cantabriska bergen åt SV, *Duero* [doérå] åt V; *Tajo* [táchå] åt V och SV; *Guadiána* [goa-] åt V och S, samt *Guadalquivir* [goadalkivir] åt SV.

¹ *Sierra Nevada* betyder den snöbetäckta bärgskedjan.

² *Orografi* är läran om jordytans höjdförhållanden.

³ D. v. s. en medelhöjd af 2,000 m.

Dessa floder hafva utgräft en djup strömfåra med branta stränder i högplatån, äro i följd af den starka afdunstningen i det heta och torra klimatet om sommarn vattenfattiga och bilda i terrasslandet talrika forsar, hvarför de blott på små sträckor äro segelbara. Endast Guadalquivir är farbar ganska högt upp från mynningen.

Till Medelhafvet flyta: *Ebro* från Cantabriska bergen åt SO och *Segura* från höglandet åt SO och Ö. — Ehuru Ebro mottager många tillflöden från bägge sidor, är den icke vattenrik. Långa dess högra strand löper den långa *Kejsarkanalen*. Äfven några andra segelbara kanaler finnas, men viktigast äro dock de talrika bevattningskanaler, med hvilkas tillhjälp de sydöstra kusttrakterna af Pyreneiska halfön gjorts till paradisiska näjder, där fälten gifva flere skördar om året.

Klimat. På nordsidan af Cantabriska bergen är klimatet sådant som i Mellaneuropa med måttligt varma somrar och milda vintrar samt nederbörden, hvilken i följd af landets bärgiga natur och hafvets närhet är ymnig, tämligen jämt fördelad på årets olika tider. Men i den öfriga delen af Pyreneiska halfön herskar ett medelhafsklimat, hvilket mycket uppvärms af Medelhafvets varma vatten. Detta klimat utmärker sig genom heta och torra somrar samt milda och fuktiga vintrar utan eller med endast för kort tid kvarliggande snö. Det är dock något olika i skilda trakter. Vid västkusten mildras sommarns hetta af de västliga hafsvindarna och nederbörden, som mest faller på senhösten och våren, är synnerligen riklig. Vid medelhafskusten i S och Ö är sommarhettan stark och nederbörden mindre, ställvis ringa. Höglätterna hafva ganska kalla vintrar, heta somrar och lida af torka, emedan randbergen draga fuktigheten till sig.

Växt- och djurvärlden har i följd af klimatets beskaffenhet på nordkusten ett mellaneuropeiskt utseende med stora skogar af bok, ek och gran äfvensom saftiga ängar.

Men i öfriga delar af landet, där medelhafsklimatet råder, är den väsentligen olika. Större skogar finnas icke, utan endast mindre skogsbestånd i bärgdalarna; men de högre bärgslutningarna äro vanligen kala. Bland skogsträn äro korkeken, kastanjen, cypressen och pinien allmänna. Många löfträn och buskar äro ständigt gröna. Sådana äro: korkeken, oliven, myrten och lagern. Mellaneuropas ljusa, mjuka gräsmattor saknas och marken är antingen naken eller beväxt med busksnår, kaktus och agave. Stora sträckor upptagas af stepper, täkta med långt, hårdt espartogräs,¹ eller af ljunghedar. — Af odlade växter finnas desamma som i det öfriga Europa, men därtill komma flere, som endast trifvas i Söderns varmare länder. Utom hvete odlas majs och litet ris. De yppersta vindruftvor, hvaraf dels prässas vin dels beredes russin, äfvensom sydfrukter af alla slag gifva den bästa inkomst. I de sydligare trakterna trifvas till och med dadel- och dvärgpalmen, sockerröret och bomullsbusken. Anmärkningsvärdt är, att icke blott de odlade, utan ock en betydlig del af de vilda växterna ursprungligen äro främmande för Syd-europa.

Den vilda djurvärlden är ungefär densamma som i Mellaneuropa. På Gibraltars klippudde lefver magoten, den ända aparten i Europa. Bland husdjuren böra framhållas den vackra andalusiska hästen samt de utmärkta spanska mulåsnorna. De berömda merinosfåren (vandringsfåren) hafva aftagit, men hållas ännu i stora hjordar på hedarna i höglandet. I några bärgstrakter hållas vilda tjurar för de omtyktas tjurfäktningarnas skull.

Inbyggare. Pyreneiska halföns hufvudbefolkning utgöres af tvänne närbesläktade romanska folk spanjorer i Ö och portugiser i V. Dessutom bor ett litet antal ba-

¹ Espartogräs nyttjas vid mattflätning och tillverkning af papper.

sker¹ [$\frac{1}{2}$ mill.] i bärgstrakterna vid Biscaya bukten samt morisk¹ och zigenare i de södra delarna af landet.

Den romerskt-katolska kyrkan är nästan allena herskande och folkupplysningen är så låg, att endast en liten del af folket kan läsa och skriva. Under en bättre styrelse ha i våra dagar dock talrika folkskolor inrättats och skoltvång införts. Äfven den högre bildningen är mindre god och universiteten, däraf 7 i Spanien och 1 i Portugal, stå liksom äfven de högre läroanstalterna efter sin tid. Och likväl var Pyreneiska halfön för par, tre århundraden sedan prisad och mångbesökt såsom ett hem för vetenskaper och sköna konster.

Spanjorerna och portugiserna äro af blandad härkomst. Pyreneiska halfön beboddes ursprungligen af kelter i V och iberer i öfriga delar af landet. Dessa sammansmälte till ett folk, keltiberer. Under ett långvarigt romarvälde antogo de småningom romerskt språk och romerska seder. Vid folkvandringstiden intogade äfven hit germanska folk, mest västgoter, och gjorde slut på romarnes välde, men antogo deras språk och lefnadssätt. Slutligen eröfrades hela halfön utom nordkusten af araberna, hvilka hufvudsakligen bosatte sig i S.

Emedan Spanien länge var deladt mellan olika riken, åtskilda genom bärgskedjor, äro språket, folklynnets och sederna ganska olika i olika delar af landet. I de nordliga kusttrakterna af Medelhafvet och på Balearerna talar folket icke ens spanska, utan ett med den provençalska franskan besläktadt språk catalanska. Castilianskan är dock skriftspråk och de bildades vanliga samtalsspråk. Catalonierna äro kraftfulla och mera företagsamma än spanjorerna i öfrigt, hvarför industrin och handeln drifvas bättre hos dem. Castilianarne äro kända för sin stolthet och ridderlighet. De äro mera allvarsamma och tystlåtna. Andalusierne däremot äro lifliga, pratsamma och vänliga. Alla spanjorer utmärka sig genom lidelsefullhet och synnerlig tapperhet. — Portugiserna likna i mycket spanjorerna, men äro mer lätjefulla och vidskepliga. — Baskerna bilda en skild språk- och folkgrupp för sig. De äro ett arbetsamt, frihets- och fosterlandsälskande folk, som troget bevarat många egendomliga seder och bruk samt flere fri- och rättigheter från förfädrens dagar.

¹ Baskerna äro afkomlingar af landets urinvånare ibererna, och moriskerna härstamma från araberna, hvilka i flere hundra år herskade på Pyreneiska halfön, där de kallades morer.

Näringar och samfärdsel. Större delen af befolkningen har sitt uppehålle af åkerbruk, vin- och fruktodling och alstren där af äro landets förnämsta utförsvaror. — *Får-afveln* är af vikt i högländet, äfven i Portugal, men hornboskap hålles ej mycket. — *Bäragsbruket* har väl gått framåt, men är ännu i förhållande till landets rika tillgångar obetydligt. — Med den stora *industrin* sysselsätter sig befolkningen endast i NO något mera, hvarför fabriksvaror i mängd införas. — *Handeln* och *sjöfarten* hafva varit försummade och ligga ännu hufvudsakligen i händerna på engelsmännen, men i Spanien hafva dessa näringsfång i våra dagar raskt tilltagit. Också har den *inre handeln* mycket utvecklats sig i samma mån, som järnvägar blifvit bygda. I Spanien förgrena sig nu sådana från hufvudstaden som medelpunkt åt alla håll till hamnplatserna samt till grannländerna. — *Mynt*: I Spanien: 1 peseta = 100 céntimos = *Smk* 1; i Portugal, 1 milreis = 1,000 reis = *Smk* 5,60.

Stater. Pyreneiska halfön är mycket ojämt fördelad mellan Spanien och Portugal sålunda, att det förra riket innehar den östra och större delen af halfön, det senare den västra och mindre delen där af.

I. Spanien.

Konungarike. = $1\frac{1}{3}$ gång Finland; 17 mill. inb.; 34 på □ km.

Styrelse och förvaltning. Landet styres af konungen med biträde af ministerrådet.

För den inre förvaltningen är riket deladt i 49 provinser, styrda af guvernörer.

Spanien är en konstitutionel monarki. Riksförsamlingen, kallad Cortes, består af 2 kamrar. Förvaltningen är ordnad efter franskt mönster.

Indelning och städer. Spanien har en gammal historisk indelning i landskap, hvilka förut voro skilda riken eller riksdelar. — Städerna äro i allmänhet mycket gamla och äga märkliga minnesmärken från en förgången tid. I

södra Spanien hafva husen i många städer efter österländsk sed platta tak och pelargångar mot de med vattenkonster och vackra blommor smyckade gårdarna.

1. Västra Spanien [fordom riket Castilien] med landskapen: **Galicien** i nordvästra hörnet, **Asturien** vid nordkusten, **Gamla Castilien** kring Duero från nordkusten till Sierra de Guadarrama, **León** vid västgränsen kring Duero, **Estremadura** vid västra gränsen och **Nya Castilien** midt i landet, bägge kring Tajo och Guadiana. Städer:

La Coruña [kárúnja] vid Atlantiska hafvet. Handelsstad.

Santander, handelsstad på nordkusten; Madrids uthamn.

Valladolid [valjadálid] vid en nordlig biflod till Duero. Praktbyggnader från äldre tider.

Salamanca vid en sydlig biflod till Duero. Fordom synnerligen berömt universitet.

Badajoz [badachå's] vid Guadiana. Stark gränsfästning.

Madrid, midt i landet på en ödslig höglätt. Spaniens hufvudstad. Knutpunkt för järnvägsnätet och medelpunkt för den inre handeln. Landets förnämsta universitet. Utmärkta tafvelsamlingar. Modernt och pråktigt bygd stad med ett pråktfullt kungligt slott. 400,000 inb.

Escorial i ödemarken vid foten af Sierra de Guadarrama. Storartadt slott och kloster.

Toléo vid Tajo. Förut hufvudstad, där efter hvarandra västgötiska, moriska och spanska konungar residerade.

Almadén på norra sluttningen af Sierra Morena. Rik kvicksilfvergrufva.

2. Östra Spanien [fordom riket Aragonien] med landskapen: **Aragonien** kring mellersta Ebro, **Catalonien** och **Valencia** utmed Medelhafskusten samt ögruppen **Balearerna**. Städer:

Zaragoza [saragossa] vid Ebro. Aragoniens forna hufvudstad. Universitet.

Barcelona vid Medelhafvet. Spaniens förnämsta fabriks- och handelsstad. Universitet. Starkt befäst. 250,000 inb.

Valencia nära Medelhafvet i en utomordentligt fruktbar näjd. Siden- och sammetsfabriker. Universitet.

Alicante vid Medelhafvet. Utförsel af vin och sydfrukter.

Palma på sydvästkusten af Mallorca. Starkt befäst.

3. Södra Spanien [fordom det moriska riket *Granáda*] med landskapen: **Murcia** och **Granada** utmed Medelhafvet samt **Andalusien** vid Medelhafvet och kring Guadalquivir. Städer:

Murcia vid Segura i en yppigt fruktbar dal. Sidenfabriker.

Cartagena vid Medelhafvet. Sjöfästning.

Granáda på en härlig slätt vid foten af Sierra Nevada. På en höjd öfver staden den storartade moriska konungaborgen *Alhambra*.

Malaga vid Medelhafvet. Största utförsel af vin, russin och sydfrukter.

Cadiz på en ö vid en vik af Atlanten. Handel med vin, sydfrukter och salt. Befäst örlogshamn. Kanske Europas älsta stad, grundlagd af feniker.

Sevilla [sevilja] vid Guadalquivir, uppför hvilken sjöfartyg och ångbåtar kunna nå staden. Liflig handels- och fabriksstad med ofantliga tobaksfabriker. Vacker stad med många praktbyggnader, prydda med målningar af Murillo [murilja].

Córdova vid Guadalquivir. Fordom det moriska väldets hufvudstad med 1 mill. inb. och 600 moskéer; nu vittna blott ruinerna om denna storhetstid. Den stora moskén, prydd med hundratals pelare, är nu en katolsk katedral.

4. **Baskiska provinserna** vid Biskaya bukten och **Navarra** mellan västra ändan af Pyrenéerna och öfre Ebro. Stad:

Bilbao, bäragsstad nära nordkusten. Utförsel af järnmalm, som brytes i trakten.

I östra delen af Pyrenéerna ligger i en bärgdal den lilla herderepubliken **Andorra** [6,000 inb.], som står under skydd af Frankrike och en närboende spansk biskop.

På en hög kalkklippa vid Gibraltars sund ligger den starka fästningen och nedanför staden **Gibraltar**. Fästet utgör „nyckeln till Medelhafvet“ och i den rymliga hamnen samlas ofta en mängd fartyg för att invänta ostlig vind, ty i sundet går en stark ström inåt Medelhafvet.

Biländer. Af de stora och rika kolonier, som Spanien till början af vårt århundrade ägde i främmande världsdelar, har det nu ringa återstoder i behåll, hufvudsakligen i Amerika och Asien. Tillsamman äro de ungefär så stora som moderlandet och ha en folkmängd af omkring 8 mill.

II. Portugal.

Konungarike. Ungefär $\frac{1}{4}$ af Finland; $4\frac{1}{3}$ mill. inb.; 48 på □ km.

Styrelse och förvaltning. Landet styres af en konung med biträde af ministerrådet.

För förvaltningen är landet deladt i 17 distrikt, styrda af guvernörer.

Portugal är liksom Spanien en konstitutionell monarki. Riksförsamlingen, äfven här kallad Cortes, består af 2 kamrar.

Indelning och städer. I historiskt afseende är Portugal indeladt i 6 landskap. — Städerna äro små.

Landskapen äro: **Minho** [minjá] och **Tras os Montes**¹ N om Duero, här kallad *Douro* [dorá]; **Beira** mellan Douro och Tajo, här benämd *Tejo* [tesjá]; **Estremadura** kring nedre Tejo; **Alemtejo** vid Tejo och Guadiana, samt **Algarve** på sydkusten. Städer:

*Porto*² nära Douros mynning. Handelsstad med stor utförsel af vin och kork.

Coimbra [kåingbra] vid Mondego. Universitet.

Lissabon, på portugisiska *Lisboa*, nära mynningen af Tejo, som bildar en ypperlig hamn. Portugals hufvudstad och förnämsta handelsstad. Praktfullt och modernt uppbyggd

¹ *Tras os Montes* = trans montes = på andra sidan om bergen, d. v. s. de bärg, som skilja landskapet från Minho.

² *Porto* hette förut *Portus Cale*, hvaraf namnet *Portugal* uppstått.

efter en förfärlig jordbäfning, som (år 1755) förstörde största delen af staden.

Setúbal, af engelsmän och sjömän kalladt *S:t Ybes*, vid Atlanten. Utförsel af salt.

Biländer. Portugals fordom stora kolonier hafva för det mesta gått förlorade. I Afrika äger riket ännu några större kuststräckor och ögrupper, i Asien några små orter. Tillsamman hafva de omkring 5 mill. inb.

Italien.

Konungarike. Betydligt mindre än Finland; 30 mill. inb.; 100 på □ km. — Ungefär mellan 47° och 37° nordl. bredd.

Gränser. Italien utgör den mellersta delen af Syd-europa och omfattar den *Apenninska halfön*, äfven kallad den *Italienska*, samt de stora öarna *Sicilien* och *Sardinien*.¹ Landet omgifves på tre sidor af Medelhafvet, som i Ö bildar de stora vikarna *Adriatiska hafvet* och *Joniska hafvet*, i midten det *Tyrrhenska hafvet* och i V *Genua bukten*. I N gränsar Italien till *Frankrike*, *Schweiz* och *Österrike-Ungern*, men skiljes från dessa länder genom Alpernas väldiga fjällmur. Landet ligger utmärkt fördelaktigt midt i Medelhafvet och mellan tre världsdelar.

Kust. Apenninska halfön har en långsmal form, som kan förliknas vid en stöfvel. Längst i S utskjuta tvänne mindre halföar *Calabrien* och *Apulien*, åtskilda genom *Taranto viken*. Apenninska halföns kuster äro för det mesta låga och på många ställen åtföljda af sumpmarker, de s. k. *maremmerna*, ur hvilka osunda ångor uppstiga. I synnerhet hafva på Adriatiska hafvets nordvästra kust stora

¹ I geografiskt och etnografiskt afseende (d. v. s. med hänsyn till naturbeskaffenhet och folk) hör äfven *Corsica* till Italien, ehuru det politiskt tillhör Frankrike.

och grunda strandsjöar, laguner,¹ och kärr bildat sig. Vid Genua bukten och på halfön Calabrien träda däremot bärgen ut till hafvet och här finnas djupare hamnar. Af de många bukterna på västkusten är *Neapel* eller *Nápoli* *bukten* vidtberömd för sin utomordentliga naturskönhet. Vid dess inlopp ligga de vackra öarna *Ischia* [iskia] och *Capri*. Bland de öfriga små kustöarna märkes den bärgiga och järnrika ön *Elba*.

Den triangelformiga ön Sicilien bildar en fortsättning af Calabrien och skiljes därifrån endast genom det smala *Messina sundet*. Nord- och östkusterna äro höga, med goda hamnar, men sydkusten är låg. N om Sicilien ligga de *Lipariska-* och S därom de *Maltesiska öarna*.

Ytbildning. Vid nordändan af den Apenninska halfön utbreder sig den vida, utomordentligt bördiga och väl odlade *Lombardiska slätten*. Den omgifves i N och V af Alperna, hvilka på denna sida stupa brant ned mot låglandet, samt i S. af *Hafsalperna* och *Apenninerna*.

Själftva halfön uppfylles till största delen af Apenninernas bärgland och har med rätta fått sitt namn af dem. Denna långa bärgskedja tager sin början invid den innersta delen af Genua bukten, den närmar sig därpå Adriatiska hafvet, löper en lång sträcka parallelt därmed, vänder sig sedan mera åt S och utlöper i Calabrien. I midten bilda Apenninerna ett vildt högland, *Abruzzerna*, och där finnes den högsta toppen *Gran Sasso d'Italia* [2,900 m]. På sidorna om hufvudkammen fylla talrika utlöpare och lägre bärgskedjor landet. En sådan strax Ö om Genua bukten innehåller den världsberömda Carrara marmorn. Närmare Tyrrhenska hafvet finnas i mellersta och södra Italien mycket vulkaniska trakter med heta källor, dyvulkaner,

¹ *Lagunerna* bildas sålunda, att det af floderna medförda slammet af hafsströmmar och vågor uppkastas i form af sandbankar och öar utanför den långgrunda kusten och instänga hafsvattnet.

kratersjöar och ännu värksamma vulkaner. Mest omtalad är *Vesuvius* [1,300 m], vid Neapel bukten. Märklig är ock den synnerligen värksamma vulkanen *Stromboli* på den nordligaste af Lipariska öarna. Våldigast är dock den snöbetäktade vulkanen *Etna* [3,300 m] på Siciliens östkust. Den vulkaniska värksamheten visar sig äfven genom fruktansvärda jordbäfningar. En sådan förstörde nyligen den härliga ön Ischia. — Såväl Sicilien som Sardinien äro uppfyllda af bärg, hvilka i Sicilien äro rika på svafvel, i Sardinien på bly och zink.

Sjöar och floder. På sydsluttningen af Alperna ligga flere långsträktade, djupa och för synnerlig naturskönhet prisade sjöar: *Lago Maggiore* [maddjäre], *Lago di Como* och *Lago di Garda*. De hafva sitt aflopp genom bifloder till Po.

Italiens största flod är *Po*, som har sina källor högt uppe på Monte Viso. Den strömmar åt NO och Ö genom Lombardiska slätten och utrinne genom flere mynnningar till Adriatiska hafvet. Po bildar ett stort deltaland, som ovanligt starkt tillväxer.¹ Genom ett stort antal bifloder uppsamlar Po vattnet från de omgifvande bärgstrakterna. De största komma från de vattenrika Alperna och infalla från vänster: *Ticino* från S:t Gotthard genom Lago Maggiore, *Adda* från Ortler genom Lago di Como och *Mincio* [mintjå] från Lago di Garda. — Strax N om Po utfaller *Adige*, på tyska *Etsch* från Ortler.

Dessutom flyter från Apenninerna dels åt NO till Adriatiska hafvet dels åt V och SV till Medelhafvet och Tyrrenska hafvet ett stort antal små kustfloder. Bland de senare märkas *Arno* och *Tiber*.

Lombardiska slätten utgjorde ända till den nyare tidsåldern af jordens utveckling den innersta delen af Adriatiska hafvet och de nuvarande stora sjöarna äro återstoder af forna fjordlika vikar. Genom

¹ Så t. ex. låg den gamla staden *Adria*, som gifvit åt *Adriatiska hafvet* dess namn, alldeles vid hafskusten, men är nu belägen 20 kilometer upp i torra landet.

massor af slam, som nedfördes af de talrika alpfloderna, fylldes det grunda hafvet och genom en långsam höjning uttorkades det ytterligare.

Apenninernas kalkbärg bildades genom en veckning af jordskorpan i riktning från SV åt NO; därför visa sig de vulkaniska företeelserna mest på deras sydvästra eller inre sida. Här består marken mångenstädes af lava och vulkanisk aska eller tuff. Nära Neapel finnas de svafvelgas- och kolsyregaskällor, af hvilka namnen solfatarer och mofetter uppstått. Den mest bekanta mofett är Hundgrottan strax V om Neapel.

Klimat. Emedan Lombardiska slätten är omgifven af höga bärg, hvilka utestänga den varma fuktiga hafsluften, råder där ett fullkomligt fastlandsklimat med ganska kalla vintrar och varma somrar. Först S om Apenninerna är klimatet sydeuropeiskt. I södra Italien är snö någonting sällsynt. Om sommarn är himmeln nästan ständigt klar och djupblå. Luften är ovanligt genomskinlig och skuggorna synas så mörka mot det bländande solljuset. Men i den starka värmen uppstiga ur maremmerna giftiga ångor, hvilka alstra sumpfebern, malaria. På Sicilien och i Syditalien blåser stundom en tryckande het ökenvind, kallad scirocco.

Växt- och djurvärld. Lombardiska slättens af naturen bördiga jord har genom de otaliga bevattningskanalerna gjorts till en af de fruktbaraste och bäst odlade trakter i världen. Åkrarna gifva tvänne skördar och ängarna slåsex sex gånger om året. Utmed de ändlösa majs-, hvete-, och risfälten äro mullbärsträn och almar planterade i långa rader och mellan dem slingra sig vinrankor.

Skogarna äro starkt sköflade och finnas kvar endast i de högre bärgstrakterna, hufvudsakligen i de nordliga Apenninerna, men mångenstädes finnas dungar af myrten och lager, öfver hvilka pinien och cypressen höja sig, eller lundar af oranger och äkta kastanjer, hvilkas rostade frukt begagnas i stället för bröd. Alla slags sydfrukter, isynnerhet oliver, odlas och äro liksom vinet af utmärkt beskaffenhet i Syditalien och på Sicilien. På maremmerna har man med framgång planterat det feberfördrifvande australiska jättegummiträet (*Eucalyptus*).

Bland djuren förtjänar det vilda fåret, Mufflon, i Sardiniens bärgstrakter nämnas. I mellersta Italien finnas hjordar af tama bufflar, hvilka om somrarna beta i bergen, men om vintrarna af beridna herdar drifvas ned till maremmerna. I Apenninerna hållas getter och får.

Inbyggare. Italien är ett af de tätast befolkade land i Europa och bebos nästan uteslutande af italienare. De härstamma från de gamla romarne och deras språk italienskan, liknar mycket grundspråket latinet.

Den romerskt-katolska kyrkan, som har sin medelpunkt i Rom, är nästan allena rådande. Folkbildningen står i södra Italien så lågt, att blott en ringa del af befolkningen är läskunnig. Rövveri och mord äro ännu allmänna på Sicilien. Norrut är det något bättre, men öfveralt råda grof vidskepelse och ett förnedrande tiggeri. Här liksom annanstädes göres dock i våra dagar mycket för upplysningens höjande och sedernas mildrande. — Den högre bildningen har alt sedan forntiden blomstrat uti Italien. För vetenskapernas främjande finnas 21 universitet och de sköna konsterna, för hvilka italienarne hafva en hög begåfning, vårdas af många betydande läroanstalter. Italiens härliga konstskatter locka dit konstnärer och konstälskare från alla trakter af världen.

Italienarne äro icke oblandade afkomlingar af forntidens romare. Norra Italien innehades tidigare af kelter, senare af germaner, bland dem longobarderna, hvilka gifvit landet sitt namn. Södra Italien och isynnerhet Sicilien beboddes åter tidigare af greker och intogs senare af araber, här kallade saracener. En olikhet i språk och folklynne är därför väl märkbar mellan nord- och syditalienaren, men den framträder mindre skarpt här än t. ex. motsvarande olikhet i Spanien.

Italienarne äro ett af naturen väl begåfvadt folk: De hafva skarpt förstånd och liflig inbillningskraft; därför hafva de i sköna konster, i vetenskaper, i handel och industri varit andra folks läromästare. Men de sakna uthållighet och ihärdighet. Efter en häftig kraftanstängning följer djup afmattning. De hafva små behof, och blott de hafva sin makaróni med olja till och litet frukter, äro de tillfreds-

ställda. Egendomlig är deras sed att förrätta allehanda sysslor utom hus, ja på gatan. Förmögenheten är ytterst ojämt fördelad. I bredd med stor rikdom råder svår fattigdom. Skaror af arbetare söka därför sitt bröd i grannländerna eller utvandra till Sydamerika.

Näringsar och samfärdsel. Befolkningens flertal lifnär sig af *åkerbruk, vin- och fruktodling*. Lombardiska slätten och Campagna felice [kampanja felitje] vid Neapel bukten äro odlade som den yppigaste trädgård, men på många ställen ligga odlingsbara sträckor öde. *Silkesodlingen* drifves uti Italien mer än i något annat land i Europa. *Boskaps-skötseln* är betydande endast i Po-dalen, där utmärkt ost [parmesanost] beredes. *Fisket* är af vikt vid kusterna. Tonfiskar och sardeller, men isynnerhet koraller upptagas. — *Industrin* sysselsätter sig förnämligast med silkesspånad och sidenväfveri samt tillverkning af glas [»venezianska speglar»] och fajansarbeten. Af brist på stenkål är dock den stora industrin mindre betydande. Med utmärkt smak förfärdigas för hand fina stråhattar, mosaik- och korallarbeten m. m. — Italienarne voro en tid jordens förnämsta handelsfolk. Men efter upptäckten af sjövägen till Indien och af Amerika gick de italienska städernas *handel* hastigt tillbaka. Nu har den åter uppblomstrat, sedan Suezkanalen gjort Medelhafvet till en stråkväg för världshandeln.

Samfärdsmedlen hafva mycket förbättrats. På Lombardiska slätten finnes ett nät af kanaler och järnvägar och längs kusterna sträcka sig långa linjer från sydspetsarna ända upp till gränserna, där de genom Mont Cenis och S:t Gotthards tunneln samt Brennerpasset förbindas med det europeiska järnvägsnätet. — *Mynt*: 1 lira = 100 centesimi = *Fmg.* 1.

Styrelse och förvaltning. Landet styres af konungen med biträde af ministerrådet. För den inre förvaltningen är landet deladt i 69 provinser.

Italien var i århundraden splittradt i en mängd mindre stater och till en stor del beherskad af utlänningar, men har i våra dagar

blifvit återförenadt till ett rike. Det utgör en konstitutionell monarki. Riksförsamlingen kallas vanligen parlamentet och är delad i senaten och deputeradekammaren. Provinserna styras af prefekter med ett prefekturråd vid sidan. Dessutom finnes ett provincialråd, ungefär motsvarande landsting.

Italien är Europas minsta stormakt. Hären är grundad på allmän värneplikt. Flottan är tämligen stark.

Indelning och städer. Historiskt indelas Italien i 16 landskap. — Städerna uti Italien äro gamla och talrika, men ej stora. Hvarje stad har en mängd historiska minnen och härliga konstverk att uppvisa. Ehuru förfallna, väcka de konstrika praktbyggnaderna, ännu hos de talrika främlingar, som besöka Italien den lifligaste beundran. Och med undran betraktar isynnerhet den lugna nordbon det brokiga, larmande folklif, som rör sig på de trånga, krokiga gatorna.

1. Norra Italien omfattar landskapen: **Piemont** kring öfre Po, **Lombardiet** N om mellersta Po mellan Ticíno och Mincio, **Venetien** N om nedre Po och kring Adige, **Ligurien** kring Genua bukten och **Emilien** S om nedre Po. Städer:

Turín, på italienska *Toríno*, vid öfre Po. Modernt och prägtigt bygd stad. Betydande universitet. 250,000 inb.

Milano vid en kanal mellan Ticíno och Adda. Knutpunkt för Lombardiska slättens järnvägsnät och hufvudort för dess sidenindustri. Praktfull domkyrka af hvit marmor, prydd med tusentals bildstoder. 320,000 inb.

Pavía vid Ticíno. Universitet. Gammal prägtig domkyrka.

Cremóna vid Po. Förut världsberömd för sina violiner.

Mantua, ital. *Mantova*, på en ö i Mincio. Stark fästning.

Verona vid Adige. Stark fästning. Ståtliga ruiner från romartiden.

Padua, ital. *Padova*, på slätten österut. Gammalt, berömdt universitet.

Venédig, ital. *Venezia*, vid Adriatiska hafvet. Kalladt »la bella» (= det sköna) för sitt sköna läge och sina marmorpalats. Staden ligger på små holmar vid lagunerna och är

genomskuren af kanaler, hvilka tjäna i st. för gator. Man nyttjar därför ej hästar och vagnar utan färdas i tältbåtar, gondoler. Utmärkt vackert är det stora San Marco-torget med den kupolprydda och guldskimrande San Marco-kyrkan, Dogepalatset [dådje-] m. fl. Betydande tillverkning af glaspärlor och guldsmedsarbeten. Stadens handel har vuxit, men är en obetydlighet mot fordom, då Venedig var den rikaste och mäktigaste stad i världen.

Genua, ital. *Genova* [djénåva], vid den liknämnda bukten. Kalladt »la superba» (= det stolta) för sitt ståtliga läge på Apenninernas höga sluttning och sina talrika marmoralats, hvilka erinra om forntida rikdom och makt. Italiens förnämsta sjöhandelsstad med en rymlig, befäst hamn. Siden- och sammetsfabriker. Universitet. 200,000 inb.

Kustrakten västerut, den s. k. rivieran, är för sitt milda klimat mycket besökt af sjuka.

Spezzia med en ypperlig hamn, station för krigsflottan.

Parma och *Módèna* på Poslätten. Förut hufvudstäder i liknämnda hertigdömen med vackra äldre byggnader.

Bologna [bålänja] på Poslätten i en utomordentligt fruktbar näjd. Urgammal stad med Europas älsta universitet.

2. Mellersta Italien omfattar landskapen: **Toscana** kring Arno och **Latium** kring Tiber, bägge utmed västkusten; **Umbrien** inuti Apenninernas bärgstrakter; **Markerna** och **Abruzzerna** utmed östkusten. Städer:

Florens, ital. *Firénze*, i en härlig dal vid Arno. En af de vackraste städer med härliga medeltida palats, kyrkor och konstsamlingar. Sidenfabriker och flätning af »italienska halmhattar».

Pisa vid Arno. Liksom Venedig och Genua fordom en mäktig handelsrepublik. Stor domkyrka och det världsberömda lutande tornet.

Carrara åt NV med stora marmorbrott och en bildhuggareakademi.

Livorno vid Medelhafvet. En af Italiens mest betydande handelsstäder.

Rom, på italienska *Roma* [råma], på bägge stränderna af Tiber. Italiens hufvudstad, konungens och påfvens residens. Rom har två gånger varit medelpunkten för ett världsvälde: under de romerska kejsarne i forntiden och under påvarne i medeltiden. Därför är Rom rikare än någon annan stad på storartade historiska minnen, ruiner och konstskatter, hvilka ditlocka konstnärer och resande från alla håll. Där finnas äfven de rikaste bokskatter och ett gammalt universitet. Det nutida Rom upptager endast en liten del af det forntida och har 300,000 inb.

Bland forntida minnesmärken kunna nämnas: lämningar af *Forum romanum*, där folksamlingar höllos; *Colosséum*, en amfiteater, som inrymde 100,000 åskådare; *Pantheon*, ett hedniskt tempel, som nu är en kristen kyrka; flere triumfbågar, minnen af kejsarnes segrar m. m. Från den medeltida glansperioden finnas talrika palats och kyrkor, såsom Vatikanen, påfvens palats, det största i världen, med de dyrbaraste konst- och boksamlingar; *Quirinalen*, konungens palats; *S:t Peterskyrkan*, den största och vackraste kyrka på jorden m. fl. Det nutida Roms märkligaste gata är *Corson*, där under karnevalstiden ett brokigt, stojande folkliif rör sig.

Staden omgifves af en ödslig, steppartad slätt, *Campagna romana*, där man ser ruiner af villor, gravårdar, vattenledningar m. m.

Ancona vid Adriatiska hafvet. Befäst sjöstad.

3. Södra Italien omfattar landskapen: **Campanien** och **Calabrien** på västra sidan, **Basilicata** i midten vid *Taranto* viken, och **Apulien** på östra sidan. Städer:

Neapel, ital. *Nápoli*, i underskönt läge vid den liknämnda bukten. Därför säger italienaren stolt: »se Neapel och sedan dö!» Betydande handels- och fabriksstad. Italiens största stad med $1\frac{1}{2}$ mill. inb.

Neapel omgifves af den yppigt bördiga *Campagna felice* och vid den natursköna bärgiga kusten ligga täcka småstäder och villor i myckenhet. Midt för bukten höjer *Vesuvius* sin rykande bärgkägla och vid foten däraf ligga ruinerna af fornnomerska städer, hvilka vid ett fruktansvärdt utbrott år 79 e. Kr. begrofvos under lavaströmmar och askregn. *Pompeji* är nu nästan fullständigt uppgräfdt och gifver med sina under askan väl bibehållna gator, torg och byggnader, på hvilka knapt annat än taken saknas, en god föreställning om romarnes lif för 1800 år sedan.

Brindisi vid Adriatiska hafvet, en uppblomstrande hamnstad, hvarifrån ångbåtslinjer utgå till Levanten och genom Suezkanalen till Indien och Australien, medan staden å andra sidan står i förbindelse med det europeiska järnvägsnätet.

4. **Sicilien och Sardinien;** städer:

Palermo på nordkusten. Siciliens hufvudstad och en viktig handelsstad. Universitet. Vackert bygd stad med österländskt utseende. 250,000 inb.

Messina vid sundet af samma namn. Stark utförsel af apelsiner och andra sydfrukter.

Catania vid östkusten och foten af Etna, hvars lavaströmmar flere gånger förstört staden. Betydlig sidenindustri. Universitet.

Girgenti [djirdjenti] nära sydkusten. Svafvelgrufvor.

Cagliari [kåljari] på södra kusten af Sardinien. Urgammal stad. Utför hafssalt och spannmål. Universitet.

Biland. Italien har i våra dagar tagit i besittning ett par små hamnplatser vid Röda hafvet i Afrika.

Inom Italien ligger på gränsen mellan Emilien och Markerna vid foten af Apennierna den lilla republiken **San Marino** [8,000 inb.], som i 1,400 år bevarat sin själfständighet.

I geografiskt afseende måste till Italien dessutom räknas **Corsica** och **Maltesiska öarna**, men, den förra ön hör, såsom redan blifvit omtaladt, till Frankrike, de senare till England.

Balkanhalfön.

Norra Moldau¹ 48°, Kreta 35°. Själfva halfön ungefärligen mellan 45° och 36° nordl. bredd.

Gränser. Den östligaste af Sydeuropas tre stora halföar är *Balkanhalfön*. Den omgifves i V af *Adriatiska* och

¹ Konungariket *Rumänien* räknas ännu allmänt till Balkanhalfön, emedan det så nyligen var en turkisk lydstat, men rättast torde det föras till Karpaternas område och upptagas näst efter Österrike-Ungern. I det fallet skulle nordgränsen för Balkanhalfön lämpligt dragas längs Donau och Sava.

Joniska hafven, hvilka förenas genom *Otranto sundet*, i S af *Medelhafvet* samt i Ö af *Egeiska hafvet*, *Mármara sjön* och *Svarta hafvet*. *Mármara sjön* är ett innanhaf, som genom tvänne smala sund *Dardanellersundet* eller *Hellesponten* och *Bosporen* står i förening med de omgifvande hafven. I N sammanhänger halfön på en lång sträcka ganska nära med det öfriga Europa och åtskiljes därifrån i NV genom *Sava* och *Donau*, i midten genom de *Transsylvanska Alperna* samt i NO genom *Donau* och *Prut*.

Kust. Den nordliga delen af *Balkanhalfön* bildar en ganska stor fast landmassa, men den sydliga är smal och synnerligen starkt sönderskuren af hafvet. Den klippiga västkusten utmed *Adriatiska hafvet* åtföljes på en lång sträcka af de *Dalmatiska öarna*. Längre söderut vid kusten af *Joniska hafvet* ligga åter de *Joniska öarna*, bland hvilka *Korfú*, *Leukas*, *Kefalonia* och *Zakynthos* äro de största. Här intränger *Lepanto viken* djupt i landet och nästan afskiljer halfön *Moréa*, så att den endast genom det smala *Korintiska näset* sammanhänger med fastlandet. Från *Moréa* utskjuta åt S tre mindre halföar och på den mellersta af dem ligger *Kap Matapan*, en af Europas sydligaste uddar.

Östkusten är ännu starkare sönderdelad af hafvet. Bland de många vikar som från *Egeiska hafvet* här intränga märkas *Nauplia*, *Egina* och *Saloniki vikarna*. I *Egina viken* ligga de märkliga öarna *Salamis* och *Egina* samt utmed kusten den långsträckt ön *Eubea*. Utanför inloppet till *Egeiska hafvet* sträcka sig från V åt Ö den stora ön *Kreta*. N därom är hafvet öfversålladt af *Kykladerna*,¹ hvilka bilda liksom en brygga mellan Europa och Asien. Bland dem märkas: *Santorin*, *Paros*, *Naxos*, *Syra* m. fl. I nordligaste delen af *Egeiska hafvet* ligga öarna *Lemnos*,

¹ *Kykladerna* = kretsöarna (af grekiska ordet *kyklos* = krets, ring), emedan de ligga liksom i en ring.

Tasos m. fl. och där utskjuta den treuddiga halfön *Chalkidike* och den smala *Chersonesos*. Balkanhalföns kuster äro i allmänhet höga och branta. I de talrika vikarna och sunden finnas oftast goda hamnplatser, från hvilka floddalar lämna tillträde till det bärgiga inlandet.

Ytbildning. Balkanhalfön är till allra största delen ett högländ. Detta består i de västra delarna mest af högplatåer, öfver hvilka smala och branta bärgkammar draga i riktning åt SO och S jämsides med kustlinjen. I NV märkas *Dinariska alpernas* parallelkedjor och längre åt S *Pindos*. Ö därom höjer sig vid kusten af Saloniki viken det mäktiga »gudabärget» *Olympos* [3,000 m], och söderut reser sig på norra stranden af Lepanto viken det berömda *Parnassos*. S därom uppstiger *Arkadiens högländ*, som uppfyller Morea.

Den mellersta delen af halfön upptages äfven af högslätter, hvilka här bildas i stor mängd mellan de i två hufvudriktningar, från N till S och V till Ö löpande bärgskedjorna. Midt i den östra delen af landet sträcker *Balkan* sin väldiga fjällmur från V mot Ö till Svarta hafvet. S därom höja sig *Rodope bergen*, hvilka närma sig Egeiska hafvet.

I NO utbreder sig den stora, af naturen bördiga, men illa odlade *Valackiska slätten* eller *Nedre Donau-dalen*. Den genomflytes af Donau och omgifves liksom Lombardiska slätten på tre sidor af bärg, nämligen *Transsylvanska alperna* i N samt *Balkans* bärgssystem i V och S. Med undantag häraf finnas på halfön endast små floddalar, bland hvilka den yppigt fruktbara *Maritzadalen* är störst.

Öarna äro alla mycket bärgiga och delvis vulkaniska. Märkligast är den genom vulkaniska utbrott bildade och ofta förändrade ön *Santorin*.

Liksom kustbildningen är rikt utvecklad och mångfaldig, är äfven jordgrundens daning på Balkanhalfön mycket omväxlande. Hela den västliga bärgmassan består till en betydlig bredd af kritkalksten och har liksom Karst rikdom på försvinnande floder, grot-

tor o. d. Den mellersta högplatån och bärglandet S om Balkan bildas af *urbärg*, mest gneis, medan de många af bergen omslutna små floddalarna varit lika många sjöar, på hvilkas botten en fruktbar jord afsatt sig. I dessa trakter, främst i Rodope bergen, finnas betydliga genombrottsmassor af trakyt.

Sjöar och floder. Balkanhalfön äger icke så få vackra bärgsjöar och ganska talrika floder, men de äro för samfärdseln af ringa betydelse. Landets hufvudflod är *Donau*, som bildar ett vidsträkt sumpigt delta och utrinne genom tre hufvudmynningar, af hvilka *Sulina mynningen* mest befares. Donau mottager här från bägge sidorna talrika tillflöden, bland dem *Moráva*. — Därnäst kunna nämnas *Maritza*, som från sydslutningen af Balkan flyter åt Ö och S till Egeiska hafvet, och *Vardar*, som rinner åt SO till Saloniki viken.

Klimatet är mycket olika i olika delar af landet, och i allmänhet gynnsamt. I de nordliga och östliga trakterna, som icke äro skyddade för de kalla nordostvindarna, äro vintrarna kalla och snörika. Svartahafshamnarna och Donau ligga flere veckor tillfrusna. Redan på sydsidan af Balkan är luftstreckets mycket mildare, men ett sydeuropeiskt klimat med frostfria vintrar och regnlösa somrar råder endast i de sydliga och västliga delarna af halfön. Hafvets närhet och de höga bergen göra klimatet i allmänhet fuktigt, så att äfven där somrarna äro utan regn en riklig dagg faller. Obeskrifligt skön är Greklands klara himmel och utomordentligt genomskinliga luft.

Växt- och djurvärld. Balkanhalfön är mycket skogrikare än det öfriga Sydeuropa. Utom längst i S, där skogarna blifvit uthuggna, äro bärgslutningarna beklädda med stora skogar af ek och bok samt högre upp af barrträn. Äfven kastanjen och valnötsträet bilda skogsbestånd. De bördiga slätterna gifva, ehuru dåligt odlade, rika skördar af hvete, majs, hirs och andra sädesslag. Odlingen af plommon är betydande i N, af vin och sydfrukter i S.

Tobak af utmärkt beskaffenhet odlas mycket öfveralt och på sydsluttningen af Balkanhalfön äro stora fält planterade med rosor, hvaraf beredes rosenolja. Bomullsbusken triffes väl i S.

Utom de i Mellan- och Sydeuropa vanliga djuren märkas här sjakalen och den grekiska sköldpaddan. Får och getter hållas i ovanlig myckenhet i bärgstrakterna söderut, medan i de vidsträktade ekskogarna norrut stora hjordar af svin beta.

Inbyggarna på Balkanhalfön äro af olika härstamning och språk. Hela den nordvästra delen af landet till bärgstrakterna strax Ö om Morava och till sydspetsen af Dalmatien bebos af serber. Den östra delen af halfön på ömse sidor om Balkan till Donau i N och kusttrakterna af Egeiska hafvet i S är bebodd af bulgarer. Dessa höra liksom serberna till den sydslaviska stammen och deras språk liknar mycket ryskan. Hela det nordöstra låglandet från Donau i S bebos af de romanska rumänerna. I Adriatiska hafvets sydliga kusttrakter till Pindos i Ö bo albaneser eller, som de själfva kalla sig, schkipetarer. Den sydliga delen af Balkanhalfön, alla öar samt kustbrämen af Egeiska och delvis af Svarta hafvet innehafvas af greker. Bägge det sistnämnda äro besläktade med de romanska folken. Slutligen äro turkar af den osmanska stammen spridda hufvudsakligen bland bulgarerna i SO. Af de många folk, som dessutom i mindre antal bo på Balkanhalfön kunna judar och zigenare nämnas.

Flertalet af befolkningen bekänner sig till den grekiskt-kristna kyrkan, men turkarna, de flesta albaneser och en del serber hylla den muhamedanska läran eller islám. — Folkbildningen står ytterst lågt hos alla dessa folk och den högre bildningen är föga tillfredsställande. Men i de kristna staterna, hvilka i våra dagar befriats från Turkiets herravälde, har man gjort mycket för bildningens

højande. I detta afseende går Grekland i spetsen. Dess universitet och skolor äro de förnämsta på halfön.

De så i kroppsligt som andligt afseende väl begåfvade serberna äro förut omtalade.

Bulgarerna äro ett ursprungligen finskt folk, som invandrat till landet S om Donau från trakterna af Volga och därunder antagit slaviskt språk och slaviska seder. De äro ganska flitiga, men fattiga åkerbrukare, hvilka hittill allts i hårdt förtryck af turkarna och det grekiska presterskapet. Nu hafva de med Rysslands hjälp befriat sig från det turkiska oket, men jäsning och oro råda i landet.

Rumänerna tala ett språk, som mycket liknar latinet. De äro välbildade och sakna ej begåfning, men massan af folket har ända till vår tid lefvat under lifegenskap och hårdt förtryck, som alstrat fattigdom, likgiltighet och råhet. I motsats härtill lefver adeln, bonjarerna, i yppighet. Något mellanstånd fins icke, hvarför handeln och industrin ligga i främmande händer.

Albaneserna eller schkipetarerna äro ett starkbygdt, vackert folk med skarpt markerade anletsdrag. De äro mycket krigiska och bilda den tappreste, men också blodgirigaste delen af den turkiska hären.

Grekerna härstamma från de världsberömda hellenerna, men äro uppblandade med slaviskt och albanesiskt blod. Deras språk, nygrekiskan, liknar mycket forngrekiskan. Grekerna äro vackra, välbildade människor, hvilkas skönhet förhöjes af en egendomlig och prydlig folkdräkt. Deras goda andliga begåfning visar sig i deras vackra folksånger, men också i den slughet, hvarmed de drifva sin handel. De hafva visat de vackraste prof på kärlek till frihet och fosterjord.

Turkarna äro ett asiatiskt folk, ursprungligen tillhörande mongoliska rasen. De äro måna om sin värdighet och ordkarga, nyktra och gästfria människor. Det lägre folket tror på ett oundvikligt öde, iakttar strängt sin religions föreskrifter och är fientligt sinnadt mot de kristna; men de förnämna och ämbetsmännen hafva antagit en europeisk halfbildning, som gjort dem hycklande och egennyttiga.

Näringar och samfärdsel. Det öfvervägande flertalet af Balkanhalföns inbyggare har sitt uppehälle af *jordbruk, fruktodling* och *boskapsskötsel*. Och ehuru dessa näringar bedrifvas utan skicklighet och omsorg, utgöra alstren af dem de förnämsta utförsvarorna, såsom: säd och plommon från Donauländerna; tobak, korinter, vin och syd-

frukter, mest fikon, från de sydligare trakterna, samt boskapsprodukter från hela halfön. Grekerna hafva af gammalt varit sysselsatta med *fiske* och dykning efter badsvamp. För *sjöfart* och *handel* äga de synnerlig fallenhet och de hafva slagit under sig dessa näringar äfven i Turkiet. *Bäragsbruket* och den *stora industrin* drifvas endast obetydligt, men bland den lilla industrins alster äro flere omtykta, såsom: turkiska mattor, säffianläder och rosenolja. Samfärdseln är endast till sjös någorlunda god. I det inre landet saknas dugliga landsvägar och järnvägar finnas blott på få ställen. Den viktigaste är den alldeles nyligen fullbordade järnväg, som midt igenom halfön längs Vardar- och Moravadalarna förbinder Saloniki med det europeiska järnvägsnätet. — *Mynt*: i Turkiet: 1 pia-ster = 40 para = *Smk.* 0,22; i Grekland: 1 drakme = 100 lepta = *Smk.* 1.¹

Stater. Ännu i början af vårt århundrade tillhörde nästan hela Balkanhalfön Turkiet, men under medvärkan af stormakterna, isynnerhet Ryssland, hafva de olika folken tillkämpat sig en själfständig ställning och bildat skilda riken. Därtill har Österrike-Ungern utom sitt gamla område på halfön, *Dalmatien*, under sin förvaltning tagit *Bosnien* och *Herzegovina*. Dessa områden oräknade, är således Balkanhalfön delad mellan följande 6 stater: konungariket *Rumänien*, konungariket *Serbien*, furstendömet *Montenegro*, furstendömet *Bulgarien med Ostrumelien*, sultandömet *Turkiet* och konungariket *Grekland*. Dock är Bulgarien ännu till namnet ett lydland under Turkiet.

1. Rumänien.

Konungarrike. Ungefär $\frac{1}{3}$ af Finland; $5\frac{1}{2}$ mill. inb.; 41 på □ km.

Rumänien består af de forna furstendömena *Valakiet*,

¹ Den franska myntenheten, 1 franc, är således under olika benämningar antagen i följande länder: Finland, Belgien, Schweiz, Italien. Spanien, Rumänien och Grekland.

mellan Transsylvanska alperna och Donau, och *Moldau* mellan Karpaterna och Prut, hvartill kommer stepplandet *Dobruđsja* mellan Donau och Svarta hafvet. Närmare gränser, se kartan!

Rumänien är en konstitutionell monarki med en nationalförsamling, delad på två kamrar. Städer:

Bukarest eller *Bukuresjtj* midt på Valackiska slätten. Hufvudstad och universitet. Liknar en ofantlig by med här och hvar strödda bojarpalats. 220,000 inb.

Jassy [jasji] nära Prut. Liflig handel med Ryssland.

Galatz, en viktig hamnplats vid Donau.

2. Serbien.

Konungarike. Något större än Kuopio län; 2 mill. inb.; 40 på ☐ km.

Serbien ligger kring Morava S om Donau och Sava.

Landet är en konstitutionell monarki, hvars lagstiftande församling, skuptjinan, består af en kammare. Hufvudstad:

Belgrad vid Savas utflöde i Donau. Fästning.

3. Montenegro eller Crnagora [tjärnagåra],

ett litet **furstendöme** i sydändan af Dinariska alperna och med en kort kuststräcka vid Adriatiska hafvet. De serbiska inbyggarna, kallade montenegriner [$\frac{1}{4}$ mill.], äro ett krigiskt, halfvildt bärgsfolk, som lefver af boskapsskötsel. Hufvudort: *Cettinje* [tjetinje].

4. Bulgarien med Ostrumelien.

Furstendöme. Något mer än $\frac{1}{4}$ af Finland; 3 mill. inb.; 30 på ☐ km.

Landet kallas äfven *Nord-* och *Sydbulgarien*, hvaraf det förra ligger på nordsluttningen af Balkan till Donau i N, det senare på sydsidan af bärget kring öfre Maritza. Utom bulgarer bor här något turkar.

Bulgarien är ett konstitutionellt furstendöme, med egen regent och folkförsamling, kallad sobranjan, men skattskyl-

digt under Turkiet. Furstens ställning är osäker och de inre förhållandena oordnade. Städer:

Sofia i en bärgdal på sydsidan af Balkan. Hufvudstad.

Filippopol vid Maritza. Något väfnadsindustri.

Varna, hamnstad vid Svarta hafvet.

5. Turkiet.

Sultandöme. Europeiska Turkiet litet större än Uleåborgs län; 4 1/2 mill. inb.; 27 på □ km.

Turkiets omedelbara besittningar i Europa omfatta numera endast mellersta delen af Balkanhalfön. Gränserna, se kartan!

Styrelse och förvaltning. Riket styres af en sultan eller storsultan och indelas för förvaltningen i vilajet (ståthållaredömen).

I verkligheten är *Turkiet* eller, som det ock kallas *Höga porten*, en oinskränkt monarki eller kanske rättare en asiatisk envåldsstat, men till namnet gafs åt riket för kort tid sedan en konstitutionell författning efter europeiskt mönster. Sultanen är på en gång despotisk herskare öfver Turkiet och alla rätttroga mohamedaners andliga öfverhufvud. De förnämsta ämbetsmännen äro förste ministern, storvesiren, och sjeich-ul-islam, som uttolkar koránen, på en gång mohamedanernas heliga skrift och lagbok. Hvarje vilajet styres af en valy (generalguvernör). Pascha är en allmän benämning på ämbetsmän af hög rang. Andra ämbetsmän ha titeln efendi. Mufti kallas en rättslärdd o. s. v. Ämbetsmännen äro godtyckliga och bestickliga, så att allmän rättslöshet råder. Därför har Turkiet altmer försvagats och med rätta blifvit kalladt «den sjuka mannen».

Indelning och städer. I historiskt afseende kan landet indelas i 3 hufvuddelar:

1. **Rumelien**, östra delen af landet utmed Svarta-, Marmara- och Egeiska hafven, omfattar det forna *Trakien* med några större öar i Ö och *Makedonien* i V. Städer:

Konstantinopel, på turkiska *Stambul*, i härligt läge vid en vik af Bosporen, kallad »Gyllene hornet». Turkiets hufvudstad och en betydande handelsstad. Med sina

trånga och smutsiga gator, sina öppna basarer och kaféer och sitt brokiga folkliif har staden en österländsk prägel. En märklig byggnad är den stora Sofiamoskén, som förr var en kristen kyrka. 900,000 inb.

Adrianopol vid Maritza. Viktig industri- och handelsstad. Bland industrialster mest lädervaror.

Saloníki vid den liknämnda viken. Viktig sjöhandelsstad vid ändpunkten af landets mest betydande järnväg.

2. **Albanien**, västra delen utmed Adriatiska och Joniska hafven.

3. **Kreta** [äfven kallad **Kandia**] vid inloppet till Egeiska hafvet, fordom ett väl odladt land, nu i ytterligt förfall.

Biländer. Det turkiska rikets kärna bildas af dess stora omedelbara besittningar i Asien, men det äger därtill betydande områden i Afrika. Alla de land, som i verkligheten och till namnet lyda under sultanens spira, äro nästan så stora som halfva Europa med 33 mill. inb.

6. Grekland.

Konungarike. = Kuopio och S:t Michels län; 2 mill. inb.; 31 på □ km.

Grekland eller *Hellas*, såsom grekerna själfva kalla landet, omfattar den sydligaste delen af Balkanhalfön jämte de flesta öar.

Grekland är en konstitutionell monarki med strängt parlamentarisk ministeransvarighet och täta ministärförändringar ske. Nationalförsamlingen har blott en kammare.

Indelning och städer. Historiskt indelas landet i 4 delar. Städerna äro alla små och de flesta hafva fornminnen att uppvisa.

1. **Livadien** [fordom *Hellas*], utmed nordkusterna af Lepanto och Egina vikarna, utgör mellersta delen af landet. Dit föres ock den stora ön Eubea, som endast genom ett smalt sund skiljes från fastlandet och är därmed af gammalt förenad genom en bro. Stad:

Atén, på nygrekiska *Atine*, nära Egina viken. Landets hufvudstad. Universitet. Öfveralt påträffas ruiner af det forna Atén mellan den nya stadens byggnader. På bärget Akropolis präktiga ruiner af templet Partenon. 85,000 inb. — Hamnstaden *Piréeus* är genom järnväg förbunden med hufvudstaden.

2. **Tessalien**, en bördig slätt N om Livadien. Stad: *Larissa* vid floden Salamvria. Saffiantillverkning och stora färgerier (•turkiskt rödt•).

3. **Moréa** [fordom Peloponnesos] längst i S och genom Korintiska näset förenadt med Livadien; stad:

Patrás på nordkusten. Viktig handelsstad med stor utförsel af korinter.

4. **Öarna**. De utgöra två hufvudgrupper:

a) *Joniska öarna*, mycket fruktbara samt rika på olivolja, vin och korinter; städer:

Korfu och *Zakynthos* eller *Zante*, på östra kusterna af de liknämnda öarna, bägge med liflig handel.

b) *Kykladerna* äro dels yppigt bördiga och väl odlade dels ligga de öde. De äro kända för sitt duktiga sjöfolk. Stad:

Syra eller *Hermúpolis*, viktig station för ångbåtslinjerna på Egeiska hafvet. Betydligt skeppsbyggeri.

Öfversikt af Europa.

Gestalt. Europa är den af hafvet mest sönderdelade af alla världsdelar. Af dess 10 mill. □ km upptages $\frac{1}{3}$ af halföar och öar, endast $\frac{2}{3}$ af fastland. Därtill bilda kustlinjerna otaliga mindre inskärningar och utböjningar, hvarigenom alt samfärdseln i hög grad underlättas. Europas fasta landmassa har endast i Ö större omfång och där finnas orter mer än 700 km aflägsna från hafvet; men den smalnar mer och mer åt V.

Emellertid har Europas gestalt icke alltid varit sådan som nu. Ännu den nya tidsåldern af jordens utveckling eller terziärtiden ¹ hade det en större utsträckning. De Brittiska öarna sammanhängde med Frankrike, Pyreneiska och Apenninska halföarna med Nordafrika och Balkanhalvön med Asien. Genom senare timade insänkningar bildades Nordsjön, Engelska kanalen, Gibraltars sund o. s. v. De nordliga och sydliga halföarna och öarna äro således de högsta, bärgiga resterna af land, som sjunkit i hafvet.

Ytbildning och vattendrag. Mer än hälften af Europas yta upptages af lågland. Den *Osteuropeiska slätten* fortsättes omedelbart af det vågformiga *Mellaneuropeiska* låglandet åt V och SV ända till Pyrenéerna. I Nordeuropa äro Finland och Sydsandinavien backiga lågland och i Sydeuropa finnas de jämna *Lombardiska, Ungerska* och *Valackiska slätterna*.

Osteuropa är en slätt därför, att jordskorpan bildning här skett alldeles ostördt. På urbärgen har ur förtidens haf afsatt sig det ena agret på det andra af slam, som hårdnat till sedimentära bärgarter, lerskiffer, kalksten, sandsten m. fl.

I Mellan- och Sydeuropa hafva däremot jordlagren icke fått ligga orubbade i horisontalt läge, utan där hafva genom jordskorpan sammandragning och veckning långa bärgskedjor bildat sig. Genom sådana sammanskjutningar i hufvudriktning från S åt N hafva *Alpernas* *Karpaternas*, *Pyrenéernas*, *Apenninernas* och *Balkans* väldiga fjällryggar upptornat sig och de hafva därför en hufvudsträckning från V åt Ö. Deras inre kammar bestå vanligen af hårda urbärgsmassor, hvilkas afrundade toppar uppnå den största höjd, medan de lösare kalkbärgen på sidorna genom förvittring och framför alt genom erosion, d. ä. genom isens och det rinnande vattnets påvärkan, blifvit djupt genomfärade och sålunda bilda spetsiga toppar, branta bärgväggar och djupa dalar. Det från bärgens högre delar lösrykta gröfre gruset har afsatt sig närmast bärgen, medan det finare gruset och slammet af floderna förts längre bort. Sålunda hafva bärgens höjd öfveralt minskats och de lägre trakterna höjt sig.

Isynnerhet värkade erosionen kraftigt under istiden. Då sträkte sig en ofantlig jökel icke blott öfver Nordeuropa, utan öfver Mellan-europa bort till södra England, Rheins mynning och Karpaterna och i

¹ *Geologin*, d. v. s. läran om jordens bildning och fortgående omgestaltning, skiljer mellan 4 olika, millioner år omfattande, tidsåldrar af jordens utveckling: primär-, sekundär-, tertiär- och kvartärtiden. Den sistnämnda viktager med människans uppträdande på jorden och betecknar nutiden.

Osteuropa ända S om Oká. Därför består till en del Nordtysklands och västra Rysslands jord af sand och grus, som lösrykts från Skandinavien och Finlands bärg. Äfven Alpernas och de sydeuropeiska högfjällens gletscher hade då en större utsträckning än nu.

I de af istidens jöklar betäckta landen finna vi det största antalet sjöar i Europa. Främst står Finland samt därefter Skandinaviska halfön och Alplanden. De största sjöarna åter, nämligen Kaspiska hafvet, Ladoga och Onega, ligga i fördjupningar, som förut varit täkta af hafvet.

För utbildningen af stora flodområden har endast Osteuropa tillräckligt utrymme. *Volga* är Europas största flod med en längd af 3,200 km och ett flodområde af $1\frac{1}{2}$ mill. \square km. Därefter kommer *Donau*, hvars längd är 2,500 km, men hvars område blott är något mer än hälften af *Volgas*. I bredd med dessa äro till och med *Rhein* och *Elbe* korta; dock äro de i förhållande till sin längd af vida större betydelse för samfärdseln.

Klimat. Europa är den enda världsdel, som icke sträcker sig till den heta zonen. Det tillhör nästan helt och hållet den tempererade zonen eller måttligt varma bältet, och den obetydliga del däraf, som ligger inom kalla zonen, har ett af hafvet mildradt klimat.

Det är främst hafvet, som Europa har att tacka för sitt ovanligt gynnsamma och blida klimat. Från den af Golfströmmen uppvärmda Atlantiska oceanen föres den varma luften af de isynnerhet under vintern förherskande sydvästvindarna långt in i landet utan att hindras af de mest från V till Ö löpande bärgskedjorna. I västra och mellersta Europa råda därför ganska milda vintrar och måttligt varma somrar. — I Osteuropa, som ligger längre från hafvet, äro vintrarna mycket kalla och somrarna heta. Därför sänka sig års-isotermerna ¹ starkt åt SO. Så t. ex. hafva Lofotens öar samma årsvärme som Kristiania, Moskva och Orenburg. Dublin har samma medeltemperatur för året som Wien, Odessa och Astrachan. — I Medelhafsländerna äro vintrarna mycket milda, emedan luften uppvärms af Medelhafvets varma vatten ², och somrarna äro heta.

¹ *Isoterm*er kallas de linjer, som förbinda orter med samma medeltemperatur med hvarandra. Man brukar använda års-isoterm, juli-isoterm och januari-isoterm.

² Medelhafvets vatten har djupare ned ständigt en temperatur af $12\frac{1}{2}^{\circ}$. Om vintern sjunker det afskylda och därför tyngre vattnet från ytan ned och det varmare stiger upp i stället, hvarför ytans vatten då är ungefär $12\frac{1}{2}^{\circ}$ varmt och luften ofvanför får samma medelvärme. Så är t. ex. januaritemperaturen på Maltesiska öarna just $12\frac{1}{2}^{\circ}$.

Angående nederbörden i Europa gäller en ungefär dylik tredelning, som för värmeförhållandena. I västra Europas kusttrakter är nederbörden störst och faller under alla årstider. Dock faller den rikligast om hösten, enär landet redan afskylts, medan hafsluften ännu är sommarvarm, och minst om våren, emedan ett motsatt förhållande då inträder. — I mellersta och östra Europa är nederbörden minst, och blir alt mindre ju längre österut och således ju aflägsnare landet är från hafvet. Där faller den mesta nederbörden om sommarn, då luften innehåller den största mängd vattengas och vid uppstigandet från den heta jorden hastigt afskyles. — Den sydligaste delen af Sydeuropa har ett subtropiskt klimat med en regntid om vintern och en torr-tid om sommarn. Den starkt upphettade och därför lätta luften öfver Afrikas och Arabiens öknar undantränges af den svalare och tyngre luften i Medelhafsländerna, hvarför nordliga, torra vindar äro förherrs-kande om sommarn. — Öfveralt i världen är nederbörden störst i bärgs-trakterna, där luftmassorna hastigt afskylas, då de stiga uppför bärgens sidor, minst i vidsträckt lågland och på slätter, omgifna af eller på läsidan af bärgshöjder.

Växtvärlden rättar sig i högsta grad efter klimatet. Dock äro växterna icke så mycket beroende af medelvärmen för året, som af växttiden samt af värme och nederbördsförhållandena under de olika årstiderna.

Längst i NO utmed Norra Ishafvet sträcker sig ett smalt tundra-bälte och längst i SO utmed Svarta och Kaspiska hafven utbreder sig ett något större Steppområde,¹ men hela den öfriga delen af Nord-, Mellan- och Osteuropa bildar ett stort skogsområde. Detta består, där icke odlingen undanträngt skogen, norrut af öfvervägande barrskogar, annars af blandade barr- och sommargröna löfskogar. Ekens nordgräns går från Trondhjem öfver Kristiania och S:t Petersburg till trakterna strax N om Volga. Märkligare är boken nord- eller rättare nordostgräns, som från sydvästra Skandinavien går öfver Königsberg till Krim. Boken trifves ej längre inåt det kallare nordöstra Europa, emedan den behöfver 5 månaders daglig medelvärmeförhållande af minst 10°. I Osteuropa bildar äfven linden skogar.

Sydeuropa skiljer sig väsentligen från det öfriga Europa genom sina mörka, ständigt gröna löfträn och buskar. De kunna uthärda den starka sommarhettan, emedan byggnaden af deras blad hindrar fördunstningen. Marken saknar en sammanhängande gräsmatta och där växa sådana främmande växter som kaktus och agave. På höjderna, hvilka emellanåt uppfriskas af regn, finnas skogsbestånd af sommargröna löfträn, såsom äkta kastanjen och boken.

¹ Smärre steppområden utgöra Ungerns och Valakiets lågslätter.

I allmänhet förhåller det sig med växternas utbredning uppför höjderna ungefär på samma sätt som med deras utbredning från S åt N. Skogsgränsen är dock olika i olika bärgstrakter. Den är liksom snögränsen alt högre, ju längre åt S samt inåt fastlandet man kommer. Så ligger trägränsen (björken) i Skotska höglandet under 1000^m, i Sudeterna (granen) 1,200^m, och i Alperna (granen och lärkträet) 1,900^m.

Af de odlade växterna har hvetet samma nordgräns som eken, men går i Ö längre åt N. Majsen behöfver lång växttid samt varma somrar med regn; odlas därför mest i de af Po och Donau genomflutna låglanden. Nordgränsen för vinrankan går från Loires mynning till Posen och därifrån åt SO till Asofska sjön. Längre åt NV är sommarn ej tillräckligt varm och åt NO är vintern för kall för dess trefnad. Tvänne äkta subtropiska fruktträn, oliven och orangen, tillhöra endast sydranden af Europa; dock går oliven längre åt N, emedan den främst har behof af sommarhetta, men mindre fruktar lindrig vinterfrost.

Djurvärlden erbjuder mindre olikheter i skilda delar af Europa. Björnen, vargen och räfven träffas ifrån Pyreneiska halfön ända upp till norra Ural. Dock äro vissa djur inskränkta till särskilda trakter. Endast i höga Norden lefva järfven och fjällemmeln. Rådjuret följer bokskogen och saknas därför, liksom äfven kronhjorten, i Osteuropa. Endast på Kaspiska steppen lefver saigantilopen. Gemsen klättrar i högfjällen från Karpaterna till Cantabriska bergen och gamen bor hälst i Sydeuropas nakna fjäll, där han i den genomskinliga luften på långt håll kan spana sitt rof. Annars är Sydeuropa rikast på insekter och kräldjur, såsom ödlor, sköldpaddor m. fl.

Bland husdjuren tillhör renen endast höga Norden, kame-len Osteuropas stepper och mulåsnan Medelhafslanden. Åsnan och buffeln användas också mest i de sydligare delarna af Europa.

Inbyggare. Europas befolkning utgör 332 mill. Den är hufvudsakligen sammanträngd i den sydvästra delen. Tätast befolkadt är Mellaneuropa och därefter Sydeuropa.

Största delen af Europas folk hör till den *indoeuropeiska rasen*, som står högst af alla människoraser. Den utmärker sig genom en välbildad, kraftfull och vanligen stor gestalt, samt ett regelbundet, ovalt ansikte med stora, uttrycksfulla blå eller bruna ögon, hög näsa och lagom stor mun med tunna läppar. Hudfärgen är ljus, rödlett och håret lent, gult eller brunt; dock äro hos flere folk, isynnerhet i S, ansiktsfärgen gulbrun, håret svart och ögonen mörkbruna. Den indoeuropeiska rasens folk delas efter språken i tre hufvudstammar:

1. **Germanska folk**, som bo i norra och mellersta Europa; dit höra: tyskar jämte flämer, holländare och frieser, engelsmän och skandinaver (svenskar, norrmän, danskar och islänningar).

2. **Romanska folk**, som bo i SV; till dem höra: fransmän med valloner, spanjorer, portugiser, italienare med rätoromaner, samt rumäner.

3. **Slaviska och lettiska folk**, som bo i östra Europa. Nordslaver äro: ryssar, polakar och tschecker; sydslaver: slovenar, serber och bulgarer. Till lettiska stammen höra: letter och littauer. — Hvar och en af dessa tre hufvudstammar har en folk-mängd af ungefär 100 mill.

Till indoeuropeiska rasen höra dessutom: greker, albaneser och kelter, besläktade med de förut nämnda stammarna, samt zigenare, besläktade med Asiens hinduer och möjligen baskerna, hvilkas härkomst är okänd.

Af *mongoliska rasens* folk bor ett mindre antal, omkring 12 mill., i norra och östra Europa. De fördelas i tre afdelningar: finsk-ugriska folk, hvartill magyarerna räknas, turkiska folk och de mongoliska kalmykerna.

Till den *syro-arabiska* rasen höra slutligen judarna, hvilka äro spridda i nästan alla land och tillsammans utgöra $5\frac{1}{4}$ mill.

De tre hufvudstammarna bekänna sig till den kristna religionens tre hufvudläror sålunda, att germanerna mest hylla den protestantiska läran (dock äro katolikerna bland dem talrika), romanerna hylla sig till den romerskt-katolska kyrkan och slaverna för det mesta bekänna sig till den grekiskt-kristna läran (dock äro många katoliker). — De finsk-ugriska folken äro dels lutheraner dels grekiskt kristna, de turkiska äro mohamedaner och kalmykerna bekänna den hedniska buddhaläran.

Folkupplysningen står högt hos de germanska folken, men lågt hos de öfriga. Den högre bildningen har hunnit längst hos de germanska och romanska folken.

Af Europas stater äro Frankrike, Schweiz, San Marino, Andorra och de fria städerna i Tyskland republiker, alla de öfriga monarkier. Bland dem hafva Ryssland och Turkiet en oinskränkt, alla de andra konstitutionell styrelseform. — England, Frankrike, Tyskland, Ryssland, Österrike-Ungern och Italien utgöra de 6 stormakterna. — Schweiz, Belgien och Luxemburg äro neutrala stater.

Asien.

Asien är den största af alla världsdelar. Det har en ytvidd af $44\frac{1}{2}$ mill. \square km och är således nära $4\frac{1}{2}$ gång så stort som Europa. Man har därför ansett Europa vara blott en stor västlig halfö af Asien. Också gifva de väldiga halföar, som i S utskjuta från Asien icke så mycket efter Europa i storlek. I bredd med de stora ostasiatiska öarna äro Europas största öar obetydliga. Och likväl äro dessa halföar och öar en ringa del af Asiens ofantliga fastlandmassa.

Men Asien öfverträffar icke blott i längd och bredd, utan äfven i höjd och djup alla andra världsdelar. Ingenstädes uppnå bärigen en sådan höjd, låglanden ett sådant djup som här. Därför visar sig naturen här i rikare mångfald än i andra delar af jorden.

I Asien hafva våra förnämsta odlade växter sitt hem och där tamdes i en aflägsen forntid till först våra nyttigaste husdjur. Där höjde sig också människorna tidigast till ett ordnad samhällslif och en högre bildning. Därifrån har odlingen sedan utbredt sig åt V. Från Asien har den ädlaste, den högsta af alla religioner, kristendomen, först utgått. Därför har Asien med rätta blifvit kalladt »den mänskliga odlingens vagga».

Men å andra sidan hafva i några trakter för mycken köld, i andra för mycken hetta kvarhållit människorna på fiskar- och jägarlifvets eller nomadlifvets ståndpunkt. De bildade folken åter hafva genom de oöfverstigliga högfjällen, de vida öknarna och ödsliga stepperna hållits afstängda från hvarandra och därför saknat den uppmunt-

ran till vidare framåtskridande, som en liflig beröring och inbördes täflan mellan folken medför. Så har det kommit, att Europas folk gått raskt framåt, medan Asiens stått stilla.

Ryska Asien.

Mer än $1\frac{1}{2}$ gång Europa; 16 mill. inb.; 1 på \square km. — Mellan 78° och 35° nordl. bredd.

Rysslands besittningar i Asien omfatta hela norra och en del af mellersta Asien. De utgöra mer än $\frac{1}{3}$ af denna ofantliga världsdel. Med afseende å naturbeskaffenhet och befolkning kan det Ryska Asien fördelas i tre hufvuddelar: *Sibirien* med *Amurlandet*, *Turan* med *Kirgisersteppen* eller *Ryska Centralasien* och *Kaukasien*.

1. Sibirien med Amurlandet.

Läge och natur. Sibirien med Amurlandet omfattar hela norra Asien från *Urál* i V till *Stora oceanen* eller *Stilla hafvet* i Ö. I N utbreder sig *Norra Ishafvet*. Detta bildar västerut *Kariska hafvet* mellan öparet *Novaja Semlja* och *Samojediska halfön* samt Ö därom *Objviken*. Från den breda *Taimyr halfön* utskjuter Asiens nordspets *Kap Tjeljuskin*. Österut ligga de obebodda ögrupperna *Nya Sibirien* och *Wrangels land*. Hela nordkusten är låg och långgrund.

Norra Ishafvet står endast i obetydlig förbindelse med Stilla hafvet genom det smala och grunda *Berings sundet*, som skiljer Asien från Amerika. Här utskjuter från *Tjuk-tjer halfön* Asiens östligaste udde *Ostkap*. Den höglända och bärgiga ostkusten sköljes af tre stora innanhaf: *Berings haf*, *Ochotska hafvet* och *Japanska hafvet*. Dessa åtskiljas genom den långa halfön *Kamtjatka* och den långsmala ön *Sachalin*.

Sibirien är i N och V ett lågland, i Ö och S ett högländ. Detta senare består af plåtaer, öfver hvilka bärgskedjor stryka i olika riktningar. De högsta finnas vid syd-

gränsen och ostkusten samt äro: *Altáj*, *Sajanska bärigen*, *Bajkálbärigen* vid västra stranden af den stora och djupa alpsjön *Bajkál*, samt Ö därom *Transbajkaliens alpland*, *Jablonój* och *Stanovój bärigen*. På Kamtjatka finnas många snöbetäckta vulkaner.

Från dessa bärgstrakter rinna Sibiriens jättefloder med lugnt lopp ned mot Ishafvet. De största äro: *Obj* med *Irtýsj* och dess biflod *Toból*; *Jeniséj* med *Öfre* och *Nedre Tunguska*, af hvilka den förra i öfre loppet heter *Angará* och bildar aflopp för *Bajkál*, samt *Lená* [ljáná] med *Aldán*. — Till Stilla hafvet flyter den stora floden *Amúr*. [Angående dessa floders källor, lopp och mynningar, se kartan!]

Ett hårdt fastlandsklimat råder här med ofantligt stor skilnad mellan vinterköld och sommarvärme samt häftiga omkastningar i väderleken. I trakterna af mellersta Lena är januaritemperaturen — 40° och alkoholtermometern visar ej sällan 50° köld. Luften är stilla och torr och snötäcket därför så tunt, att kreaturen beta ute äfven om vintern. Västra Sibiriens klimat är litet mildare. I Amurlandet är vintern icke så kall,¹ men sommarn afkyles genom hafsvindarna.

Utmed Ishafvets kuster sträcker sig ett brett bälte af ödliga tundror, betäckta med mossor, lafvar och dvärgbjörkar. Endast vid flodstränderna höja sig buskar af al och vide. S därom utbreda sig Sibiriens ofantliga barrskogar med granar, cembratallar och lärkträn, mängda med nordiska löfträn, mest björk. Men i Amurlandet finnas äfven präktiga löfskogar med ekar, almar, valnötsträn m. fl.

På tundran är djurvärlden fattig. Ytterst vid kusten

¹ Dock göra de kalla nord- och nordvästvindarna, som blåsa här om vintern, klimatet mycket kallare än vid motsvarande breddgrad i Europa. I Vladivostók vid midten af Japanska hafvet, d. v. s. vid samma bredd som Rom, är ännu januaritemperaturen — 15°, således kallare än i Torneå.

visar sig isbjörnen, som där jagar hvalrossen och själen. Men i de stora skogarna finnas pälsdjur af många slag och floderna äro mycket fiskrika. De dyrbaraste skinnen lämna zobeln, hermelinen och bäfvern. I Amurlandet är djurvärlden rik och utom pälsdjur finnas här rådjur, hjortar och vildsvin. Ända hit går tigern.

Inbyggare. Landet är ytterst glest befolkadt, så att på ett område, större än Europa blott 4 mill. människor bo (d. ä. icke så mycket som i London). Den ursprungliga befolkningen tillhör mongoliska rasen och utgör tillsammans kanske $\frac{1}{2}$ mill. På tundrorna kring Objs och Jeniséjs mynningsvikar kringströfva *samojederna* och S om dem mellan Obj och Jenisėj *ostjakerna*, ett finskt folk. Ö om dessa uppehålla sig *tunguserna* från skogsmarkerna kring Nedre Tunguska till landet kring Amur och Ochotska hafvet. N om dem bo de turkiska *jakuterna* kring Lená och de ostsibiriska polarfolken, *tjukterna* och *kamtjadalerna*, på de liknämnda halföarna.

Alla dessa folk lefva mest af jakt, fiske eller renskötsel. De bo i flyttbara tält eller kojor af trä och torf samt kläda sig i djurhudar. Hunden är deras dragare och spännes för höga slädar. De flesta äro ännu råa hedningar, hvilka tro på onda makter, dem deras trollkarlar, sjamaner, föregifva sig kunna förjaga med trolltrummor och besvärjelser och dem de med offer söka blidka. — Jakuterna stå högre än de andra och hafva antagit kristendomen. De hålla hornboskap och hästar samt idka litet åkerbruk.

Största delen af befolkningen utgöres nu af *ryssar*, hvilka alt talrikare bosatt sig i södra Sibirien och längs de stora floderna, isynnerhet Jenisėj och Amúr. Äfven hafva straffångar från Ryssland, Polen och Finland i mängd ditskötsel dels af jordbruk och boskaps- skötsel dels af handel och bäragsbruk. Landet är

mycket rikt på metaller, såsom guld, silfver, järn och koppar, samt andra nyttiga mineralier, såsom stenkol och grafit.¹ Märklig är rikdomen på fossilt elfenben², som påträffas i norra Sibliens isiga jord.

Indelning och städer. Landet indelas i två hufvud-delar:

Wästsibirien kring Obj utgöres af guvernementen **Tobólsk**, kring nedre Obj, Irtýsj och Toból, samt **Tomsk**, kring öfre Obj; städer:

Tobólsk vid Tobóls utflöde uti Irtysj. Handel med fisk och pälsvaror.

Tjumen vid en segelbar biflod till Toból. Järnväg till Perm. Viktig handelsplats.

Tomsk vid en östlig biflod till Obj. Viktig handelsstad. Nyligen inrättadt universitet.

Söderut flere bärgrärksorter i Altáj.

Ostsibirien består af följande guvernement: **Jenisejsk** kring Jenisej, **Irkútsk** V om Bajkál kring Angará, **Jakútsk** kring Lená, **Transbajkalien** Ö om Bajkál till öfre Amúr, **Amurområdet** N om mellersta Amúr och **Kustområdet** från Berings sund till midten af Japanska hafvet; städer:

Jenisejsk vid Jenisej med ångbåtsfart på floden.

Irkútsk vid Angará. Säte för generalguvernören öfver Ostsibirien. Landets största stad och hufvudort för handeln på Kina. 36,000 inb.

Jakútsk vid Lenakröken. Handel med pälsvärk och fossilt elfenben.

Nertsjinsk vid en källflod till Amúr i en trakt rik på metaller af många slag.

Nikolajevsk nära Amúrs mynning. Ångbåtsfart på Amúr.

¹ Grafit är den stenart, hvaraf blyertspennor göras.

² Fossilt elfenben, så kalladt därför att det är uppgräfdt (= fossum) ur jorden, fås af betarna af en nu utdöd, hårbeklädd ofantligt stor elefant, mammut, som fordom jämte en noshörning lefde i Sibirien.

2. Turan med Kirgisersteppen.

Läge och natur. Detta område kallas af ryssarna *Ryska Centralasien* och omfattar landet mellan Kaspiska hafvet och Uralfloden i V samt *Pamir* och *Tien-sjan* i Ö. Nordgränsen bildas af en linje, dragen från Jekaterinburg åt SO till Altaj, sydgränsen af en linje mellan sydkusten af Kaspiska hafvet och södra Pamir. Största delen utgör ett lågland kring öfre Irtysj, de stora sjöarna *Arál* och *Balkásj* samt de i dem utfallande floderna *Syr-darjá*, *Amu-darjá* och *Ili*. Den sydöstra delen af landet är bärgig och uppfylld af utsprång från Tien-sjans alpland.

I låglandet är klimatet ytterst hett och tort om sommarn. Vintern är icke altför kall; dock äro vattendragen länge isbetäckta och svåra snöstormar, buraner, rasa ofta. Landet upptages därför mest af stora stepper, söderut till och med öknar. Men vid floderna finnas de härligaste oaser, där med tillhjälp af konstgjord bevattning rika skördar erhållas af säd, frukter, vin samt till och med bomull och silke. Här fås de raraste meloner och arbuser¹ i världen. I bärgstrakterna är klimatet mindre tort, hvarför växtvärlden af naturen där är rikare.

Djurvärlden är fattig på stepperna. Utom stora skaror af antiloper är springråttan det märkligaste djuret.

Inbyggare. På de stora stepperna ströfva de turkiska *kirgiserna* eller *kasakerna*, såsom de kalla sig själfva, omkring med sina hjordar af får, hästar och kameler. De äro fredliga människor, som bo i runda filttält och hafva sitt uppehålle af hjordarna. I de sydligare ökenstrakterna uppehålla sig deras stamförvandter *turkmenerna*. De äro fega röfvare, som under nattliga öfverfall plundra sina grannar. Ett tredje turkiskt folk, *usbekerna*, är bosatt i städerna eller åkerbrukare i floddalarna. De hafva

¹ Dessa saftiga frukter ersätta driksvatten, hvarpå här är brist, emedan vattnet mest är salt.

hittills varit det herskande folket, som underkufvat den ursprungliga, ännu mest betydande stadsbefolkningen, *perserna*, här kallade *tadjiks*. Dessa idka åkerbruk, industri och en betydande karavanhandel. — Alla dessa folk äro stränga mohamedaner.

Indelning och städer. Landets hufvuddelar **Kirgisersteppen** och **Turan** eller **Västturkestan** äro indelade i flere guvernement; städer:

Tasjkent, ett stycke Ö om mellersta Syr-darjá. Säte för den ryska styrelsen i landet. Viktig handels- och industristad med bomulls och sidenväfverier.

Samarkánd, SV om Tasjkent i en fruktbar dal. Sidenindustri. Fordom den store mongolhöfdingen Timurs residens.

Dessutom ligga här i Amu-darjás dal de ryska lydstaterna **Bokhara** och **Khiva**, styrda af inhemska regenter med titlarna emir och khan; städer:

Bokhara i en oas N om Amu-darjá. Karavanhandel.

Khiva i en fruktbar oas S om Amu-darjá.

3. Kaukasien.

Läge och natur. Kaukasien omfattar det breda näset mellan Svarta och Kaspiska hafven. Det genomstrykes från NV åt SO af det väldiga *Kaukasus*. Detta är ett vildt söndersplittradt alpland med taggiga kammar och trånga dalar med branta sidor. Af de många topparna är *Elbrus* högst [5,600 m] och utgör, liksom flere andra, en numera utbrunnen vulkan. S om Kaukasus ligga tvänne floddalar, den breda men korta *Riondalen* vid Svarta hafvet och den vida *Kurádalen* vid Kaspiska hafvet. De åtskiljas genom en lägre bärgskedja, som förbinder stora Kaukasus med *Armeniens högländ*, hvars branta nordrand kallas *lilla Kaukasus*. Landet N om Kaukasusfjällen utgör en fortsättning af *Osteuropeiska slätten* och genomflytes af *Kubán* till Svarta och *Terék* till Kaspiska hafvet.

Det nordliga låglandet, är liksom sydöstra Ryssland, ett steppland. I Kaukasusfjällen äro klimatet och växtvärlden olika på olika höjd. Lägre ned finnas präktiga löfskogar, bildade af ekar, almar, kastanjer m. fl. löfträn, och där upptagas dalbottnarna af majs- och hveteåkrar samt vingårdar. Därpå följer bokskogen och högre upp barrträesregionen med granar på sydsidan och tallar på nordsidan af fjällen. Därofvan växer ännu björkskog och frodigt alpgräs, men sist kommer den eviga snöns område. — I de af fjällen för kalla nordanvindar skyddade dalarna är vintern mild och sommarn varm. De förherskande sydvästliga vindarna medföra riklig nederbörd åt Riondalen, som därför täckes af saftiga gräsmattor och vackra löfskogar, där vinrankan växer vild och jämte murgrönan slingrar sig kring träna. Ännu i den högländare öfre Kurádalen växer skog, men den torra nedre Kurádalen är en solstekt stepp. — Äfven östliga Kaukasus och Armeniens högplataer äro af brist på nederbörd skoglösa.

Djurvärlden i Kaukasus har liksom växtvärlden likhet med den i Alperna och Pyrenéerna. Ett märkligt djur är bisonoxen, som ännu lefver här i litet antal.

Inbyggare. Den fruktbarare västra och mellersta delen af landet N om Kaukasus bebos af *ryssar*, medan i de torrare stepptrakterna i N och Ö mongoliska *kalmyker* samt turkiska *kirgiser* och *tatarer* kringströfva med sina hjordar. I själfva fjällen bo österut de kaukasiska bärgfolken *tjetjenser* och *lesgier* samt i midten *osseter*. I de västligare fjälltrakterna samt i Rion- och öfre Kurádalen lefva många små kaukasiska stammar, bland hvilka *georgierna* eller *grusinerna* äro de talrikaste. Nedre Kurádalens stepptrakter bebos åter af *tatarer*, medan i Armeniens högländ, *armenier* och *kurder* bo spridda.

De nordliga och östliga kaukasiska folken äro mohamedaner, de sydvästliga kristna. De lefva mest af åkerbruk, frukt- och vinodling. Bärgsboarna äro kri-

giska och bo i stora byar med befästa hus. I allmänhet äro kaukasierna kända för sin skönhet.

Indelning och städer. För förvaltningen är landet indeladt i flere guvernement och styrelseområden. Städerna äro små och hafva en brokig befolkning.

Tiflis vid Kurá. Säte för ryska styrelsen öfver Kaukasien. Betydande fabriks- och handelsstad. Här korsas den stora handelsvägen, som från inre Asien leder öfver Kaukasus passet, af järnvägen mellan Svarta och Kaspiska hafven. Besökta svafvelbad. 100,000 inb.

Vladikaukás vid Terék och norra ändan af hufvudpasset öfver Kaukasus samt sydligaste ändpunkten af europeiska Rysslands järnvägar.

Bakú vid Kaspiska hafvet. Befäst örlogshamn. Rika petroleumkällor.

Krasnovodsk vid östkusten af Kaspiska hafvet i Transkaspiska området, som räknas till Kaukasien. Järnväg inåt Turan.

Turkiska Asien.

Något mindre än Mellaneuropa; 16 mill. inb.; 9 på □ km. — Mellan 42° och 12° nordl. bredd.

Turkiets asiatiska besittningar omfatta större delen af västra eller *Främre Asien* och begränsas i Ö af *Kaukasien*. *Persien* och *Persiska viken*. Öfriga gränser, se kartan! I dessa trakter hade redan i en aflägsen forntid en högre bildning utvecklats sig och de voro då väl odlade och delvis tätt befolkade. Men under den usla turkiska styrelsen hafva de blifvit ödelagda. Endast ruiner af förstörda städer och byar vittna om en förgången bättre tid. Det Turkiska Asien består af 5 i många afseenden skilda områden: *Mindre Asien*, *Armenien*, *Mesopotamien*, *Syrien* och *Arabien*.

1. Mindre Asien.

Läge och natur. Mindre Asien, af turkarna kalladt *Anádoli*, påminner i mycket om Pyreneiska halfön. Det är en stor fyrkantig halfö mellan *Svarta hafvet* och *Marmara sjön* i N, *Egeiska hafvet* i V och *Medelhafvet* i S.

Det inre utgör ett högland med en medelhöjd af 1,000 m. Det omgifves af höga randbärg: i N *Pontiska bergen*, i S *Taurus*, i SO *Antitaurus*. Höglandet genomflytes af *Kisil Irmák* eller *Halys*. SV om dess båge ligger ett djupare inlandsbäcken, som saknar utlopp och har stora, grunda saltsjöar. Mindre Asiens västkust är starkt sönderskuren af hafvet och här bildas långa halföar och stora öar, bland dem: *Ródos*, *Samos*, *Kios* och *Lesbos*. Kusttrakterna ha många slocknade vulkaner och skakas ofta af starka jordbäfningar.

Ett tort fastlandsklimat gör det inre till ett skoglöst steppland, där stora fårhjordar beta. Men randbergen i de norra och södra kusttrakterna äro skogbevuxna. Här hafva körsbärsträet och äkta kastanjen sitt hem och på *Taurus* växer rikligt den ståtliga cedern. I det breda västliga kustlandet blåser en mild och fuktig hafsvind inåt de långsamt sluttande floddalarna och gör dem bördiga. Här är landet mest odladt. Ris, majs och hvete, men framför alt sydfrukter och vin äro föremål för odlingen. Äfven bomull, tobak och vallmo¹ odlas i mängd. Silkesodlingen är här af vikt, liksom i allmänhet i de varmare delarna af Asien.

Inbyggare. Hufvudbefolkningen utgöres af *turkar* eller *osmaner*, hvilka här liksom annanstädes äro mohamedaner samt lefva af jordbruk och boskapsskötsel eller äro ämbetsmän och krigare i städerna. Öarna och kustnåjderna bebos öfveralt af *greker* hvilka främst idka sjöfart och handel, därnäst frukt- och vinodling. Längst i Ö ströfva nomadiserande *kurder*.

Indelning och städer. Liksom i Europa indelas Turkiet i Asien för den inre förvaltningen i Vilajet, hvarje

¹ Ur vallmoblommans omogna fröhus flyter en mjölksaft, hvaraf beredes *opium*. Det användes som medicin, men förtäres och rökes af österländska folk äfven såsom rusgifvande medel.

styrdt af en valy eller ståthållare. De österländska städerna äro vidsträkt och oregelbundet bygda med ostenlagda gator och små hus. Egendomliga äro deras basarer eller långa räckor af öppna handelsbodas, deras karavanse-
rajer, härbärgen för karavanerna, talrika moskéer, mi-
naret m. m. Ett brokigt virrvarr af människor med olika
ansiktstyper och klädedräkter, af kameler, åsnor, hästar och
hundar i förening med larm och rop möter oss här. Städer:

Smyrna på västkusten. Den viktigaste handelsstaden
i Levanten. Stor utförsel af sydfrukter (»Smyrna fikon»).
Två korta järnvägslinjer föra till det inre. 150,000 inb.,
däribland talrika europeer, kallade franker.

Skútari vid Bosporen. Förstad till Konstantinopel. De
förnäma turkarnas begravningsplats i en vacker cypresslund.

Brussa i bärgstrakten S om Marmara sjön, dit en kort
järnväg leder. Fordom hufvudstad. Väfnadsindustri. — Åt
SO rika sjöskumsgrufvor.

Angóra på högslätten. Kändt för sina finhåriga getter
och sjalväfnäder.

Trébisonð [fordom Trapezunt] på nordöstra kusten. Viktig
handelsstad. Ändpunkt för den stora karavanvägen till Persien.

Ön *Samos* bildar ett skattskyldigt furstendöme under sultanen.

Den stora ön *Cypern* S om Mindre Asien var förr berömd för
sin rikdom på koppar och vin, men är nu vanskött. Turkiet har
nyligen afträdt ön åt England.

2. Armenien.

Det betydliga högländ, som utbreder sig mellan Kurá-
dalen i N och Mesopotamiens lågland i S, benämnes vanli-
gen med ett gemensamt namn *Armenien*, men kallas i södra
delen ock *Kurdistán*. Höga, nakna bärgsryggar stryka i
olika riktningar genom landet och mellan dem ligga små
högslätter. Många vulkankäglor resa sig här och högst
bland dem *Ararat* [5,200 m]. Äfven finnas stora sjöar, bland
dem saltsjön *Van*. — Vintern räcker 8 månader samt är
kall och snörik; sommarn är däremot het och torr. Sko-

gar finnas blott på få ställen men vid flodstränderna odlas fruktträn och säd. Aprikosen är hemma härifrån.

De ursprungliga inbyggarna, *armenierna*, hafva till största delen öfvergifvit sitt land och likt judarna spridt sig omkring öfveralt i Främre Asiens och sydöstra Europas städer, där de som bankirer och handelsmän ofta förvärfvat rikdom. De äro alla kristna. — Nu ströfva mest halfvilda stammar af *kurder* som nomader och röfvere omkring i landet. Bägge dessa folk höra till den ariska grenen af indoeuropeiska rasen samt äro vackra, välbildade människor.

Landet är deladt mellan Ryssland, Turkiet och Persien. I den turkiska andelen ligger staden:

Erserúm på en högslätt [2,000 m]. En föreningspunkt för flere betydande karavanvägar. Starkt befäst och mest bebodd af turkar.

3. Mesopotamien.

omfattar låglandet kring *Euftrat* och *Tigris* samt deras gemensamma utlopp *Sjat el Arab*. Klimatet är utomordentligt tort och hett, hvarför landet nu, sedan bevattningskanalerna fått förfalla, är en solbränd stepp och ställvis öken. Endast vid floderna och de få återstående kanalerna odlas säd, grönsaker och sydfrukter. Sydligare finnas lundar af dadelpalmer, nordligare af oliver. En svår landsplåga bilda tallösa gräshoppsvärmar, hvilka milsvidt förtära all grönska, där de slå ned.

Hufvudbefolkningen består af *araber*, hvilka utgöra det talrikaste folket inom den *syro-arabiska rasen*. De fördela sig här liksom i sitt hemland Arabien i bofasta, åkerbrukande *fellahs-araber* och nomadiserande *beduin-araber*. — Städer:

Mosul vid den strida Tigris. Handelsstad. Förr berömd för sitt fina bomullstyg, muslin. — Nära intill ruinerna af det forna *Ninive*.

Bagdád vid mellersta Tigris. Den största staden i dessa trakter, men obetydlig mot hvad den var under kalifornas¹ tid. — Söderut vid Eufrat finnas lämningar af det forntida *Babylon*.

4. Syrien.

Det östliga kustlandet vid Medelhafvet benämnes med ett gemensamt namn *Syrien*, men den sydliga delen däraf kallas vanligen *Palestina*. Syrien är ett högland, som från en smal kustslätt småningom höjer sig åt Ö. Därpå stupar det brant ned mot en lång och bred dalgång, som nästan utan afbrott sträcker sig genom landet från N till S. Ö därom uppstiger höglandet åter hastigt och sänker sig långsamt mot den *Syriska öknen* och Eufrattdalen. Landet uppnår i mellersta delen sin största höjd i *Libanon* och *Antilibanon*. De äro höga kalkbärg med branta afsatser. Palestina utgöres mest af vågiga kalkplatåer med klyftlika dalar och enstaka bärg. Den långa dalgången genomflytes af floderna *Orontes* och *Jordán*, hvilka bägge upptrinna på Antilibanon. Orontes rinner åt N och sist åt V till Medelhafvet, medan Jordan flyter åt S genom den vackra och fiskrika sjön *Genezaret* till det ödsliga *Döda hafvet*. Jordándalen, kallad *el Ghor*, är den lägsta depression i världen och 400^m lägre än Medelhafvets yta. Döda hafvet saknar därför aflopp och har bittert salt vatten.

I landet råder ett medelhafsklimat med milda, regniga vintrar och heta, torra somrar. Skogar finnas endast på några bärgsslutningar och af Libanons berömda cedrar återstå blott några trägrupper. Jorden är af naturen bördig och de sydeuropeiska sädesslagen och frukterna, isynnerhet

¹ *Kalifer* kallades *Mohameds* efterföljare, hvilka med utbredande af islam bildade ett världsvälde, som omfattade de ännu mohamedanska landen i sydvästra Asien och norra Afrika samt till och med beherskade Pyreneiska halfön och Syditalien. Bagdad var en lång tid detta världsrikes lysande hufvudstad.

oliver, gifva god skörd. Men många fordom fruktbara fält ligga nu öde och betesmarker upptaga de största sträckorna.

Befolkningen består af *araber* eller rättare *syrier*, som antagit det arabiska språket. Utom dem bor endast ett fåtal *turkar*, *européer* och *judar* i landet. Islam är naturligtvis hufvudreligion. Märklig är en kristen sekt, Maroniterna, som bibehållit sig i Libanons bärgdalar och där med omsorg odlat landet. — Städer:

Haleb eller *Aleppo* i det inre af norra Syrien vid karavanvägen från Eufrat till Medelhafskusten. Viktig industri- och handelsstad.

Beirut vid Medelhafvet. God hamn och liflig ångbåtsförbindelse med Europa. Hamnplats för Damaskus, dit en god landsväg leder öfver bergen.

Damaskus Ö om Antilibanon i härligt läge mellan vingårdar och palmlundar vid randen af Syriska öknen. Betydlig industri och handel. Här samlas Mekkapilgrimmerna, hvilka ända till 50,000 bilda den heliga karavanen. Andra viktiga karavanvägar gå till Bagdad och Haleb. 150,000 inb.

Jerusalem på en högplatå. En helig ort för de kristna och judarna, men äfven för mohamedanerna.¹ Vid påsktiden samlas där tusentals kristna pilgrimmer från de katolska och grekiska länderna för att bedja i den heliga grafvens kyrka, som tros vara uppförd öfver Kristi graf.

De heliga orterna *Betlehem* och *Nazaret* äro små förfallna städer.

Genom kustens uppgrundning hafva de under medeltiden viktiga sjöstäderna *Jaffa* och *Akka* förlorat all betydelse. Likaså äro de forna fenikiska handelsstäderna *Tyrus*, *Sidon* m. fl. nu usla byar.

Arabien.

Ungefär $\frac{1}{3}$ af Europa; 5 mill. inb.; 2 på □ km; Mellan 34 ° och 12 ° nordl. bredd.

Arabien är den största halfö på jorden. Gränser, se kartan! Det inre landet upptages, så vidt man känner, i

¹ Således för de tre religioner, som hylla tron på *en* gud. Deras bekännare kallas *monoteister* af grekiska orden *mónos* = en, *teós* = gud.

N och S af stora högslätter, hvilka utgöra fullkomliga sand-öknar. Men i midten genomdrages det af bärgstrakter, hvilkas större höjd gör klimatet svalare och fuktigare. Där finnas odlingsbara ställen och en litet talrikare befolkning. Bäst lottade äro dock randbärgen i SV och Ö där genom konstgjord bevattning ris, durra och frukter af alla slag odlas. Dadelpalmen ger åt araben en viktig del af hans föda, kaffeträet¹ och rökelseväxterna de förnämsta utförsvarorna.

Beduinerna, »öknens söner», ströfva omkring i de inre öken- och stepptrakterna med sina hjordar af får, getter och kameler. Det yppersta husdjuret är dock den vackra, vindsnabba och uthålliga arabiska hästen. Beduinerna bilda talrika stammar med sjeiker i spetsen. Flere stammar äro förenade under emirer. Men ofta ligga de små stammarna i ständiga fäjder med hvarandra om brunnarna och betesmarkerna. Dessa araber äro kända för sin förnöjsamhet och ridderlighet.

De bofasta och jordbrukande *fellahsaraberna* bo i kusttrakterna.

Araberna voro i tiden ett af världens mest bildade folk. Hos dem blomstrade matematik och naturvetenskaper, skaldekonst och arkitektur och de idkade betydlig handel och industri. De voro häri de europeiska folkens läromästare. Men turkarnas ok och islams läror hafva hämmat all utveckling hos dem.

Indelning och städer. Hela västkusten vid Röda hafvet och norra delen af ostkusten vid Persiska viken tillhöra Turkiet. Bland landskapen märkas: **Hedsjas** och **Jemén** eller »lyckliga Arabien», bägge vid Röda hafvet. Städer:

Medína bland palmlundar vid randen af öknen. Profetens och de första kalifernas grafvar. Vallfartsort.

Mekka i en ödslig trakt. Mohameds födelseort, dit

¹ Kaffeträet är hemma från östra Afrika, men trivdes förträffligt i Arabien, hvars mokkakaffe anses vara det bästa. Kaffeboan är kärnan i en köttig frukt, som liknar körsbäret.

hvarje rättrogen muselman ¹ en gång i sitt lif bör vallfärdas för att förrätta sin bön i det heliga templet Kaaba och kyssa den heliga stenen. En sådan vallfärd kallas hadsj och den, som företagit den, får hederstiteln hadsji.

Mokka, liten hamnstad vid Röda hafvet.

På sydkusten äga engelsmännen området och staden **Aden** [ädn] vid den liknämnda viken. Stark fästning, som jämte den befästa ön *Perím* i Bab el Mandeb sundet beherskar ingången till Röda hafvet. Viktig kolstation för ångbåtsfarten mellan Europa och Indien. Utförsel af Mokka kaffe.

I SO vid kusterna af Persiska och Oman vikarna samt Ormus sundet ligger i Arabiens skönaste trakt riket **Omán**. Det styres af en imam, d. ä. på en gång andligt och världsligt öfverhufvud, som residerar i *Maskát* vid östra kusten. Härifrån drifves stor handel på Afrikas ostkust. I Persiska viken fiskas pärlor.

Midt i Arabien ligger landskapet **Nedsjid**, där Vahabiternas ² renläriga sekt bildat ett eget rike under imamen af *Riád*.

Längst i NV utskjuter mellan *Suéz* och *Akaba vikarna* halfön **Sinaj** med det liknämnda namnkunniga bärget. Det består af nakna granitklippor och högt uppe ligger där ett gammalt, berömdt kloster, omgifvet af starka murar. — Halfön lyder under Egypten.

Iran.

Mellan 40° och 27° nordl. bredd.

Läge och natur. *Irans* högland utbreder sig mellan *Kaspiska hafvet* och *Turans lågland* i N samt *Persiska viken*, *Omán viken* och *Arabiska hafvet* i S. Det begränsas i V af *Mesopotamiens lågland* och i Ö af *Indusdalen*:

¹ Muselman, förvrängning af det arabiska muslim, d. ä. troende (nämligen på Mohamed och koränen).

² Vahabiterna förkasta profetens förgudande. De hålla strängt Allahs (= Guds) bud att föra ett enkelt och ärbart lefverne.

Irans högland omgifves af betydande randbärg. På nordsidan resa sig de väldiga alplanden *Hindukusj* i Ö och *Alburs* i V vid sydranden af Kaspiska hafvet med toppar vida högre än Montblanc. Ostranden bildas af *Solimán bärge*n. I SV upptages hela landet af en mängd höga parallellkedjor, hvilka sträcka sig från SO åt NV och där sammanhånga med Armeniens högland. Det inre landet består af tre hufvudbäcken. Af dessa upptaga de två västliga hela nordöstra *Persien* och skiljas genom en rad af höjder, utmed hvilka gränsen löper, från det östra bäckenet, som omfattar södra *Afganistán* och norra *Belutsjistan*.

Här råder ett äkta fastlandsklimat med heta somrar och kalla vintrar. Nederbörden är obetydlig utom i de högre bärgstrakterna. Därför upptages det inre landet af saltstepper och öknar. Äfven sydkusten är, oaktadt hafvets närhet, torr och het. Skogar finnas blott i de högre bärge(n) och framför alt på nordsidan af Alburs där en riklig nederbörd framkallar yppig växtlighet. Vinrankan och valnötsträet hafva här sitt hem, medan persike- och mandelträet äro hemma i de sydligare bärge(n). Från höjderna nedrinna talrika mindre floder och bäckar, hvilka genom att afledas i en mängd kanaler bevattna härliga åkerfält och trädgårdar i bärgdalarna. Därefter försina de själfva i ökensanden eller utrinna i något saltträsk på steppen.

Uti Irans öken- och stepptrakter lefver ännu lejonet i Asien och följes af hyenan och sjakalen i spåren. Där uppehålla sig äfven stora hjordar af vildåsnor. Bland husdjuren äro Persiens hästar nästan lika berömdasom Arabiens; därefter äro fåret, kamelen och åsnan de viktigaste.

Inbyggare. Hufvudbefolkningen utgöres af *perser*, *afganer* och *belutsjer*, alla tillhörande den ariska afdelningen af indoeuropeiska rasen. Perserna äro afkomlingar af de forna perserna och mederna, men mycket uppblandade med andra folk. De äro vänner af skaldekonst,

praktälskande och hafva ett artigt umgängessätt, hvarför de blifvit kallade »Asiens fransmän», men de äro tillika listiga och bedrägliga. De lefva af åkerbruk, fruktodling, industri och handel. Persiska sjalar, mattor och sidenväfnader äro allmänt eftersökta. — Afganerna och belutsjerna äro råa och krigiska herdefolk. I flere delar af Persien bo äfven *turkiska folk*, hvilka mest lefva som nomader, och från dem härstammar det nu regerande konungahuset. — Ehuru alla dessa folk äro mohamedaner, råder ett starkt religionshat mellan dem, emedan perserna äro sjiiter, de turkiska folken, afganerna och belutsjerna sunniter.¹

Indelning och städer. Iran består af tre skilda länders: *Persien*, *Afganistán* och *Belutsjistan*. — Persien har talrika städer, men de äro förfallna, och praktfulla ruiner vittna om förgången storhet.

1. Persien.

Konungarike. = 2 gånger Skandinaviska halfön; 8 mill. inb.; 5 på □ km.

Gränser, se kartan! Konungen kallas sjah och har oinskränkt makt. — Städer:

Teherán vid södra foten af Alburs bärgen. Landets hufvudstad. En knutpunkt för karavanvägar. 200,000 inb. — Under den osunda och heta sommarn flytta hofvet och deförnäma upp till bärgen.

Täbris i persiska Armenien. Landets förnämsta handelsstad, i hvars bazarer varor från Europa och Asien äro hopade.

Ispahán på en fruktbar högslätt nästan midt i landet. Förut rikets glänsande hufvudstad.

Sjiras, söderut från Ispahán bland cypresslundar, rosen- och vingårdar. Förut de persiska skaldernas hem. — Nära intill ruinerna af *Persepolis*.

¹ Sjiiter kallas mohamedaner, som endast erkänna koránen och icke de under de första kaliferna gjorda tilläggen, kallade *Sunna*, hvaraf benämningen sunniter.

2. Afganistán. [4 mill. inb.]

Gränser, se kartan! Större delen af landet lyder under emiren af Kabul. — Städer:

Kabul vid Kabul, en biflod till Indus. Viktig öfvergångsort till Indien.

Herát vid floden Heri Rud, hvars dal jämte Kabuls bildar genomgången från Turán och Persien till Indien. Därför viktig handelsstad och ett stridsäpple mellan engelsmännen och ryssarne.

3. Belutsjistán. [$\frac{1}{2}$ mill. inb.]

De sinsemellan krigande folkstammarna i landet lyda blott till namnet under khanen af Kelat. Denne är åter beroende af engelsmännen. — Hufvudstad: *Kelat*.

Främre Indien.

Något mer än $\frac{1}{3}$ af Europa; 250 mill. inb.; ungefär 70 på □ km. — Mellan 36° och 8° nordl. bredd.

Läge. Främre Indien omfattar den stora halfön mellan *Arabiska hafvet* i V, *Indiska oceanen* i S och *Bengaliska viken* i Ö samt dessutom landet norrut till *Himálaja* i N och *Solimán bergen* i V.

Ytbildning. Främre Indien består af två olika delar: *Hindostáns lågland* i N och *Dékans högland* i S. Hindostans lågland fördelar sig åter i tvänne stora slätter med väsentligen olika natur, nämligen *Indusdalen* och *Indiska öknen* i V samt Ganges- och nedre *Bramapútradalen* i Ö. [Beskrif närmare de tre stora floderna *Indus*, *Ganges* och *Bramapútra* efter kartan!] Dekans Högland är högst i V och sänker sig, såsom af de stora flodernas lopp synes, åt SO. Dess inre utgöres mest af högslätter, hvilka åtskiljas af låga bärgskedjor, samt i V och Ö omgifvas af randbärg, kallade *Västra* och *Östra Ghats* [gåts]. Mellan dessa och hafvet

ligga bördiga tätt befolkade kuststräckor, *Málabarkusten* i V och *Koromándelkusten* i Ö. På andra sidan om *Palks sund*, där äkta pärlor fiskas, ligger utanför sydöstra kusten den stora, högbärgiga ön *Ceylon*, hvilken liksom Dékans högland är rik på diamanter och andra ädelstenar. Utanför *Málabar* kusten ligga på en undervattensbank de små korallöarna *Lakkadiverna* och S om dem *Malediverna*.

Klimat. Landet delas af Kräftans vändkrets i en nordlig och en sydlig hälft och har således ett mycket varmt klimat. Därtill bidrager Himalayas ofantliga fjällvägg att afstänga kalla nordanvindar om vintern, som därför i Gangesdalen är varmare än sommarn hos oss. Våren är torr och het, men sommarn är svalare, emedan regntiden då inträffar. Den framkallas af den s. k. sydvästmonsunen,¹ en vind, som vanligen blåser från juni till oktober och medför fuktig hafsluft inåt landet. Där denna hastigt afkyles vid stigandet uppför berg, såsom på västsidan af Västra Ghats och sydsidan af Himalaya, faller regnet i förfärande strömmar och nederbörden uppnår den största höjd på jorden eller ända till 13,000 mm.

Växt- och djurvärlden i Främre Indien utmärkas sig genom en rikdom och färgprakt, som knapt annanstä-

¹ *Monsun* eller *årstidsvind* (af arabiska ordet *mausim* = årstid) kallas en vind, som i varmare trakter af världen under en hel del af året blåser från en ort med kallare och tyngre luft (d. ä. med högre lufttryck, enl barometern) till en ort med varmare och lättare luft (d. ä. lägre lufttryck). Emedan i Främre Indien den inre landfastare delen starkt upphettas om sommarn, strömmar ditåt svalare luft från de omgifvande hafven. Denna luftström eller blåst har emellertid endast på västra sidan sydvästlig riktning; i Ganges' daltaland kommer denna vind från S och i nordliga Gangesdalen från SO, hvarför den rättare borde kallas *sommarmonsunen*. Om vintern åter, då det inre Sydafrika är starkt upphettadt, blåser ditåt en vind, *nordostmonsunen*, hvilken medför regn på Koromándelkusten.

des i världen påträffas. Dock är den icke lika yppig öfveralt. På Himalayas skogrika sydsluttning kan man från den tropiska urskogen med dess palmer, omskingrade aflianer, dess olikartade träslag, blandade om hvarandra, uppstiga genom skogar af kastanjer och ständigt gröna ekar, af sommargröna löfträn och slutligen af barrträn, samt sålunda på en kort sträcka genomvandra jordens alla växtzoner. Gangesdalen är vid foten af Himalaya och i deltalandet betäkt med sumpmarker, i hvilkas o genomträngliga urskogar, bambu- och grässnår (djungler) tigern gömmer sig, och hvilkas osunda luft utgör en härd för koleran och andra pestartade sjukdomar. Men den öfriga delen af dalen upptages mest af fruktgårdar och härliga odlade fält, hvilka gifva flere skördar om året. Däremot består Indusdalen, som får blott ringa del af sommarmonsunens regn, af torra, trälösa stepper samt österut af en stor öken. Endast i floder-nas närhet och så långt bevattningskanalerna sträcka sig ser man odlade fält och lundar af dadelpalmer. Af samma orsak äro också Dékans högslätter för det mesta steppartade, medan floddalarna och bärgstrakterna hafva en rik växtlighet. Västsidan af Västra Ghats och större delen af Ceylon äro de yppigaste skogstrakter uti Indien.

Af träslagen äro de olika palmarterna de förnämsta. Af kokospalmens stora nötter har folket mångenstädes sin hufvudföda, af sagopalmens märe fås sago-gryn, af palmyra eller vinpalmen fås palmvin o. s. v. Märkliga trän äro banianen inne i landet och mangroveträet vid kusterna, hvilka med sina tjocka luftrötter utbreda sig öfver en stor yta. Mycket nyttigt är bamburöret, ett träartadt jättegräs, hvaraf infödingarna förfärdiga sina hus, vapen, husgeråd m. m. Det hårda teakträet [tik-] lämnar det bästa skeppsvirke, ebenholz- och sandelträna det finaste möbelvirke. — De odlade växterna äro talrika. De viktigaste sädesslagen äro: ris, majs och hvete. Utom palmerna är pisangen eller bana-

nen ett af de yppersta fruktträn. Kaffe odlas mycket på Ceylon, té och sockerrör i Gangesdalen. Af kryddor förekomma mest kanel och peppar. Vidare odlas bomull och jute¹ [djute], tobak, opium och indigo² i mängd.

Bland de talrika djuren må nämnas: apor, hvilka af hinduerna hållas heliga och strafflöst få plundra deras fruktträn; kungstigern, det farligaste bland rofdjuren, som årligen dödar hundratals människor; elefanten, som lefver vild i stora hjordar mest på Ceylon, men allmänt hålles tam, samt noshörningen och tapiren; många oxarter, däribland den puckliga zebun, som är ett viktigt husdjur. Fågelvärlden utmärker sig genom lysande färger; grannast är påfågeln. Farliga kräddjur finnas i mängd. Tusental människor falla årligen offer för giftiga ormar, bland dem glasögonormen, och i floderna lefva väldiga krokodiler.

Inbyggare. Befolkningen är synnerligen talrik samt tätast i Gangesdalen, kustlanden och södra Dékan. Indiens hufvudbefolkning, *hinduerna*, utgör en blandning af två olika folkafdelningar: de ljushyade *arierna*, hvilka i en aflägsen forntid intågade i landet från NV, och de tidigare där bosatta svarthyade *drávidafolken*. Därför hafva hinduerna ett ganska olika utseende. De högre folkklasserna eller kasterna äro mera oblandade arier och hafva ett europeiskt utseende, det lägre folket, som mest består af drávida, har mörk hy och mindre ädel ansikts- och kroppsbildning. I sydöstra Dékan och norra Ceylon bo ännu oblandade *drávidustammar* spridda. Några af dem äro vildar, men de flesta hafva antagit hinduernas religion och odling.

Största delen af hinduerna bekänner sig till brahmaläran, så kallad efter öfverguden, alltings skapare Brahma.

¹ Jute användes till säckväf, möbeltyg, tågverk m. m.

² Indigo är en färgväxt, som gifver en vacker blå färg.

Därnäst äro mohamedanerna talrika [50 mill.], hufvudsakligen i Hindostans lågland, hvaremot de kristna uti Indien äro fåtaliga. På Ceylon hylla invånarne buddhaläran.

Brahamalärans bekännare antaga utom de tre hufvudgudarna Brahma, skaparen, Visjnu, uppehållaren, och Sjiva, förstöraren men också återuppväckaren, ett ofantligt antal högre och lägre gudar. Dessutom dyrka de flere djur såsom heliga. De förtära ej kött samt anse försakelse och själfplågeri som en dygd. I sin vidskepliga fromhet anse de sig vinna salighet genom att dränka sig i Ganges heliga böljor eller låta sig krossas af gudavagnens hjul. Med brahmaläran är en sträng kastindelning¹ förbunden. Högst stå prästerna, brahminerna, hvilka hafva stora företrädesrättigheter och stort inflytande. Utom alla kaster stå parias, med hvilka hvarje beröring anses som en besmittelse. Denna kastindelning utgör det svåraste hindret för kristendomens och den europeiska bildningens utbredande uti Indien.

Hinduerna äro ett af de äldsta bildade folk i världen. Deras heliga skrifter, Vedaböckerna, äro affattade på sanskrit, ett numera utdödt språk, hvilket är det äldsta af de sinsemellan besläktade indoeuropeiska språken. De frambragte betydande vetenskapliga arbeten och skaldevärk. De uthöggo storartade grott-tempel med konstrika gudabilder i klippan. De väfde de finaste bomullstyg och drefvo en liflig handel. Men de hafva af sin religion och af främmande eröfrares ok hindrats att utveckla sig och stå nu ej högre än för 1,500 år sedan.

Näringar och samfärdsel. Det allra största flertalet af Främre Indiens inbyggare har sitt uppehålle af *åkerbruk* och *fruktodling*, hvaremot *boskapsskötseln* är obetydlig. — Af ålder är Indien bekant för sitt guld och sina ädelstenar; nu sysselsätter sig bäragsbruket mest med upptagande af järn och stenkol. Den inhemska *industrin* har sjunkit genom den starka införseln af engelska fabriksvaror, men ännu förfärdigas fina väfnader samt smakfulla guld- och silfverarbeten. Handeln ligger mest i engelsmännens händer och går öfver Suezkanalen till

¹ Kaster äro afskilda folkklasser, mellan hvilka en öfvergång icke är tillåten, d. v. s. att sonen alltid måste hafva samma yrke som fadern.

Europa. Ett betydande järnvägsnät förbinder de förnämsta städerna med hvarandra från sydspetsen ända till nordvästra hörnet af landet. — *Mynt*: 1 rupie = *₹* 2,40.

Indelning och städer. Främre Indien lyder numera nästan helt och hållet under England och engelska drottningen har titeln »kejsarinna af Indien». Ursprungligen eröfrades landet af ett stort engelskt handelssällskap, »Ostindiska kompaniet», af hvilket det för icke länge sedan öfverlämnades åt engelska kronan. Största delen af landet förvaltas nu omedelbart af en engelsk vicekonung och engelska ämbetsmän. Men därjämte finnas åtskilliga större eller mindre områden, styrda af inhemska furstar, hvilka stå under Englands skydd och öfverhöghet. Engelska regeringen underhåller uti Indien en betydande krigsstyrka, som dock till största delen består af indiska trupper seapoy [sippåjs]. — Städerna äro talrikast och störst i Gangesdalen, där icke mindre än 20 städer hafva öfver 100,000 inbyggare. De förnämsta äro:

a) I Gangesdalen:

Kalkutta vid Ganges' största och djupaste mynningsarm *Hugli* i landskapet Bengalen. Säte för vicekonungen och de högsta ämbetsvärken. Universitet och flere vetenskapliga sällskap. Stor handelsstad. 770,000 inb. — Staden består af tre delar: den modernt och praktfullt bygda europeiska stadsdelen, det starka fästet Fort William och den af bambu- och lerkor bestående hinduiska stadsdelen.

Benares vid Ganges. Hinduernas heliga stad med en brahminsk högskola. — Vid floden höja sig präktiga marmortrappor, där skaror af pilgrimmer två sig i den heliga Ganges böljor. Praktfulla pagoder¹ och moskeer pryda staden. På gatorna vimlar det af heliga djur, fromma tiggare och själfplågåre, s. k. fakirer.

Allahabad vid sammanflödet af Ganges och Djamna. Vallfartsort.

¹ Pagoder kallas de ofta mycket stora templen, tillhörande brahma- och buddhaläran.

Lakno vid en biflod till Ganges. Sidenfabriker. Stor stad med 260,000 inb.

Delhi vid Djamna. Fordom residens för Indiens turkiska herskare, hvilka buro titeln »Stora Mogul». Storartade palats och moskeer från den tiden.

b) Uti Indusdalen:

Lahor i landskapet Pandjab¹ vid knutpunkten, där de långa järnvägarna i Ganges- och Indusdalarna förenas med den till den viktiga Kabuldalen ledande linjen.

Pesjavar vid Kabul. Stark gränsfästning och ändstation för järnvägen.

I nordvästra Himalaya ligger den härliga högdalen *Kasjmir*, känd för sina dyrbara och fina sjalar.

c) I Dékan:

Bombay på en ö vid Málabar kusten. Indiens förnämsta handels- och fabriksstad. Stor utförsel af bomull. Järnväg till Kalkutta och Madrás. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa. 770,000 inb.

Elefanta och *Salsette*, två öar nära Bombay, med ryktbara indiska klipptempel.

Haiderabad på inre Dékans högslätt. Hufvudstad för en liknämnd skyddsstat. 350,000 inb.

Madrás på Koromandelkusten. Oaktadt dess öppna redd, viktig införselhamn. Handel med diamanter och pärlor. 400,000 inb.

d) Ön Ceylon lyder icke under vicekonungen uti Indien, utan dess guvernör står omedelbart under regeringen i London. Städer:

Kolombo på öns västra kust. Handel med kaffe och kanel.

Point de Galle [påång-dö-gall]. Viktig station för ångbåtsfarten mellan Europa, sydöstra Asien och Australien.

På Koromandelkusten äger Frankrike några små kolonier, bland dem *Pondichéry* [pångdisjéri].

¹ Pandjab = femflodslandet af de fem bifloder, hvilka slutligen förenade infalla uti Indus t. v.

På Malabarkusten äger Portugal af sina fordom stora besittningar i dessa trakter endast de små städerna *Goa* och *Diu*.

På södra sluttningen af Himalaya ligga två oafhängiga riken **Nepål** och **Bhutån**, bebodda af mongoliska *himalayafolk*, hvilka utgöra en blandning af tibetaner och hinduer.

Bortre Indien.

= $\frac{1}{4}$ af Europa; 43 mill. inb. 17 på \square km. — Mellan 27° och 1° nordl. bredd.

Läge och natur. Bortre Indien utgör den stora halfön mellan *Syd kinesiska hafvet* och *Tong-king viken* i Ö, *Siam viken* och *Malakka sundet* i S samt *Bengaliska viken* i V. I N gränsar landet till *Främre Indien* och *Kina*. I S utskjuter den långa halfön *Malakka* med Asiens sydligaste udde *Kap Romania*. Malakka är omgifven af en mängd kustöar, bland dem *Singapur* vid sydspetsen. Längre västerut ligga de vulkaniska ögrupperna *Andamanerna* och *Nikobarerna*.

Det inre af Bortre Indien är uppfyllt af höga, skogbeklädda bärgskedjor, hvilka stryka genom halfön i sydlig och sydostlig rikning. Mellan dem öppna sig yppigt fruktbara floddalar, hvilka vidga sig söderut till breda kustslätter. De förnämsta floderna äro: *Irávadi*, *Menam* och *Mekong*. De komma alla från Centralasiens högländ, flyta åt S och bilda vid mynningarna vidsträckt, starkt tillväxande deltaland. Klimatet är där ytterst hett och fuktigt och därför osundt, men gynnsamt för växtvärlden, som där är utomordentligt yppig. Rikdomen på ris och de läckraste frukter är här större än annanstades i världen. För öfrigt äro växt- och djurvärlden ungefär sådana som i Främre Indien. En egendomlighet äro de heliga s. k. hvita, egentligen rödbruna elefanterna.

Inbyggare. Bortre Indiens hufvudbefolkning kallas *indo-kineser* och höra till den mongoliska rasen, men

egentligen äro de en blandning af hinduer, kineser och malajer. Indo-kineserna tala liksom kineserna och tibetanerna enstafviga språk. De förnämsta indo-kinesiska folken äro: *barmaner* i V, *siameser* i midten, *annamiter* i Ö och *laos* i de nordliga inre delarna. De lefva af jordbruk, men äro lata och oföretagsamma, hvarför flitiga och företagsamma *kineser* talrikt bosatt sig i kusttrakterna, där de utgöra en hufvuddel af stadsbefolkningen och hafva tagit handeln och industrin i sina händer. På Malakka bo *malajer*. Ehuru *européerna* här hafva stora besittningar, äro de fåtaliga, emedan de icke kunna fördraga det heta klimatet. — Befolkningens flertal bekänner sig till buddhaläran och läskunnigheten är allmän. Malajerna äro mohamedaner, de kristna få.

Buddhaläran har ursprungligen utgått ur brahmaläran och har med den gemensam tron på själavandringen. Men buddhaläran förkastar kastindelningen och lär, att alla människor äro lika, och böra älska och bistå hvarandra. Den har många andra goda föreskrifter, hvarför den bidragit att mildra sederna hos de mongoliska folken i östra och mellersta Asien. Den har därför blifvit kallad «Asiens kristendom». Också har buddhaismen genom sitt talrika prästerskap, sina munk- och nunnekloster, sina fastor och processioner, sina lysande tempel m. m. en viss yttre likhet med katolicismen. Bland hedniska religioner står onekligen buddhaläran högst och har ungefär lika många bekännare som kristendomen.

Indelning och städer. Hela den västra och östra delen af landet lyder under engelsmännen och fransmännen, medan den mellersta och södra delen upptages af inhemska välden. — Städerna bestå mest af bambuhyddor, öfver hvilka några europeiska hus, palats och framför alt tornprydda mångbrokiga pagoder höja sig.

Brittiska besittningar.

1. Brittiska **Barma** omfattar numera utom västra kustlandet äfven riket *Barma* kring Irávadi. Städer:

Rangún uti Irávadis delta. Handelsstad med stor utförsel af ris.

Mandale vid mellersta Irávadi. Förut hufvudstad i riket Barma.

2. **Strait settlements** [strät], spridda kolonier på halfön Malakka och dess kustöar vid sundet af samma namn. Stad:

Singapúr på den liknämnda ön vid Malakkas sydspets. Frihamn, mycket besökt af alla sjöfarande nationers fartyg, emedan sjövägarna från Europa, södra och östra Asien och Australien här sammanlöpa. 100,000 inb., mest kineser.

3. **Andamanerna och Nikobarerna.** Andamanerna äro en engelsk straffkoloni.

Franska besittningar och skyddsstater.

a) Under fransk förvaltning:

1. **Nedre Kothinkina** [kåtjintjina] på Bortre Indiens sydkust i Mekongs delta; stad:

Saigón vid en liknämnd flod. Hufvudort för de franska besittningarna. Risutförsel.

2. **Tong-king** kring floden Song-ka vid Tong-king viken. Egentligen nordliga delen af riket Annam; stad:

Ha-noi vid Song-ka. Tong-kings hufvudstad.

b) Franska skyddsstater:

3. **Kambodja** vid nedre Mekong och Siamviken samt

4. **Annam**, kustlandet vid Sydkinesiska hafvet; stad:

Hué nära östra kusten. Annams hufvudstad; starkt befäst af fransmännen.

Siam

omfattar den inre delen af Bortre Indien kring Menam och Mekong samt norra delen af halfön Malakka. Landet har en ganska ordnad styrelse under två konungar. Regeringen har afslutit handelsfördrag med europeiska makter och Nordamerikas förenta stater. Hufvudstad:

Bangkok nära mynningen af Menam. 600,000 inb., hvaraf hälften kineser. — Till skydd mot öfversvämningarna äro bambuhyddorna uppförda på pålar eller på flottor i floden. De ståtliga palatsen och pagoderna intaga små höjder.

Malajstater på Malakka.

De muhamedanska malajerna hafva i södra Malakka bildat många oberoende småstater, styrda af sultaner.

Ostindiska övärlden.

Ungefär $\frac{1}{5}$ af Europa; 35 mill. inb.; 18 på \square km. Mellan 20° nordlig och 10° sydlig bredd.

Läge och natur. Den ofantliga ostindiska övärlden utbreder sig mellan sydöstra Asien och norra Australien. Den omgifves i Ö af *Stora oceanen* eller *Stilla hafvet*, i S af *Indiska oceanen* samt skiljes från Asiens fastland genom *Syd kinesiska hafvet* och *Malakka sundet*. De ostindiska öarna bilda fyra hufvudafdelningar: 1. Stora Sundaöarna: *Sumátra*, *Java*, *Bórneo* och *Celébes*; 2. Små Sundaöarna, af hvilka Timor är störst; 3. Molukkerna och 4. Filippinerna med *Luzón*.

Alla öarna äro uppfyllda af bärg, men hafva större eller mindre kustslätter. Långs den högbärgiga sydranden af Sumátra och Java samt vidare öfver Små Sunda öarna, Molukkerna och Filippinerna sträcker sig en rad af fruktansvärda, värksamma vulkaner. Ön Java ensam har 45 vulkaner. Jordbäfningar och starka vulkaniska utbrott inträffa därför ofta. Men jordmånen är utmärkt bördig.

Klimatet är mycket hett och fuktigt samt jämnare än på något annat ställe på jorden. Mellan den varmaste och den kallaste månaden är skilnaden 1 eller 2 grader och här råder således en evig sommar. Nederbörden är riklig och faller merendels under alla tider på året. Växtvärlden är därför utomordentligt yppig och stora urskogar betäcka de flesta öar från kusterna ända högt upp på bergen. De förnämsta växterna äro desamma som i det öfriga Indien; dock är rikdomen på kryddor större isynnerhet på Molukkerna, som äro bekanta för sina kryddnejlikor, muskotnötter m. fl. — Djurvärlden är på de västligare öarna rik

och lik den i Asien; dock märkas här talrikare apor, bland dem den stora orangutang, »skogsmänniskan» kallad.

På öarna öster om det djupa sundet mellan Borneo och Celébes är djurvärlden fattigare och påminner om Australiens. Märkliga äro där de många slagen af papegojor.

Inbyggare. Hufvudbefolkningen utgöres af *malajer*, hvilka bilda en skild människoras, den malajiska rasen, och äro delade i en mängd stammar. De förnämsta äro *javaneserna*, hvilka i många århundraden varit ett bildadt folk samt hafva ett eget skriftspråk och en rik litteratur. De mottogo först sin bildning och religion från hinduerna, men hafva sedan af araberna förmåtts att antaga islam, som nu är den mest utbredda religionen. De lefva af jordbruk. Märkliga äro *batta* i det inre Sumátra, hvilka lefva af jordbruk och ha en egen skrift, men äro människoätare. *Dajakerna* på Borneo äro kända för sin grymhet, *tagalerna* på Filippinerna äro kristna jordbrukare. Många halfvilda malajfolk lefva ännu, såsom de flesta malajer förut, af fiske, sjöhandel och sjöröfveri. — De inre urskogarna på Luzón och Celébes befolkas af svarta, krushåriga *negritos*, besläktade med australnegrerna. I städerna och kustnåjderna äro inflyttade *kineser* talrika, de herskande *européerna* däremot fåtaliga.

Indelning och städer. Den Ostindiska övärlden är hufvudsakligen fördelad mellan Nederländerna och Spanien. Portugal och England hafva endast obetydliga områden.

1. Nederländska besittningar.

Holländarne göra anspråk på Sunda öarna och Molukerna, men med undantag af Java är det blott till kusttrakterna, som de sträcka sitt herravälde. Det inre af Borneo är till och med ännu litet känt. Kärnan i det holländska kolonialväldet bildas af Java, där $\frac{2}{3}$ af hela övärdens befolkning bo. Med stor klokhets hafva holländarne inrättat sin förvaltning så, att distrikten och provinserna styras af in-

hemska ädlingar och furstar, i hvilkas namn alla påbud utgå, men vid deras sida stå holländska ämbetsmän, hvilka i själfva verket leda förvaltningen. Äfven göra holländarne intet intrång på javanesernas religion. Nederländerna hafva därför stor inkomst af sina kolonier. De viktigaste handelsartiklarna äro: kaffe, socker, tobak och indigo från Java, kryddor från Molukkerna och tenn från ön *Banka*¹ vin Sumátras ostkust. Stad:

Batavia på nordvästra kusten af Java. Hufvudstad för det nederländska kolonialväldet och en viktig handelsplats. 100,000 inb. I följd af det osunda klimatet vid den heta, sumpiga kusten bo de flesta europeer på villor i bäragsbygden söderut.

2. Spanska besittningar.

Spanjorerna äga Filippinerna, hvilka äro mycket rika på naturprodukter af alla slag. De viktigaste utförsvarorna äro: tobak, socker och hampa (»Manilahampa»), men handeln har förhindrats genom höga tullar och dålig förvaltning. Hufvudstad:

Manila på västkusten af Luzón. Stora cigarrfabriker. 180,000 inb.

3. *Engelsmännen* äga den lilla ön *Labuan* vid nordvästra kusten af Bórneo. Den utgör kolstation för den engelska ångbåts- och krigsflottan i dessa vatten. Nordspetsen af Bórneo tillhör ett engelskt handelssällskap.

4. *Portugiserna* innehafva den nordöstra delen af ön Timor.

Kina.

Kejsardöme. Egentliga Kina med Mandjuriet = $\frac{1}{2}$ af Europa; 400 mill. inb.; 80 på □ km. — Mellan 52° och 18° nordl. bredd.

Läge. Med *Kina* menas här det s. k. *Egentliga Kina*, hvartill det nästan uteslutande af kineser bebodda *Mandjuriet* blifvit fördt. Detta område gränsar i V till *Gobi* eller *Sja-mo* öknen och *Tibets alpland*, i S till *Bortre Indien*,

¹ *Banka* har de rikaste tenngrufvor i världen.

Tonk-king viken och *Sydkinesiska hafvet*, i Ö till *Ostkinesiska* och *Gula hafven*, *Korea* och *Ryssland* samt längst i N till *Ryska Amurlandet*, hvarifrån det skiljes genom Amur floden. I V går gränsen längs *Kingan bärge*n och den märkvärdiga kinesiska muren. Härvid har icke tagits i betraktande den långa och smala landremsa, hvilken såsom en del af *Egentliga Kinas nordvästliga provins* sträcker sig nästan midt igenom *Centralasien*.

Natur och klimat. Med afseende å naturbeskaffenheten kan man i *Egentliga Kina* särskilja tre olika delar.

Den största delen utgöres af södra och mellersta *Kinas bärge*land. Detta består längst i V af ett betydande alpland med snöbetäckta bärge

skedjor. Därifrån sänker sig landet småningom åt Ö. Det är ett vackert bärge

land, där skogbeklädda eller odlade höjder omväxla med fruktbara dalar, genom hvilka fiskrika och segelbara floder slingra sig i alla riktningar. Dessa äro för det mesta bifloder till de stora för ångfartyg tillgängliga floderna *Jang-tse-kiang* och *Si-kiang*. Den höglända kusten har goda hamnar och en rik skärgård. Utanför ligga de bärge

iga, fruktbara öarna *Formosa* och *Hainan*.

Från trakterna kring nedre *Jang-tse-kiang* utbreder sig längs kusten åt N det stora *kinesiska låglandet*, där hvarje fläck är trädgårdslikt odlad och tätare bebyggd än något annat ställe på jorden. Otaliga bevattnings- och samfärdskanaler genomfåra landet. Bland de senare märkes *Kejsarkanalen*, som från en vik S om *Jangtse-kiangs* mynning leder norrut tvärs öfver *Hoang-ho* till floden *Pei-ho*. Denna kanal är lika lång som *Rhein*.

Nordvästra delen af *Kina* utgöres af stora högslätter, bildade af en fin, bördig damjord, i hvilken den strida *Hoang-ho* djupt inskurit sin flodbädd, och hvaraf flodens vatten fär-gats gult.¹ Genom konstgjord bevattning hafva dessa hög-

¹ Denna damjord kallas af kineserna »gula jorden». Den har bildats sålunda, att det finaste stoftet från de omgifvande bärge

slätter gjorts till de rikaste åkerfält. De åtskiljas från låglandet genom bärgskedjor, hvilka innehålla de största stenkolslager i världen. — Mandjuriet är i det inre en slätt, hvilken omgifves af ganska höga randbärg. I S är landet af kineserna väl odladt, i N skogrikt.

Klimatet är mycket gynnsamt, i det att under sommarn en sydostmonsun medför stark värme och riklig nederbörd. I nordliga Kina uteblir dock regnet någon gång, bevattningskanalerna uttorka och millioner människor dö af hunger. Under vintern blåser åter en nordvästmonsun, som medför köld och klar himmel, isynnerhet åt norra Kina. Där odlas därför hufvudsakligen hvete och hirs, medan i de mellersta och södra delarna risodlingen är hufvudsak. Kina frambringar mer te¹ och silke än något annat land i världen. Dessutom odlas betydligt socker, sydfrukter, bomull och tobak.

Inbyggare. Egentliga Kina och Mandjuriet bebos nästan helt och hållet af *kineser*. Endast i alplandet längst i S finnas kvarlefvor af landets urbefolkning och ostsidan af Formosa bebos af oberoende malajstammar. *Mandjuerna*, hvilka eröfrat landet och från hvilka Kinas herskarehus stammar, hafva fullkomligt uppgått i kineserna. Dessa tillhöra den mongoliska rasen. Deras språk består af idel enstafviga stamord, hvaraf sedan andra ord blifvit sammansatta. Skriften utgöres af ordtecken, hvilka

terna af vinden förts öfver steppen och där kvarhållits af steppgräset. Under årtusendens lopp hafva på det sättet stoftmassor aflagrat sig och hafva nu en mäktighet af ända till 1000 m. — Namnen *Hoang-ho* = Gula floden och *Hoang-hai* = Gula hafvet äro naturligtvis uppkomna af vattnets färg.

¹ *Tébusken* har sitt hem i södra Kina. Örtbladen afplockas tre gånger om året, torkas, färgas och hoppackas i form af tegelstenar (däraf namnet tegelté) för att försändas till det inre Asien och Europa. Det är dock endast sämre sorter, som komma hit, ty det mesta och bästa téet förtäres i landet själf, där té nytjas vid hvarje mål och af alla människor från kejsaren till hans ringaste undersåte.

sålunda äro lika många som orden i språket. Skriftecknen uppgå ända till 80,000, men man kan reda sig med 5,000. Så mycket märkvärdigare är det, att läs- och skrifkunnigheten äro allmänna. Också aktas kunskaper högt i Kina och den ringaste man kan genom skicklighet uppstiga till de högsta ämbetsmän, mandariner. Men för religionen äro kineserna likgiltiga. De bildade hylla Konfutses lära, hvilken består af moraliska föreskrifter utan gudstjänst och prästerskap. Massan af folket bekänner sig till buddhaismen, här kallad Fos lära.

Alt arbete utföres af kineserna med flit och ordentlighet. De äro skickliga jordbrukare, handtvärkare och handelsmän. Vidt bekanta industrialster äro porslinsvaror, lackerade arbeten, sniderier i trä och elfenben, tusch, bomulls- och sidentyg m. m. Den inre handeln är betydande, kanal- och flodfarten mycket lifliga. Men kineserna äro dåliga sjömän, hvarför europeerna, sedan numera många hamnar öppnats för dem, drifva en stor ångbåtsfart på Kina.

Kineserna äro ett af jordens äldsta kulturfolk. De hade redan långt förr än europeerna uppfunnit krutet, kompassen, och boktryckerikonsten. De hafva en gammal litteratur, rik isynnerhet på historiska och geografiska arbeten. I allmänhet hålla kineserna strängt fast vid fäderneärfda vanor och förakta alt främmande. Därför hafva de ännu många egendomliga seder och bruk. Karlarna raka hufvudet och kvarlämna endast en hårpiska; de rika bära långa naglar med fodral till tecken på att de ej behöfva arbeta och deras kvinnor hafva förkrumpte fötter, så att de knapt kunna gå o. s. v. Och likväl äro kineserna ovanligt arbetsamma. De äro tillika förnöjsamma, ordentliga och sparsamma, hvarför de som värderade arbetare hafva spridt sig i landen kring Stilla hafvet. Bland kinesernas förnämsta dygder böra vidare nämnas deras vördnad för lagen, föräldrarna och ålderdomen. Deras fel äro feghet och bakslughet. De hafva liksom perserna ett artigt umgängessätt, men man kan ej lita på deras ord. I våra dagar hafva kineserna emellertid lärt mycket af europeerna, de »rödhåriga barbarerna», som de föraktfullt kalla dem, och de kunna kanske ännu liksom i forna dagar vinna en ofantlig förkofran, sedan de lärt sig använda de oerhördt rika stenkolslagen uti industrins och samfärdsels tjänst.

Indelning och städer. Kina eller »Midtens rike», såsom kineserna själfva kalla det, styres af en kejsare. Han benämnes »himmelens son», »folkets fader och moder» m. m. och betraktas med stor vördnad. Dock måste han rätta sig efter bruket och är mycket beroende af ämbetsmännen. Guvernörerna styra i provinserna tämligen själfrådigt. — I Egentliga Kina finnas många ofantligt stora städer, men de äro föga inbjudande: husen äro låga bambukojor, gatorna trånga och smutsiga. Mångenstädes äro floderna uppfyllda af simmande hus.

1. **Egentliga Kina;** städer:

Pe-king (»nordens hof») nära Pei-ho. Landets hufvudstad och kejsarens residens. Kanske 1 mill. inb. — De kejsarliga palatsen med trädgårdar upptaga en stadsdel. Där omkring ligger mandjustaden, omgifven af en ringmur, och där bor mandjuadeln. Utanför denna ligger den kinesiska staden.

Tien-tsin nära mynningen af Pei-ho. Pe-kings hamnstad och därmed förbunden genom kanaler. 1 mill. inb.

Nan-king (= »söderns hof») vid Jang-tse-kiang. Hufvudsäte för kinesisk lärdom. Stor bomulls- och sidenindustri.

Han-kau, viktig inre hamnplats vid Jang-tse-kiang, tillgänglig för stora ångfartyg.

Sjang-hai vid kusten. Kinas viktigaste sjöhandelsstad, besökt af mer än 2,000 ångare om året. Stor utförsel af té och silke.

Kanton vid Si-kiang. Den första för europeer öppnade hamn; nu mindre besökt än Sjang-hai. 1 1/2 mill. inb.

Vid Si-kiangs mynningsvik ligga tvänne europeiska kolonier:

Hongkong, en klippö med den betydande handelsstaden *Victoria*, tillhör engelsmännen;

Macáo, en liten sjöstad på en udde, tillhör portugiserna.

2. **Mandjuriet;** hufvudort:

Mukden i landets sydliga del. De kinesiska mandju-kejsarnes begravningsstad.

3. **Biländer** i Centralasien äro: *Tibet*, *Mongoliet* och *Ost-Turkestan*.

Centralasien.

Mellan 50 ° och 28 ° nordl. bredd.

Läge och natur. Under namnet Centralasien förstår man de vidsträckt till en stor del obebodda högstepper och öknar, som upptaga den mellersta delen af Asien från *Tien-sjan*, *Altaj*, *Sajanska bärigen* och *Transbajkaliens alpland* i N till *Himálaya* i S, från *Pamirs högslätt* i V till *Kingan* i Ö. Den nordliga och större delen af detta ofantliga område består af tvänne endast obetydligt skilda forna hafsbäcken, nämligen *Tarimbäckenet* i V och *Gobi* eller *Sja-mo* öknen i Ö. Den sydliga delen bildas af *Tibets alpland*. *Tarimbäckenet* har sitt namn af floden *Tarim*, vid hvars käll- och bifloder fruktbara oaser ligga spridda. Annars utgöras de högländare trakterna af stepper, de lägre af sandöknar. Ungefär på samma sätt förhåller det sig med *Gobi*, men af brist på vattendrag finnas där icke ens några oaser. Tibet är det högsta alpland på jorden. Dess slätter ligga i samma höjd som toppen af *Montblanc*, medan fjällkamarna hafva en höjd af 6000 m. Veldigast är *Himalaya* med jordens högsta bärgstopp *Gaurisankar* [8,800 m]. N där om ligger den korta, men höga alpkedjan *Karakorúm* och ännu nordligare *Kuen-lun*. Ehuru beläget så nära vändkretsen, har *Himálaya* vidsträckt snöfält och jöklar.

I Centralasien råder ett strängt och tort fastlandsklimat med heta somrar utan vederkvickande regn och isande kalla vintrar utan ett värmande snötäcke. Dock är klimatet något olika i V och Ö, hufvudsakligen emedan den omgifvande bärgvallen i V är högre än i Ö. Förfärliga stormar rasa ofta. — Endast i randbärigen finnas skogar och på sluttningarna af dem ligga i floddalarna de små odlade fläckarna. — På Centralasiens stepper hafva våra viktigaste husdjur sitt ursprungliga hem. Och på Tibets alpbeten ströfva ännu hjordar af vilda hästar, oxar, åsnor, getter och får. Den tvåpuckliga kamelen förekom-

mer här i vildt tillstånd, men hufvudsakligen såsom ett outhälsamt husdjur i öknen. Som husdjur användes äfven den långhåriga jaken eller grymtoxen. Myskdjuret är det mest jagade villebrådet.

Inbyggare och städer. Centralasiens fåtaliga befolkning tillhör den mongoliska rasen, men olika folk. De förnämsta äro: *tibetanerna*, hvilka liksom kineserna tala ett enstafvigt språk, samt *mongolerna* och *turkiska stammar*. Efter dessa folk indelas landet i tre hufvuddelar: *Tibet*, *Mongoliet* och *Ost-Turkestan*.

1. **Tibet** omfattar alplandet mellan Kuen-lun i N och Himalaya i S. På de nordliga högslätterna bor en gles herdebefolkning. Endast i Bramaputra- och Indusdalarna finnes en bofast befolkning, som lefver af jordbruk. Tibet är buddhalärans hufvudland, och där bor dess högsta andliga öfverhufvud dalai-lama, hos hvilken gudomen tros hafva tagit sin boning. Prästerna och munkarna äro särdeles talrika i landet. Tibet är en vasallstat under Kina, hvars sändebud har stort inflytande. Hufvudstad:

Lasa, ej långt från Bramaputra. Dalai-lamas residens. Buddhaistisk vallfartsort. Mer än hälften af befolkningen utgöres af präster och munkar.

2. **Mongoliet** omfattar utom Gobi eller Sja-mo öknen stepplandet *Djungariet* mellan Altaj och Tien-sjan. På stepperna ströfva *egentliga mongoler* och i Djungariet *mongoliska kalmyker* omkring med sina hjordar af fettsvansade får, kameler och hästar. Mongolerna bekänna sig till buddhaläran och äro kraftfulla, härdade människor. Deras ryttareskaror under egna höfdingar äro Kinas förnämsta krigare. I forna dagar hafva de utgjort kärnan i mongolhärar, som stormat fram öfver världen. Hufvudstad:

Urga, vid nordranden af Gobi, där den genaste karavanvägen går fram mellan Kina och Sibirien. Äfven säte

för en buddhaistisk öfverstepräst och vallfartsort. Utom några tempel samt kinesiska och ryska hus har staden mest tält.

3. **Ost-Turkestan** omfattar Tarimbäckenet och dess randbärg. Landet bebos af kraftfulla turkiska ryttare-folk, hvilka lefva som nomader och äro mohamedaner. Tadjiks och kineser äro talrika i de odlade floddalarna. Ost-Turkestan är nu en yttre kinesisk provins. Städer:

Jarkand och *Kasjgar* vid liknämnda källfloder till Tarim. Här gå de förnämsta karavanvägarna från östra till västra Asien.

Korea.

Något mindre än Italien; 10 mill. inb. — Mellan 43° och 34° nordl. bredd.

Läge och natur. Halfön Korea utskjuter mellan *Japanska hafvet* i Ö, *Ostkinesiska hafvet* i S och *Gula hafvet* i V. I N gränsar landet till Kina, hvarifrån det skiljes genom en alpkedja. Liksom Italien genomstrykes Korea af en bärgskedja från N till S. Denna har snöhöljda toppar och stupar brant ned mot ostkusten. På västra sidan finnas fruktbara dalar och utanför kusten utbreder sig en ofantlig skärgård. Bärgen äro rika på metaller och för det mesta skogbeksädda. Dalarna äro odlade med ris, majs, bomull och tobak.

Inbyggare. *Koreanerna* äro ett blandningsfolk af mongoliska rasen och med flerstafvigt språk. De hafva sin odling från Kina och konungen i Korea betalar årligen en tribut åt kinesiska kejsaren, men annars hålla sig koreanerna alldeles afskilda från Kina. Nu hafva flere europeiska makter konsuler i Korea. Hufvudstad:

Seul på västkusten. 1½ mill. inb.

Japan.

Litet större än Finland; 38 mill. inb.; 100 på □ km. — Mellan 50° och 24° nordl. bredd.

Läge och natur. Det Japanska öriket sträcker sig utmed Asiens ostkust. Hufvudgruppen utgöres af de 4 stora Japanska öarna: *Jeso*, *Nipon*, *Sikok* och *Kiusiu* mellan Stilla oceanen och Japanska hafvet. Åt N utanför Ochotska hafvet ligga *Kurilerna* och åt S utanför Ostkinesiska hafvet *Liu-kiu* öarna.

Alla dessa öar äro bärgiga. De högsta bergen utgöras af ännu värksamma eller utslocknade vulkaner. En sådan är det härliga, snöbetäckta *Fudjijama* på Nipons ostkust. Bergen äro rika på metaller, såsom guld, silfver och isynnerhet koppar, och jordmånen är utmärkt bördig. — Klimatet är godt och behagligt. Sommarn är varm och regnrik, emedan den ostliga sommarmonsunen afkyles i de höga bärgstrakterna. Vintern är mild, emedan de Japanska öarnas kuster sköljas af en varm hafsström Kuro-sjió;¹ dock är den något kallare på västra än på östra sidan af öarna. I ett sådant klimat är naturligtvis såväl växt- som djurvärlden rik. Här mötas Söderns och Nordens växter och djur. I de lägre trakterna växa palmer, kameliaträn och ständigt gröna löfträn af flere slag. Där odlas ris, té, socker, bomull och många sydfrukter. Högre upp finnas präktiga barrskogar blandade med bok och lönn, och där odlas hvete och korn. Silkesodlingen är betydande och silke jämte té utgöra de förnämsta utförsvarorna. På de södra öarna anträffas ännu apor, medan björnar och räfvar äro talrika på de nordligare. Inom fågelvärlden böra de vackra och läckra fasanerna nämnas.

¹ Denna hafsström i Stilla hafvet liknar Golfströmmen i Atlantiska oceanen. Äfven i Kuro-sjió är vattnet varmt, saltigt och mörkblått, däraf dess japanska namn, som är bildadt af orden kúro = mörkblå, och sjió = salt- eller hafsvatten.

Inbyggare och städer. *Japaneserna* tillhöra den mongoliska rasen och deras språk är ett flerstafvigt böjningsspråk. De äro ett blandningsfolk af öarnas ursprungliga befolkning de långskäggiga *ainos*, hvilka ännu bo i det inre af Jeso och på Kurilerna, samt senare inflyttade folk, isynnerhet kineser. Af de sistnämnda hafva japaneserna också mottagit sin bildning, men de hafva i mycket öfverträffat sina lärare. Genom sin renlighet, sin tapperhet och sin ifver att tillegna sig den europeiska odlingen stå japaneserna främst bland Asiens mongoliska folk. De ha skaffat sig telegraf och järnvägar; deras flotta och krigshär äro inrättade efter europeiskt mönster. Årligen studera talrika japanesiska ynglingar vid Europas och Nordamerikas högskolor, och de hafva en mängd goda skolor. Många bildade japaneser bära till och med europeisk klädedräkt. Men kristendomen har ännu vunnit ringa insteg och den allmänna religionen är ett slags buddhaism.

Naturligtvis hafva de flesta människor i det fruktbara landet sitt uppehälle af *jordbruk* och landet är trädgårdsligt odladt. *Fiske* bedrifves mycket, ty ris, fisk och té utgöra hufvudfödan. Japanesernas industrialster, såsom sidentyg, lackerade arbeten, metallvaror, sniderier i trä och elfenben m. m. äro eftersökta handelsartiklar. *Handeln* är liflig.

Riket styres af en mikado eller kejsare och vid hans sida finnas ett statsråd och en rådgifvande senat, bestående af adelsmän.

Landet är ungefär lika tätt befolkadt som England och har många betydande städer. De största äro:

Tokiö vid en vacker vik på ostkusten af Nipon. Landets hufvudstad. 1 mill. inb.

Jokohåma, hamnstad till Tokio och därmed förbunden genom en järnväg. Hufvudort för den utländska handeln.

Kioto i det inre af södra Nipon. Hufvudort för japanesisk lärdom. Utmärkta industrialster. $\frac{1}{4}$ mill. inb.

Osaka på södra kusten af Nipon. Stor handelsstad. 350,000 inb.

Nagasaki på västkusten af Kiusiu. Den första hamn, som öppnades för europeerna. Betydlig handel på Kina.

Återblick på Asien.

Gestalt. Ännu under de senaste tidsåldrarna af jordens utveckling har Asiens gestalt undergått stora förändringar. Under tertiärtiden sjönk den sydöstra delen af världsdelens, så att de lägre ställena betäcktes med vatten och nu bilda grunda innanhaf och vikar, medan de högre trakterna förblefvo ofvan vattnet såsom halföar och öar. På motsatta sidan af kontinenten höjde sig åter jordgrunden, så att hafvet drog sig tillbaka från Centralasiens stora bäcken, och nordvästra Sibirien torrlades. Först senare blef Turans lågland vattenfritt och som rester af det forna hafvet kvarstå *Kaspiska hafvet* och *Aralsjön*.

Ytbildning och vattendrag. Det största låglandet i Asien utbreder sig i NV. I de sydligare delarna finnes en rad af sänkningsdalar i bärglanden. Märkligast af dessa är *el Ghor*, som i likhet med Öfre Rheindalen bildar en grafsänkning, men vida djupare. Men ehuru dessa lågland äro vidsträkt, upptaga dock bärg- och höglanden en mycket större yta. Mest betydande är *Centralasiens högland* med dess väldiga randbärg. *Himalaya* har en mängd toppar, som uppnå 7,000 m, men medelhöjden af dess kammar stiger icke mycket öfver *Tibets högplatå*. Mest storartadt är bärget därför på sydsidan mot *Hindostans lågland*, där det är genomfåradt af talrika erosionsdalar. *Karakorúm* med dess kamhöjd af 7,300 m är den högsta bärgsrygg i världen, ehuru väl topparna äro litet lägre än i Himalaya. Äfven det långa *Kuen-lun* har höga kammar. Detta beror därpå, att klimatet här är tort, jökelbildningen mindre och erosionen därför mindre kraftig. I Centralasiens torra trakter minskas likväl de kala bärgens höjd på annat sätt. I följd af den starka temperaturväxlingen söndersprängas bärgen på ytan, de större stenarna bilda rös vid bärgens fot, sanden strös af hvirfvelstormarna öfver öknen och det fina stoftet föres af vinden långt bort och fastnar vid gräset på stepperna. Så hafva de mäktiga aflagringarna af Nordkinas »gula jord» bildats. Af Centralasiens nordliga randbärg är *Tien-sjan* högst och vida högre än Europas alper. På andra sidan om den breda öppning, som *Djungariet* bildar och hvarigenom mongolernas ryttarehorder trängt fram mot Europa, reser sig *Altaj* knapt mer än hälften så högt som Tien-

sjan. Äfven de östligare randbärgen äro lägre, dock med alphöjd. I SO mot mellersta Kina saknas egentliga randbärg.

Centralasiens högland sammanhänges genom *Pamirs* högslätt och *Hindukus'* alpland med *Irans* högland, hvars saltstepper och öknar likna de mellanasiatiska. Detta fortsättes åter genom *Armeniens* och *Mindre Asiens* högland till randen af Medelhafvet och Europa. Alldeles afskildt genom den af hafvet fordom betäckta Hindostans sänkningsdal ligger däremot *Dekans* högland,

Ehuru Centralasiens högland upptager ett ofantligt område i världsdelen inre, blir ändock på yttre sidorna af randbärgen tillräckligt utrymme kvar för uppkomsten af stora floder. Störst äro de sibiriska och kinesiska floderna. *Jenisej* och *Jang-tse-kiang* äro de längsta, omkr. 5,200 km, d. v. s. 2,000 km längre än Volga, men *Obj* har det största flodområdet, hvilket upptager en ytvidd af 3 mill. □ km, d. ä. dubbelt så stort som Volgas. Indiens och Mesopotamiens stora floder äro jämförliga med Volga och Donau. — Asien har en stor rikdom på insjöar utan aflopp, i hvilka vattnet ofta är lika salt som i oceanen. Också finnas här talrika kontinentala floder, bland hvilka många för-sina i ökensanden, sedan de i sitt öfre lopp gifvit bort mycket vatten åt bevattningskanalerna.

Klimat. Nordasien ligger på en stor sträcka inom kalla zonen, medan världsdelen i S sträcker sig långt in i heta zonen. Men det som mest utmärker klimatet i Asien är den starka motsatsen mellan fastlandets upphettning om sommarn och afkylning om vintern. Därpå bero de regnbringande sommarmonsunerna, hvilka göra Asiens södra och östra kusttrakter från Främre Indien till Japan så odlingsbara och tätt befolkade. Under vinterhalfåret blåsa åter i motsatt riktning kalla och torra landvindar. Medelhafslanden hafva tvärtom torra somrar och subtropiska vinterregn. Det öfriga sydvästra Asien lider af torka, emedan det enda haf, den Indiska oceanen, som kunde meddela det en rikligare nederbörd, sänder sina fuktiga luftmassor åt annat håll. Om sommarn stiger hettan så, att man kan koka ägg i ökensanden. I Nordasien råder åter en vinterköld, som endast i Nordamerika har någon motsvarighet. Här sänka sig isotermerna starkt åt SO. Så t. ex. när årsisotermen för 0°, som hos oss går öfver Torneå, vid Amur 50°, d. v. s. mellersta Tysklands breddgrad. Sommarn är dock varm och den ständigt skinande sommarsolen i förening med de sibiriska flodernas varma vatten uppsmälter till och med isen vid Ishafvets kuster.

Växt- och djurvärld. Asiens tundrabälte är vida större än Europas, men också Sibiriens skogsområde intager en betydlig yta. Här är lärkträet det nordligaste barrträet, men annars liknar det

med sina granar, tallar och björkar, sina björnar, vargar och ekorrar Europas skogsregion.

Steppen, som i Europa har en ringa utbredning, upptager i västra och mellersta Asien ett ofantligt område, som stäcker sig öfver 90 längdgrader från det inre af Mindre Asien i V till Kinganbärgen i Ö, samt på midten öfver 30 breddgrader från Irtysj i N till Arabiska hafvet i S. Det är mest tufvig saltstepp, som på många ställen omsluter öknar samt här och hvar yppigt fruktbara oaser i floddalarna eller skogbeklädda bärgstrakter. Inom detta område hafva emellertid flere af våra odlade växter och de flesta af våra husdjur sitt ursprungliga hemland. Arabiens och Indiens öknar med sina dadelpalmer och dromedarer, sina lejon och hyenor bilda en fortsättning af Sáhara i Afrika.

Monsunområdet har både värme och fuktighet tillräckligt för att framkalla en yppig växtlighet och ett rikt djurlif samt i följd däraf en tät befolkning. Ostindien med dess övärld utmärker sig genom tropiska skogar med talrika palmarter, apor, tigrar, elefanter m. m. Endast på de östligaste öarna, hvilka redan före tertiärtiden tyckas hafva blifvit skilda från Asiens fastland, har den fattigare djurvärlden en australisk prägel. Den kinesisk-japanesiska andelen af monsunområdet, som förenar den fuktigt varma tropiska sommarn med en kallare vinter, förenar ock Söderns och Nordens växt- och djurformer med hvarandra.

Inbyggare. Asien äger mer än hälften af hela jordens folk-mängd eller omkr. 800 mill. Befolkningen är i Asien ännu ojämnnare fördelad än i Europa, ty den är så starkt sammanpackad på det sydöstliga monsunområdet, att där på mindre än $\frac{1}{3}$ af världsdelen areal $\frac{9}{10}$ af alla dess inbyggare äro bosatta.

En linje, dragen från Kaukasus till Brahmaputras mynning, skiljer det af de *mongoliska* och *malajiska raserna* bebodda nordöstra Asien från det af de *indoeuropeiska* och *syro-arabiska raserna* befolkade sydvästra Asien.

Hufvuddelen af världsdelen folk tillhör den mongoliska rasen. Denna utmärker sig genom en medelstor, tämligen välbildad gestalt, rundt ansikte med något utstående kindknotor, mörkbruna ögon med smal öppning och vanligen snedt ställda, mera låg näsa med breda näsborrar och bred mun. Hudfärgen är mest gul eller gulbrun (hos de högre klassernas kvinnor ofta hvit), håret svart och sträfft, skäggväxten svag. Den andliga begåfningen är god.

Den *mongoliska rasens* folk kunna med afseende å språket

fördelas i två hufvudgrupper: folk, som tala flerstafviga, agglutinerande¹ språk, och folk, som tala enstafviga språk.

A. Folk, som tala flerstafviga språk:

1. Turkiska folk i Ryska och Turkiska Asien samt västra Centralasien; sådana äro: *osmaner, tatarer, turkmener, usbeker, kirgiser* eller *kasaker* och *jakuter*.

2. Mongoliska folk i Centralasien; de äro: *egentliga mongoler* och *kalmjker*.

3. Finsk-ugriska folk i Västsibirien: *voguler* och *ostjaker*. Besläktade med dem äro *samojederna*.

4. Tungusiska folk jämte de få mandjuer, som ej öfvergått till kineser, i Ostsibirien.

5. Ostsibiriska folk: *tjuktjer, kamtjadaler*. m. fl.

6. Japaneser och 7. koreaner. Besläktade med dem äro *ainos*.

B. Folk, som tala enstafviga språk i sydöstra Asien:

1. Kineser och 2. indokineser, till hvilka höra: *barmaner, siameser, annamiter, laos* m. fl., samt 3. tibetaner.

Malajiska rasens folk bo på Malakka och Ostindiska öarna; sådana äro: *egentliga malajer, javaneser, batta, dajaker* och *tagaler*. — Bland dem bor ett litet antal *negrito*, hvilka icke med full rätt anses höra till papuasrasen.

Af **indoeuropeiska rasen** finnas talrika folk i Asien. De kunna indelas i tre afdelningar:

A. Ariska folk i Främre Indien, Iran, Turkiska och Ryska Asien; sådana äro:

1. Indier eller Hinduer, hvilka tala flere språk. — Till hinduerna kunna föras drávida, hvilka mest uppgått i dem; men där de i Dekans södra bärgstrakter bibehållit sig mera oblandade, visa de snarare en öfverensstämmelse med papuasrasen, till hvilken de ock af några räknas, medan andra anse dem bilda en skild ras.

2. Afganer, 3. belutsjer, 4. perser, äfven kallade *tadjiks*, 5. armenier och 6. kurder.

B. Kaukasiska folk i Kaukasien; bland dem nämnas: 1. georgier eller grusiner, 2. lesgier, 3. tjetjenser och 4. osseter.

C. Europeer bo kringsspridda i mindre antal i hela Asien. Bland dem kunna nämnas: *ryssar, engelsmän, holländare, greker* o. a.

Agglutinerande (vidlimmande) kallas språk, hvilka till ordrötterna foga ändelser, som egentligen utgöra skilda ord.

Den syro-arabiska eller semitiska rasen utgör egentligen blott en underafdelning af den indoeuropeiska rasen, till hvilken den ock vanligen räknas. Hufvudfolket inom denna ras eller kanske hällre språkstam bildas af araberna. Judarna äro i Asien fåtaliga.

Den mongoliska rasens folk äro mest hedningar. De hafva i SO antagit buddhaläran, men i N äro de ännu anhängare af den råa sjamanismen; De turkiska folken äro mohamedaner. Hinduerna hylla den hedniska brahmaläran, men de öfriga indoeuropeiska folken äro mohamedaner eller kristna. Araberna och de flesta malajiska folk hylla islam, hvilken religion således har talrika anhängare bland alla raser i Asien.

Folkupplysningen är icke obetydlig hos buddhalärans bekännare, men står i allmänhet lågt.

De inhemska asiatiska väldena ha mest en despotisk styrelseform, men i de bättre ordnade rikena, t. ex. Kina och Siam, måste regenten rätta sig efter gällande sed.

Afrika.

Afrika är den tredje i ordningen af världsdelarna och har en ytvidd af omkr. 30 mill \square^{km} . Denna världsdel bildar en ofantlig fastlandmassa utan djupare inskärningar, utan utskjutande halföar och kustöar. Den omgifves af heta, osunda kustländer och redan nära mynningarna äro floderna icke segelbara. Den nordliga delen, som ligger Europa och Asien närmast, skiljes åter genom ofantliga ökenland från de mellersta och södra delarna. Alla dessa omständigheter hafva gjort tillträdet till det inre ytterst svårt för de civiliserade folken, hvarför Afrika ända till senaste tider varit ringa bekant och det fruktbara tropiklandets rika naturalster föga blifvit tillgodgjorda. Blott Nordafrikas folk hafva deltagit i det mänskliga odlingsarbetet, medan världsdelens hufvudbefolkning förblifvit på naturlivets standpunkt.

Läge och kust. Afrika sammanhänger genom *näset vid Suez*, som likväl numera är genomskuret af *Suezkkanalen*, med Asien och skiljes från Europa genom det smala och grunda *Gibraltars sund*. Annars omgifves det på alla sidor af vida haf: i N af *Medelhafvet*, i V af *Atlantiska oceanen* samt i Ö och S af *Indiska oceanen* med dess vikar *Röda hafvet* och *Aden viken* jämte det mellanliggande sundet *Bab el Mandeb*.¹

Medelhafskusten är västerut högländ och klippig, österut sandig och långgrund. Här utskjuter Afrikas nordligaste udd *Kap Blanco*. På midten bildas de öppna vikarna *Lilla* och *Stora Syrten*. Hela den långa västkusten är långgrund och dels sandig dels sumpig och skogrik. Här bildas den vida *Guinea bukten*, som omgifves af *Öfre* och *Nedre Guineakusten*. Efter de olika produkter, som hämtats från Öfre Guineakusten ha olika delar däraf kallats *Pepparkusten*, *Elfenbenskusten*, *Guldkusten* och *Slafkusten*. Den västligaste udden är *Kap Verde*, men på västra sidan ligger ock på en bärgig halfö *Goda-hopps-udden*. Afrikas sydligaste udde är den af farliga sandbankar omgifna *Kap Agulhas* [aguljås]. Ostkusten är mest brant och hög, men på midten är den låg och betäkt med sumpiga skogsmarker. Indiska oceanen bildar tre vida och grunda bukter och på midten af ostkusten utskjuter *Somali halfön*, den enda af någon betydelse i Afrika. På den ligger ostspetsen *Kap Guardafui*. — Alla kusterna äro fattiga på goda hamnar.

Afrika är också fattigare på öar än någon annan världsdel. I Atlanten ligga ögrupperna: *Azorerna*, *Madeira*, *Kanarerna*, *Kapverdeöarna* samt långt ute i hafvet de små klippöarna *Ascension* [asänsjen] och *S:t Helena*. Uti Indiska oceanen finnes den stora ön *Madagaskar*, som åtskiljes från fasta landet genom den breda *Mozambique kanalen* [måsangbik]. I dess norra del ligga *Komorerne* och Ö om Mada-

¹ Bab el Mandeb = tårarnas port, så benämndt för den farliga sjöfarten på det klipprika Röda hafvet.

gaskar *Maskarenerna*. Utanför *Kap Guardafui* ligger ön *Sokótra*.

Ytbildning. Afrika upptages till största delen af ofantligt vidsträckt högplatåer. De äro i allmänhet omgifna af randbärg, hvilka hastigt sänka sig i terrasser ned mot smala kustslätter. Man kan dela Afrika i tre hufvuddelar:

1. **Nordafrika** omfattar landet N om 15 ° nordl. bredd. Längst i NV höja sig de betydliga *Atlasbärgen*, hvilkas sydvästliga och högsta del kallas *Höga Atlas*. Dess toppar nå en höjd af 4,000 m. Ö om Stora Syrten uppstiger *Barkas högländ* med gräsrika högslätter och skogbeksädda sluttningar mot hafvet. S om dessa högländ utbreder sig *Sáhara*, det största ökenland på jorden, från Atlantiska hafvet i V till Röda hafvet i Ö. *Sáhara* upptages såväl i västra som östra delen, hvilken kallas *Libyska Sáhara*, af vida sandhaf, där den lösa flygsanden mångenstädes blifvit hopad i vågrika dyner. Där äro de i kittelartade insänkningar kring källor och brunnar belägna oaserna glest sådda. Men i mellersta *Sáhara* äro sandfälten mindre, den mörka, höglända klipp- och stenöknen, kallad *hammada*, har större utbredning och där finnas till och med betydliga bärgland, af hvilka det högsta är *Tibesti*. Oaserna ligga närmare hvarandra, hvarför de förnämsta karavanvägarna här gå fram från Medelhafskusten till det inre Afrika. Vid nordranden af öknen finnas dalsänkor med uttorkade flodbäddar, kallade *vadi*, hvilka af vinterregnen klädas gröna. Och V om Lilla Syrten finnas saltträsk, s. k. *schott*, hvilka äro rester af forna insjöar.¹ Mångenstädes isynnerhet i de sydligare delarna af öknen är sanden betäckt med en saltskorpa och stora saltlager gömma sig i jorden.

2. **Sudán** (»De svartes land») omfattar mellersta Afrika

¹ Emedan några af dem ligga lägre än Medelhafvets yta, har man tänkt på att genom en kanal ditleda vatten från hafvet och sålunda göra kringliggande trakter fruktbara.

från Atlanten i V till *Abessiniens alpland* i Ö. Detta är ett öfvergångsområde från Sáhara till det tropiska Afrika. Den västra delen kallad *Högsudán* består af *Senegambiens högslätt* och *Kongbärgen*, hvilka i V äro högst och vattenrikast och därför gifva upphof åt stora floder. Mellersta eller *Lågsudán* utgör en sänka kring den grunda, säfbevuxna sjön *Tsad*, dit vattnet samlar sig från de omgifvande bärgstrakterna. Östra eller *Egyptiska Sudan* kring Nilfloden upptages af steppartade högslätter, hvilka i *Nubien* i form af breda terrasser uppstiga till *Abessinien*, ett vildskönt alpland, hvars toppar täfla i höjd med Montblanc.

3. **Sydafrika** utgör den högsta delen af Afrika och bildar vidsträckt högslätter med höga randbärg i kusttrakterna. Vid östra randen af den sjörika ostafrikanska högplatån reser sig den slocknade vulkanen *Kilima-Ndjáro* [5,700 m] öfver snögränsen, ehuru den är belägen strax S om ekvatorn. Vid västkusten uppstiga *Kamerúnbärgens* likaledes utbrunna vulkankäglor till alphöjd. Längre söderut bilda högplåtarna vida stepper och öknar. Störst är öknen *Kalahari*, som genomskäres af Stenbockens vändkrets. Den växlar utseende med årstiderna och utgör endast på få ställen verklig sandöken. Vid ostranden uppstiga *Drakebärgen* i starka branter från det låga, fruktbara kustlandet. Därifrån utgår åt V *Nieuweveld* [niuefelt] och nära sydkusten parallelt därmed *Swartefeld* [-felt]. Mellan dessa bärgskedjor utbreder sig högsteppen *Karru*. Ute på Goda-hopps-udden höjer sig *Tafelbärget* med branta väggar och platta toppar.

De Afrikanska öarna äro för det mesta vulkanöar med ännu värksamma vulkaner. Märkligast är *Pic de Teyde* på den kanariska ön Teneriffa [nära 4,000 m]. På Madagaskar äro vulkanerna utslocknade liksom på Afrikas fastland, men annars är ön med undantag af smala kustslätter uppfylld af bärg.

Emedan Madagaskar till sin naturbskaffenhet starkt skiljer sig från Afrikas fastland, men har många drag gemensamma med Ostin-

dien, har man antagit att denna ö i tiden stått i landförbindelse med Asien och utgör återstoden af en världsdel, som sjunkit i hafvet. Saknaden af de stora däggdjuren på ön visar i alla händelser, att Mozambique kanalen redan tidigt uppstått. Hela Sydafrika har ock länge varit fastland. Jordgrunden består där väsentligen af urbärg, hvilka på vida sträckor äro betäckta af sandsten, men öfveralt, isynnerhet i randbärgen, träda i dagen. Mångenstädes visa sig äfven genombrottsmassor af porfyr och basalt, hvilka ligga invid eller öfver de i högplatåerna talrika förkastningssprickorna. I Nordafrika har däremot hafvet ännu under tertiärtiden betäckt, om icke såsom man förut trodde hela Sáhara, så åtminstone stora sträckor där af. Annars bestå bärgen i Nordafrika hufvudsakligen af porös sandsten från kritformationen. Men ofta hvilas sandstensbädden på lager af lera; på hvilka grundvattnet samlar sig. Atlasbärgen öfverensstämma till sin natur med Apenninerna, med hvilka de öfver Sicilien fordom varit förenade.

Sjöar och floder. Emedan nederbörden längst i N och S är ringa, äro vattendragen i dessa delar af Afrika obetydliga. I mellersta delen finnas däremot stora både sjöar och floder.

Med undantag af *Tsad* äro Afrikas sjöar högt belägna och djupa. De största äro *Ukeréve* eller *Victoria Nyanza*, *Mvutan* eller *Albert Nyanza*, *Tanganjika*, *Bangveolo* och *Niassa*, alla i ostafrikanska höglandet, samt *Tsana*, en alpsjö i Abessinien.

Afrika har flere stora floder, men de äro endast på korta sträckor segelbara, emedan de besväras af forsar och vattenfall ända nära mynningarna.

1. Till Medelhafvet flyter:

Nilen, hvilken är en af världens längsta floder. Den uppkommer ur *Ukereve* och upptager vattnet ur *Mvutan*. Den heter i sitt öfre lopp *Bahr-el-Abiad* [= hvita floden] och upptager t. h. *Bahr-el-Azrek* [= blå floden]. *Nilen* flyter i hufvudriktning å N och bildar vid mynningen i Medelhafvet ett stort och fruktbart delta. — Sedan *Nilen* inträdt i Egyptiska Sudan, rinner den med lugnt lopp genom vida sumpmarker, betäckta med täta snår af papyrus, ett slags säf, som i forna tider nytjades att skrifva på (däraf ordet papper). Floden

skär sig därpå en djup fåra i Nubiens sandstensterrasser och bildar flere forsar, s. k. katarakter. I Egypten framkallade floden en tidig odling genom sina fruktbringande öfversvämningar, hvilka äro en följd af ymniga regn i källtrakterna. Flodvattnet stiger från juli till oktober och förvandlar dalen till en sjö, ur hvilken de på kullar byggda städerna och byarna stiga upp. När floden i december återgått i sin vanliga bädd, kvarstannar på fälten en synnerligen fruktbar gytja.

2. Till Atlanten flyta:

Senegál och *Gambia*, bägge från Kongbärgen åt NV.

Niger kommer från Kongbärgen och rinner först åt NO, sedan åt SO till Guinea bukten, där den bildar ett fruktbart och skogrikt, men högst osundt deltaland.

Kongo, en af de vattenrikaste floder i världen, kommer från Bangveolo och rinner i en stor båge först åt NV, sedan åt SV. — Först nyligen har den stora floden blifvit närmare känd genom de berömda upptäcksfararne *Livingstone* och *Stanley*. Kring floden har nu den af europeiska makter gemensamt anlagda *Kongostaten* uppstått.

Oranjesfloden från Drakebärgen åt V. Den är i motsats till Kongo vattenfattig. Biflod t. h. *Vaal* [fal].

3. Till Indiska oceanen flyter:

Sambési [»Fiskfloden«], som uppkommer på högslätten i det inre. Den rinner åt SO, NO och åter åt SO till Mozambique kanalen. Floden bildar ungefär vid midten af sitt lopp de storartade *Victoriafallen* och vid mynningen ett med urskogar betäkt deltaland.

Afrika äger två betydande sjö- och flodbäcken utan aflopp. Det ena upptages af den grunda saltsjön *Tsad*, hvars största tillflöde är den betydande floden *Sjari* från SO; i det andra ligger sjön *Ngami*.

Klimat. Afrika ligger till allra största delen inom den heta zonen, medan endast den yttersta nord- och sydranden tillhöra den varmare delen af den tempererade zonen eller den subtropiska zonen. Afrika är därför den hetaste af alla världsdelarna. De hetaste trakterna med en medeltemperatur af 30 ° äro belägna icke under ekvatorn

utan N därom i låga och egyptiska Sudán, emedan landmassan norrut har den största utsträckning, klimatet där är torrare och landets höjd mindre än i ekvatorialtrakterna. Skilnaden i temperaturen mellan den varmaste och kallaste årstiden är icke synnerligen stor, men efter en dag så het, att ägg kokas hårda blott genom att läggas i ökensanden, följer ej sällan en natt så kall, att vattnet fryser. Längst i N och S är värmegraden ungefär sådan som i Sydeuropa.

Såväl värmen som nederbörden är i Afrika liksom annanstädes beroende af vindarna. Förherskande äro passadvindarna,¹ hvilka blåsa från kallare trakter till varmare och därför mest medföra torka. Det är den nästan ständigt blåsande torra nordostpassaden, som gör Sáhara till en regnfattig öken. I sydöstra Afrika kommer sydostpassaden från det af en varm ström uppvärmda hafvet och medför regn vid stigandet uppför de höga randbärgen, men V om dessa är nederbörden ringa och där ligger Kalakari öknen. Ökenområdet sträcker sig vid västkusten längre åt N, emedan på den sidan en kall polarström gör luften mycket torr. Det starkt upphettade inre Afrika åstadkommer på Öfre Guineakusten en nästan ständigt blåsande varm, fuktig sydostmonsun, som där framkallar en yppig växtvärld, men också farliga febersjukdomar. På midten af ostkusten växla liksom i Sydasiens en sydväst- och en nordostmonsun. I öknarna blåser stundom en torr, glödhet vind, i Sáhara kallad samúm, som upphvirflar moln af

¹ I närheten af ekvatorn uppstiger den varma, lätta luften och kallare, tyngre luft flyter i stället från högre breddgrader mot ekvatorn. I följd af jordens rotation får denna luftström en förskjutning på norra halvklotet åt höger och på södra halvklotet åt vänster, hvarför den rör sig från NO och SO mot ekvatorn. Denna luftström eller vind kallas passad; samt benämnes efter rikningen nordost- och sydostpassaden. Mellan de bägge passaderna fins ett område, där luftströmmen går nedifrån uppåt, hvarför den icke kännes. Detta område kallas därför vindstillans bälte.

sand, igensopar vägarna, uttorkar källorna och plågar människor och djur.

Inom den heta zonen inträffar regntiden, då solen står högst uppe på himmelen, d. ä. om sommarn. Närmare vändkretsarna råder en kort regntid och en lång torrtid. I Sáhara uteblir regntiden stundom i årtal. Men när mare ekvatorn varar regntiden längre och vissa trakter hafva regelbundet två regntider och två torrtider årligen. Regnet faller i starka strömmar. Alldeles invid ekvatorn i vindstillans område regnar det hela året om och svåra oväder rasa ofta. Längst i N och S falla subtropiska vinterregn liksom i Sydeuropa.

Växtvärlden är i Afrika mycket olika, beroende af vattentillgången. Man kan därför särskilja flere växtområden.

Atlasområdet med skogar af kastanjer, ständigt gröna ekar och dvärgpalmer påminna om Sydeuropa. De torra stepperna med halfagräs¹ likna alldeles espartostepperna i Spanien. På de fruktbara sluttningarna mot Medelhafvet, kallade *tell*, odlas majs och hvete, godt vin och läckra sydfrukter.

I *Sáharas* vadi växa sparsamt torra, läderartade saltörter, hvilka ätas af dromedaren, och på hammádan träffas här och där låga, taggiga buskar, men odling förekommer blott på oaserna. Där är hvarje fläck, som kan bevattnas, med omsorg odlad. Dadelpalmen är allra viktigast och gifver åt människor och djur hufvudfödan. I palmernas skugga växa några andra fruktträn såsom fikön, granatäpplen m. fl., samt litet grönsaker och durra. — *Nildalen* är en större oas, som har att tacka Nilens öfversvämningar för sin utmärkta fruktbarhet. Om sommarn odlas ris, sockerrör och bomull, om vintern de europeiska sädesslagen och grönsakerna. Där finnas inga skogar; endast planterade dungar af palmer.

¹ *Halfagräset* nytjas liksom espartogräset till mattflätning och pappersberedning.

S om Sáhara utbreder sig de *tropiska sommarregnens område* med en likartad växtvärld ända till trakterna af Sambési. I N, Ö och S upptages detta område mest af vida grässlätter, savanner. Gräset växer i tufvor och ofta så högt, att betande elefanthjordar döljas däraf. Savannerna, hvilka under regntiden likna böljande sädesfält, ligga under den torra tiden förbrända af solen. Spridda på savannerna växa Afrikas jätteträn baobab eller apbrödträet och sykomoren, hvilka icke äro höga, men hafva väldiga stammar och en ofantlig krona. Äfven afbrytas savannerna i trakter kring rinnande vatten af ljusa akasiaskogar¹ och palm-lundar. Men på sydslutningen af Kongbärgen och i hela västra delen af det tropiska Afrika finnas stora urskogar, där träna dock icke stå synnerligen tätt och merendels fälla sina blad under den torra tiden. De vanligaste träna äro här akasior, tamarinder och palmer samt vid kusterna mangroveträn. Viktigast är oljpalmen, af hvars fruktkött fås palmolja, och därför milsvidt odlas i Öfre Guinea. I Sudán växer kaffeträet vildt och odlas allmänt. En viktig handelsartikel är kopalharz, ett slags kåda. Bland flere odlade frukter är bananen viktigast och utgör jämte durra och yamsrot infödingarnas hufvudföda.

Sydafrika S om Sambési har endast på den fuktigt varma ostkusten skogar, annars mest stepper. Märkvärdigt är barrträet Welwitschia med en underjordisk stam och två ofantliga hjärtblad. Märkliga äro ock de träartade ljungväxterna och saftplantorna, bland dem aloeträn. Synnerligen rik är Kaplandets blomstervärld och flertalet af våra vackraste trädgårdsblommor och krukväxter hafva här sitt hem. Där odlas införda sydeuropeiska sädes-slag, frukter och vin.

De *östliga öarnas* växtvärld utgör en blandning af indiska och afrikanska växter. Märkligast äro pandanerna

¹ Af akasiatränas kåda får man gummi arabicum.

och »de resandes trä», hvilket i sina bladveck samlar godt dricksvatten. På Madagaskar odlas ris, majs, socker, frukter m. m., på Maskarenerna för det mesta socker. — De *västliga öarna* hafva hufvudsakligen Sydeuropas ständigt grönskande löfträn och sydfrukter af alla slag. Äfven där odlas mycket socker.

Djurvärld. *Medelhafskusten* har ungefär samma djur som Sydeuropa. Dock förekomma här lejonet och hyenan. Anmärkningsvärd är rikdomen på simfåglar och vadare, bland dem ibis, flamingo och pelikaner. Dessutom öfvervintra i Nildeltat tallösa skaror af våra sjöfåglar.

Sáharas djurvärld är ytterst fattig. Skaror af snabbfotade gazeller och strutsar, hyenan och sjakalen äro dess hufvudsakliga vilda djur. Bland husdjuren har den från Asien införda enpuckliga kamelen eller dromedaren den allra största betydelse. Den kallas »öknens skepp» och utan den vore det stora sandhafvet omöjligt att öfverfara. Näst dromedaren äro fåret och hästen, alla af utmärkt god ras, Nordafrikas förnämsta husdjur.

Sudán och *Sydafrika* hafva en ganska likartad och rik djurvärld. Talrikast äro idislare och tjockhudingar. På savannerna anträffas tallösa skaror af antiloper, och där kringströfva giraffer, bufflar, sebror m. m. Där lefva ock hjordar af elefanter, flere noshörningar och den klumpiga flodhästen. Den afrikanska elefanten nyttjas ej som husdjur, utan jagas för betarnas skull. I skogarna bo talrika apor, bland dem de stora människan liknande aparterna sjimpansen och gorillan. Öfveralt uppehålla sig lejonet och leoparden. Bland de lägre djuren böra nämnas krokodilen, jätteormen, den giftiga tsetseflugan och de stackbyggande termiterna. — Flere af de afrikanska folken hålla hjordar af hornboskap, får och getter, men i det tropiska Afrika finnas inga lastdjur, utan alla varor transporteras där, vanligen på hufvudet, af män-

niskor. — *Madakaskar* saknar alldeles de stora vilda däggdjuren. Egendomliga för ön äro halfaporna.

Inbyggare. Afrika antages hafva 200 mill. inbyggare, hvilket på en yta af 30 mill. □^{km} gör nära 7 på □^{km}. Världsdelen är således betydligt glesare befolkad än Europa och Asien. Tätast är naturligtvis befolkningen i de fruktbarare Sudán och mellersta Afrika, glesast i ökentrakterna.

Nordafrika beboddes tidigare från Röda hafvet till Atlantiska oceanen af *hamitiska folk*, hvilka till sitt yttre mycket likna indoeuropeiska och semitiska folk. Till dem hörde de gamla egypterna, hvilkas afkomlingar, de mohamedanska fellahs och de kristna kopterna, ännu likna dem, men hafva antagit det arabiska språket. I Atlasländerna benämnas de hamitiska folken med ett gemensamt namn berber, i västliga Sáhara *tuárik*. Dessutom finnas i Nordafrika talrika blandningsfolk af hamiter och negrer. Sådana äro: *teda* eller *tibu* i mellersta och östra Sáhara, *bedja* kring mellersta Nilfloden, *galla* S om Abessinien och *somali* Ö om dem. Utom de kristna kopterna, samt de hedniska galla och somali äro dessa folk mohamedaner. De lefva dels af åkerbruk och fruktodling dels af boskapsskötsel.

Näst de hamitiska folken utgöra de *semitiska araberna* och *judarna* en viktig del af Nordafrikas befolkning. Under Mohameds efterträdare, kaliferna, eröfrade araberna hela norra Afrika samt utbredde där sitt språk och sin religion. De lefva dels som köpmän och handtvärkare i städerna och kallas då morer, dels som jordbrukande fellahs, dels som röfvare eller nomäder, beduiner, i nordligaste och västligaste Sáharas vadi. *Abessinierna* äro äfven ett semitiskt folk, men uppblandade med hamiter och negrer. De antogo tidigt kristendomen, men den har hos dem i hög grad urartat. Ett annat blandningsfolk är *fulbe* eller *fellata* i Sudán kring Niger och Tsad. De ha ljusbrun hudfärg och långt, ofta slätt hår. De lefva mest af boskapsskötsel, gå klädda som araberna och äro ifriga mohamedaner.

Afrikas hufvudbefolkning tillhör *negerrasen*, som bebor hela Sudán och Sydafrika. Den sönderfaller i två stora afdelningar, *sudannegrer* i Sudán och *bantunegrer* i Sydafrika. Bägge äro åter fördelade i en mängd stammar. De mest bekanta äro bland sudannegrerna: *djolo*f i Senegambien, *mandingo*, *asjanti* och *dahóme* i Öfre Guinea, *haussa* kring Tsad, *njam-njam* och *monbuttu* NV om Ukerewe; bland *bantunegrerna*: de med araber mycket uppblandade *suaheli* på ostkusten, *kafrerna* i SO, *betsjuana* i det inre V om Drakebärgen och *dámara* på västra kusten. Sudannegrerna lefva mest af jordbruk, bantufolken af boskapsskötsel. Men ehuru de i allmänhet äro bofasta, är deras bildningsgrad ytterst låg och deras religion är en rå fetisjism.¹ Dock har genom fellatafolken islam vunnit en icke ringa utbredning bland sudannegrerna, men kristendomen har få anhängare bland negerfolken.

Negerrasen skiljer sig mer än någon annan till utseende från den indoeuropeiska. Negrerna hafva för det mesta stor eller medelstor gestalt. Pannan lutar bakåt, käkarna äro stora och framträdande. Ögonen äro små, näsan bred och platt eller klumpig, munnen stor med framåtskjutande tänder och tjocka läppar. Håret är ulligt och kort, skäggväxten ringa. Hudfärgen är svart eller mörkbrun. Till sitt lynne äro negrerna barnsliga och lättsinniga. De hafva intet skriftspråk och ingen historia. De hafva aldrig åstadkommit några större och varaktigare byggnadsvärk. Deras boningar äro bikupformiga kojor af lera och halm och de gå nästan nakna. Mångenstädes hafva negrerna bildat stater, där styrelsen vanligen är despotisk och herskaren godtyckligt kan förfoga öfver sina undersåtars lif och egendom. Slafveriet är allmänt hos negrerna och den skändligaste slafjakt och slafhandel ha länge af araber och till och med af europeer drifvits i Afrika. I våra dagar har det lyckats engelsmännen att göra nästan slut därpå i Västafrika, men i Ostafrika bedrifves den ännu.

¹ *Fetisjismen* liknar *sjamanismen*, men står ännu lägre. Det är en afgudadyrkan af allehanda ting, såsom djur, stenar, klumpiga träbilder m. m., kallade fetisjer, åt hvilka prästerna genom trolleri tros kunna gifva gudomlig kraft. Visar sig fetisjen kraftlös, uppiskas den eller bortkastas och en ny anskaffas.

Till negerrasen kunna dessutom räknas *hottentotter* och *buschmän* i sydvästra Afrika, ehuru de till utseende och språk något skilja sig från negrerna. De äro småväxta, fula människor med smutsgul eller brun, skrumpen hy och det korta ullhåret växande i spridda tofvor. Språket utmärker sig genom egendomliga smackljud. Hottentotterna lefva af boskaps- och fårskötsel, medan buschmännen såsom jägare i små horder genomströfva Kalaharis ödemarker.

På Madagaskar utgöra *malajfolken* på östra sidan öns hufvudbefolkning. Det herskande folket är *hova*. I V bo *negrer*.

Europeerna äro icke talrika i Afrika, ehuru de här hafva vidsträckt kolonier. Mest bo de längst i N, där fransmän, italienare och greker äro talrikast, samt längst i S, där holländarnes afkomlingar, kallade *boers* [búrs], utgöra hufvudbefolkningen och därefter engelsmän äro bosatta.

Stater och städer. I Afrika äro än i dag endast kusttrakterna närmare bekanta och där intaga de europeiska besittningarna den största ytvidden. De själfständiga staterna äro i bredd därmed obetydliga. I afseende å dessa områdens gränser och storlek råder ännu mycket osäkerhet.

A. *Europeiska besittningar och lydländer.*

1. *Turkiska lydländer och besittningar.*

1. **Egypten** bildar tillsammans med halfön **Sinai** en tributstat under Turkiet, styrd af en kediv. Denne är dock föga beroende af Turkiet, men väl af England. Ehuru landet är så bördigt, är folket mycket fattigt, emedan det tryckes af tunga skatter.

Egypten är ett af de land, där naturen redan i en aflägsen forntid drifvit människorna till odling och ett ordnad samhällslif. Storartade byggnadslämningar, delvis väl bibehållna i Egyptens torra luft, vittna ännu om en förgången storhetstid. Det mesta är dock förstördt,

ty det bördiga Egypten har ofta varit utsatt för främmande eröfrares plundringar.

Egypten delas af ålder i *Nedre* och *Öfre Egypten*.
Städer:

a) I Nedre Egypten:

Alexandria vid Medelhafvet V om Nilmynningen. Nordafrikas förnämsta sjöhandelsstad. Järnväg till Öfre Egypten och Röda hafvet. Modernt bygd och mycket bebodd af europeer. 230,000 inb. — Alexandria grundlades af Alexander den store och var i forntiden en världshandelsstad med 1 mill. inb. Under medeltiden var Alexandria en tid lärdomens hufvudsäte i världen. Efter upptäkten af sjövägen till Indien förföll staden, men har nu hastigt höjt sig.

Port Saïd och *Suez*, uppblomstrande handelsstäder vid hvar sin ända af den viktiga Suezkanalen.

Kairo vid Nilfloden. Egyptens hufvudstad. En af den mohamedanska världens förnämsta städer med en mohamedansk högskola. Afrikas största stad med 370,000 inb. — Staden har ett österländskt utseende med talrika moskeer och minaret, kaffehus, basarer och trånga gator. — Nära intill höja sig de tre stora pyramiderna, hvilka äro 6,000 år gamla konungagrafvar, samt jättesfinxen.

Längre västerut i öknen ligger oasen *Sina* i en depression rik på dadelpalmer.

b) I Öfre Egypten:

Siût vid Nilfloden. Utgångspunkt för karavanvägar och en järnväg till Kairo.

Söderut vid Nilfloden ruinerna af den forntida hufvudstaden, det »hundraportade» *Tebe*. V därom i Libyska bärger vidsträckt klippgrafvar med mumier.

2. **Tripolis** och **Barka**, två turkiska vilajet, således under Turkiets omedelbara styrelse. Tripolis består af kustlandet mellan Syrterna och oaslandskapet **Fessán**. Städer:

Tripolis vid Medelhafvet. Karavanhandel med Sáhara och Sudán.

Mursuk i Fessán vid den viktigaste karavanvägen från Medelhafskusten till Tsad.

2. Franska besittningar och skyddsstater.

1. **Tunis**, ett fruktbart land mellan Medelhafvet och Lilla Syrten. Landet styres af en bey eller furste, som står under Frankrikes skydd. Stad:

Tunis nära en vik af Medelhafvet. Betydlig industri och handel. 125,000 inb., däribland talrika judar och europeer. — Nära intill ligga ruinerna af det gamla *Kartago*.

2. **Algeriet** [alsjäriet] omfattar kustlandet vid västra delen af Medelhafvet, östliga Atlasbärgen och nordranden af Sáhara. Landet styres af en generalguvernör och delas i 3 provinser med hvar sin prefekt. Flere järnvägar förena de viktigaste orterna med hvarandra. Städer:

Alger [alsjé] vid Medelhafvet. Starkt befäst hamn. Viktig handelsstad. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Marseille. Stor utförsel af grönsaker och halfagräs.

Oran vid Medelhafskusten. Handelsstad

Constantine i bärlandet med järnvägar till kuststäderna.

3. Områden i **Senegambien** och **Nedre Guinea**. Fransmännen äga i Senegambien kuststräckan N och S om Kap Verde jämte en lång landremsa längs södra stranden af Senegal ända till öfre Niger, samt i Nedre Guinea ett brett kustland från Kongo i S till trakten strax N om ekvatorn. Stad i Senegambien:

S:t Louis [säng-loi] vid Atlanten utanför Senegals mynning. Nederlagsplats för handeln längs Senegal. Betydlig ytförsel af gummi arabicum.

4. **Réunion** [reyniång], en af de vulkaniska Maskarenerna med en brokig blandning af malajer, arabier, negrer, fransmän m. fl. God handel och utförsel af socker. — Dessutom äga fransmännen några af de sydliga Komorerna och nordspetsen af Madagaskar.

3. Brittiska besittningar. [3 mill. inb.]

1. **Brittiska Västafrika** består af spridda kolonier på kusterna af **Senegambien** och **Öfre Guinea**. I små

handelsplatser uppsamlas här den viktigaste handelsvaran, palmoljan. Stad:

Lagos vid Guinea bukten på Slafkusten. Största kolonistaden på Afrikas västkust. Stor utförsel af palmolja.

Västerut på Pepparkusten ligger den lilla republiken **Liberia**, befolkad af frigifna negrer från Nordamerika.

2. **Brittiska Sydafrika** består af **Kaplandet**, **Port Natal** m. fl. kolonier, hvilka omfatta sydligaste Afrika till Oranje-floden i N. Landet indelas i två provinser under hvar sin guvernör. Reformerta läran är hufvudreligion, men negerfolken, hvilka bilda befolkningens flertal, äro ännu mest hedningar. De rika diamantgrufvorna vid Oranje-floden hafva lockat kolonister dit. Annars utgöra ull, vin och strutsfjädrar (strutsen hålles här äfven tam) de förnämsta utförsvarorna. Städer:

Kapstaden vid en bukt af Atlanten nedanför Tafelbärg. Sydafrikas förnämsta handelsstad med en brokig befolkning. Universitet.

Port Elisabeth på sydkusten. En uppblomstrande handelsstad, i järnvägsförbindelse med Kapstaden och det inre landet.

Då engelsmännen intogo Kaplandet, flyttade en del af boers [burs] norrut och anlade **Oranje-flods-republiken** mellan Oranje-floden och dess biflod Vaal samt senare den **Sydafrikanska republiken** mellan Vaal i S och Limpopo i N. Efter flere krig med engelsmännen har det lyckats boers att bevara sin själfständighet. Såväl boers som de under dem lydande bantunegrerna lefva mest af boskapsskötsel.

3. **Öar**. Viktigast bland öarna uti Indiska oceanen är **Mauritius**, en af Maskarenerna, hvars hufvudbefolkning utgöres af *hinduer*, därefter af *negrer*, *malajer*, *engelsmän* m. fl. Liflig handel och betydlig utförsel af socker. I Atlanten äro de små klippöarna **S:t Helena** och **Ascension** [asänsjen], viktiga såsom kolstationer.

4. **Portugisiska besittningar.** [4 mill. inb.]

1. **Öar** i Atlanten: **Azorerna**, hvilka äfven pläga räknas till Europa, **Madeira**, **Kapverdeöarna** och ett par små

öar i **Guinea bukten**. Azorerna och Madeira äro bördiga och rika på socker, vin och allehanda frukter. Inbyggarna äro *portugiser*. Kapverdeöarna och Guineaöarna äro mest befolkade af *negrer* och *mulatter*.

2. **Angola** strax S om Kongo på Nedre Guineakusten. Portugisisk förbrytarekoloni. Stad:

San Paolo de Loanda, handelsstad vid Atlanten.

3. **Sofala och Mozambique**, vidsträckt område utmed kusten af Mozambique kanalen.

5. Spanska besittningar. [400,000 inb.]

1. **Öar** i Atlanten: **Kanarerna** samt två af **Guineaöarna**. Mest bekanta bland Kanarerna äro *Tenerifa* och *Ferro*. De äro fruktbara öar, bebodda af *spanjorer* och *blandfolk*.

2. **Ceuta** och tre andra befästa orter på nordkusten nära Gibraltars sund.

6. Tyska besittningar. [1 1/2 mill. inb.]

1. **Kamerúnområdet** kring Kamerunbärgen vid innersta delen af Guinea bukten.

2. **Dámara-landet** och **Nama-landet**, en lång kuststräcka N om Oranjestaden. I det förra bo *dámara-negrer* i det senare *nama-hottentotter* eller *namaqua*.

Dessutom har det tyska ostafrikanska kompaniet förvärfvat ett stort område innanför Sansibarkusten till de stora sjöarna Ukereve, Tanganjika och Niassa.

7. Kongostaten. [25 mill. inb.]

Kongostaten omfattar ett vidsträckt område kring Kongo-floden till Tanganjika i Ö. Kongostaten upprättades nyligen af den berömda afrikaforskaren Stanley och står under öfverhöghet af belgiska konungen. Långa floden äro upprättade handelsplatser, s. k. stationer.

B. *Inhemska världen.*

1. **Marokko.** [6 mill. inb.]

Marokko upptager kustlandet längst i nordväst, Höga Atlas och nordvästligaste Sáhara. Landet styres af en sultan. Det oroas beständigt af inre strider och stor osäkerhet råder. Städer:

Fez i en nordlig bärgdal. Under en del af året sultans residens. Mohamedansk högskola. Industri- och handelsstad. Stor tillverkning af röda mössor (fesser).

Marokko vid foten af Atlas. Hufvudstad; nu förfallen.

Tanger [tándjer] strax V om Gibraltars sund. Hufvudort för handeln på Europa.

2. **Ökenstammar i Sáhara.**

De ridderliga *tuúrik* i V och *teda* eller *tibustammarna* i Ö äro alldeles oberoende. De kringströfva öknen med sina snabba ridkameler, dromedarer, och antingen leda de karavanerna mot en viss afgift genom öknen eller, om afgiften nekas, plundra de dem. Längst i V ströfva *arabstammar*.

3. **Riken i Sudán.**

I trakterna kring mellersta Niger hafva fellata grundlagt flere riken, bland dem **Massina** och **Sókoto**. Kring Tsad ligga de mohamedanska negerrikerna **Bornu**, **Bagirmi** och Ö därom **Vadai**. **Darfór**, **Kordofán** och **Sennár**, hvilka ännu nyligen tillhörde Egypten, äro nu lösrykta därifrån och i Kartum herskar en arabisk mahdi, d. ä. en mohamedansk profet. Städer:

Timbuktu i Massina, nära Nigers nordligaste krökning. Där mötas karavanvägarna från Medelhafslanden och Sudán vid randen af öknen. Stark salthandel.

Kuka i Bornu nära västra stranden af Tsad. Sultans residens. Viktig marknadsplats.

Kartúm i förra Egyptiska Sudán vid sammanflödet af Hvita och Blå Nilen. Nederlagsort i Ö för Sudans handelsvaror: gummi, strutsfjädrar och elfenben.

4. Riken i Öfre Guinea.

Bland negerrikerna här äro **Asjanti** och **Dahóme** ryktbara för sina grymma despotiska herskare, sina människooffer och Dahóme särskildt för sina kvinliga krigare.

5. Abessinien.

Landet var förut splittradt i en mängd småriken, men nu är det förenadt under en herskare med titel *negus*. Rövareväsende och osäkerhet till lif och egendom råda i landet. I våra dagar hafva blodiga strider utkämpats mot italienarne, hvilka bemäktigat sig staden *Massáua* och ett par andra orter vid Röda hafvet.

6. Sansibar

består af den liknämnda ön samt en smal kuststräcka midt emot. Landet styres af en arabisk sultan och det herskande folket är *araberna*. Hufvudstad:

Sansibar på ön af samma namn, östra Afrikas förnämsta handelsstad, där arabiska indiska och europeiska köpman mötas. Utförsel af elfenben och kopal.

7. Madagaskar.

Det herskande folket på ön, *hova*, är ett malajfolk, som antagit kristendomen till statsreligion och inrättat skolor efter europeiskt mönster. Landet styres af en drottning, hvilken till namnet står under franskt skydd. Hufvudstad:

Tananarivo i höglandet midt på ön.

Amerika.

Emedan Amerika på alla sidor omgifves af stora världshaf: i V af *Stilla hafvet*, i Ö af *Atlanten*, i N af *Norra Ishafvet*, och ligger långt aflägsset från de öfriga

världsdelarna, har det sent blifvit bekant. Visserligen kommer Amerika längst i NV vid *Berings sund* Asien ganska nära och *Aléuterna* bilda en öbrygga mellan dem, men dessa ogästvänliga trakter äro föga bebodda och de få vildar, som ströfvat dit, hafva icke stått i någon beröring med den civiliserade världen. På andra sidan är det äfven längst i N, som Amerika öfver Island mest närmar sig Europa. Från denna ö gjordes också den första upptäckten af Amerika i slutet af tionde århundradet. Men denna upptäckt råkade sedan i glömska och först efter det Kristoffer Kolumbus vid uppsökandet af den kortaste sjövägen till Indien ånyo år 1492 upptäckte Amerika, har den »Nya världen» blifvit alt mer bekant och är nu för det mesta befolkad af invandrade europeer.

Amerika utmärker sig framför de andra världsdelarna genom sin ofantliga utsträckning i N och S. Den nordligaste bekanta punkten är vid 83° nordl. bredd och sydspetsen ligger vid 56° sydl. bredd. Hela världsdelen har således en längd af 15,500 km. Amerika är näst Asien den största världsdelen med en ytvidd af ungefär 40 mill. □ km. Det består af två hufvuddelar: *Nord-* och *Sydamerika*, hvilka äro förenade genom det smala *Panamánäset*. De äro tämligen lika stora och hafva bägge formen af en rätvinklig trehörning, hvaraf den långa sidan är vänd mot Stilla hafvet i V. Äfven däruti hafva de en likhet, att de äro högbärgiga och vulkaniska i V, i midten upptagas af vidsträckt lågland samt i Ö hafva lägre bärg och lågland i växling.

I. Nordamerika.

Kust. Nordamerikas kuster äro ganska mycket sönderdelade af hafvet, isynnerhet i N och Ö. Utanför nordkusten ligger en ofantligt vidsträckt arkipelag, de *Arktiska öarna*, af hvilka *Grönland* och *Baffinland* äro de största.

De åtskiljas genom *Baffin viken* och *Davis sund* [dåviss]. S om de Arktiska öarna inskjuter den stora och grunda *Hudson viken* [haddsn] djupt in i landet. Denna vik är åt Ö genom *Hudson sundet* förenad med Atlanten, men den står äfven norrut i förbindelse med Norra Ishafvet, hvarifrån ismassor och kalla strömmar föra med sig köld åt de kringliggande landen.

Mellan Hudson viken och Atlantiska oceanen utskjuter den breda halfön *Labradör*. Dess sydöstra kust sköljes af *S:t Lawrence viken* [sänt-lårens], hvilken dessutom omslutes af halföarna *New Brunswick* [nju-bransoick] och *New Scotland* [nju skåttländ] i V och den stora ön *New Foundland* [nju-föndländ] i Ö. SO om ön utbreda sig de vidsträktade *New Foundland bankarna*, hvilka bildats af grusmassor, som de med polarströmmarna norrifrån kommande isbärgen där aflagrat, då de smultit vid mötet med Golfströmmens varma vatten. Emedan dessa bankar utgöra en lekplats för omätliga fiskstim, bedrifves där årligen ett storartadt hafsfiske. Mellan New Brunswick och New Scotland inskjuter den smala *Fundy viken*, i hvilken tidvattnet når en ovanlig höjd. Nordamerikas ostkust är mest låg, men den äger talrika goda hamnar, bildade dels af djupa vikar dels af vattenrika flodmynningar. Längre åt S upptages kusten af låga, osunda sumpmarker och grunda strandsjöar, nästan utan dugliga hamnar. Midt för ostkusten ligga långt ute i Atlanten *Bermuda öarna* [bärmjuda-], de nordligaste korallöar i världen.

I SO intränger den vida *Mexico golfen* [mechikå-]. Den skiljes i Ö från Atlanten genom den ytterst låga, af sjöar och sumpmarker uppfyllda och af korallref omslutna halfön *Florida*. Förbi denna flyter Mexico golfens varma vatten i snabb ström genom *Florida sundet* ut i Atlanten och ger upphof åt *Golfströmmen*. Åt SO står Mexico golfen genom *Yucatán sundet* mellan *Yukatan halfön* och ön *Cuba* i förbindelse med *Caribiska hafvet*, Detta är ett stort innanhaf

mellan *Central-* och *Sydamerika* i V och S samt *Västindiska*¹ *övärlden* i N och Ö.

Den Västindiska övärlden består af tre grupper: 1. Stora Antillerna: *Cuba, Jamaica, Haiti* och *Puerto-rico*; 2. Små Antillerna, hvilka vid ostranden af Caribiska hafvet sträcka sig först åt S, sedan åt V längs Sydamerikas nordkust; samt 3. Bahamaöarna [bahäma-] N om Cuba och Haiti.

Nordamerikas västkust är mest högländ, här och där afbruten af låga kustslätter. Här sträcker sig utmed kusten den långa och smala halfön *Californien* och innanför den ligger *Californiska viken*. Den höga nordvästra kusten, där västliga vindar medföra riklig nederbörd och starkt vågsvall, är mycket sönderskuren. Bland de talrika kustöarna märkas *Vancouver* och *Drottning Charlottas* ö. Från sydvästra spetsen af den breda halfön *Alaska* sträcker sig den vulkaniska öraden *Aléuterna*, hvilka i S begränsa *Berings haf*. Mot Berings sund utskjuter Amerikas västligaste udde *Kap Prins Wales*.

Ytbildning. I Nordamerika intager höglandet något större vidd än låglandet. Det vidsträckt västliga höglandet, med ett gemensamt namn kalladt *Nordamerikas Cordillerer* [kårdiljärer], består af tvänne jämsides från NV åt SO löpande bärgssystem och mellan dem utbredda högplatåer. Den östliga höjdedjan kallas *Klippbärgen*. De hafva i den högsta mellersta delen nästan samma höjd som Europas alper samt äro skogbeklädda liksom de, men sakna större jöklar, emedan klimatet är tørt. Den västliga bärgranden löper nordligare tätt invid kusten under namn af *Sjöalperna* med den höga vulkanen *S:t Elias* [6000 m]. Dessa äro i det fuktiga hafsklimatet betäckta med vida snöfält och

¹ *Västindien* benämnes så, emedan Kolumbus, då han anlände till dessa öar, trodde sig hafva kommit till målet för sin färd, Indien, eller som det nu kallas Ostindien. Därför fingo äfven Amerikas inbyggare namnet indianer.

jöklar. Från Vancouver ön åt S stryker tätt invid Stilla hafvet en lägre »kustkedja» samt åtskilda därifrån genom långa dalgångar de höga, snöbeklädda *Cascadbärgen* och *Sierra Nevada*. De västliga bärgen äro kända för sin stora rikdom på ädla metaller: guld, silfver, kvicksilfver och koppar. De äro därjämte mycket vulkaniska. De vida stepp- och ökenartade högslätter, som fylla rummet mellan det östliga och västliga bärglandet, äro genom höjder delade i flere delar. Märkliga äro *Colorado bäckenet* och *Colorado platån*, genom hvilka *Colorado floden* och dess källfloder i djupa klyftor med lodräta bärgväggar, kallade *cañons* [kanjens], bana sig en väg till hafvet.

Söderut fortsättas dessa platåer af *Mexikos högslätt*, hvilken omgifves af randbärg i V och Ö samt småningom höjer sig åt SO. Högslätten är isynnerhet i dess sydliga del mycket vulkanisk och där reser sig den höga vulkan-kägla *Orizaba* [årissava; 5,400 m]. Den är tillika rik på ädla metaller, isynnerhet silfver. Sluttningsarna äro härligt grönskande, men de låga kustslätterna odrägligt heta och osunda. Från sydranden af Mexikos högslätt utgå vidare åt SO *Centralamerikas Cordillerer*, hvilka äro högst nära kusten af Stilla hafvet och sänka sig norrut till platåer. Talrika värksamma, fruktansvärda vulkaner höja sig utmed sydkusten.

Långt skilda från Cordillererna resa sig i Ö *Alleghanybärgen* [alligäni-] ganska brant från den låga kustslätten vid Atlanten. De bestå af flere i rikning från NO åt SV jämsides löpande kedjor, åtskilda genom längddalar. Dessa bärg äro betydligt lägre än Klippbärgen, men rika på nyttiga mineralier af många slag, främst järn, stenkol och petroleum.

Den mellersta delen af Nordamerika upptages af en ofantlig vågig slätt, som genom en rad af låga kullar delas i två afdelningar: *Arktiska låglandet* i N och *Mississippislätten* i S. Mississippislätten är endast närmare floden

ett lågland, och höjer sig småningom åt Ö och V till betydliga högslätter vid foten af Alleghany- och Klippbärgen.

Västindiens öar äro mest af vulkaniskt ursprung och därför bärgiga. Endast Bahamaöarna äro låga korallöar.

I motsats till Gamla världens bärg, hvilka mest stryka från V åt Ö, hafva Nya världens bärgskedjor sin bufvudriktning i N och S. Den omständigheten, att bärglanden ligga i kusttrakterna på ömse sidor om ett i midten beläget lågland, gör att stora flodsystem blifvit bildade och invärkar starkt på klimatet. Liksom annanstädes äro högslätterna här fulla af sprickor och starka förkastningar ha ägt rum. Strax N om Californiska viken finnes en depression 100 m under hafvets yta. *Dödsdalen* i södra delen af Sierra Nevada ligger lika lågt under hafsytan och omgifves af bärgväggar af flere tusen meters höjd. Däremot finnes knapt på jorden ett regelbundnare veckadt kedjebärg än Alleghanybärgen.

Under istiden var en stor del af Nordamerika betäckt af jöklar, hvilka lämnat starka spår efter sig i det Arktiska låglandet. Öfveralt träda här liksom i Finland urbärgen och de älsta bärgbildningar i dagen, fälten ligga fullströdda af flyttblock och landet är utomordentligt rikt på sjöar.

Sjöar och floder. Nordamerika är en af de sjö- och flodrikaste delar af världen.

1. De arktiska sjöarnas och flodernas område:

Mackenzie [mackénsi] upprinner på Klippbärgen samt flyter under flere namn åt N och NV till Norra Ishafvet, där den bildar ett stort delta. Den utleder vattnet från *Atabaska*, *Stora Slafsjön* och *Stora Björnsjön*.

Saskåtsjevan flyter från Klippbärgen åt Ö till *Winnipeg sjön* [oïnnipeg], hvars utlopp till Hudson viken bildas af *Nelson*.

De arktiska sjöarna och floderna ligga i föga bebodda trakter och äro en stor del af året isbetäckta, hvarför de hafva ringa betydelse för samfärdseln.

2. Den Canadiska sjögruppen:

Öfre sjön, *Michigan* [misjigän], *Huron* [jüren], *Erie* [iri] och *Ontario* [ántäriå] bilda tillsammans den största söt-vattensamling på jorden, hvilken närmar sig Finland i stor-

lek. De stora sjöarna stå i förbindelse med hvarandra, men de ligga på olika höjd. Mellan Erie och Ontario bildas det världsberömda vattenfallet *Niagara* [nejággara]. Den väldiga vattenmassan har sitt aflopp genom den breda och djupa *S:t Lawrence floden* [sánt-lårens], som utfaller i den liknämnda viken.

Uppför *S:t Lawrence floden* gå sjöfartyg och de stora sjöarna, isynnerhet de sydliga, genomkorsas af talrika ångare. Förbi *Niagara* leder en kanal och en annan går från Erie sjön åt Ö till *Hudson floden*, den förnämsta af de många korta, men vattenrika kustfloder, som från *Alleghany* bärgen rinna söderut till Atlanten.

3. Mississippislättens floder:

Mississippi uppkommer från de sjörika kullarna V om Öfre sjön och flyter åt S till Mexiko golfen. Bifloder t. h.: *Missouri*, som är längre än hufvudfloden men mindre vattenrik, *Arkansas* och *Red River* [»Röda floden»], alla från Klippbärgen; samt t. v. *Ohio* [áhájá] från *Alleghany* bärgen. *Mississippi* har gulbrunt vatten och den rycker ofta med sig hela stycken af de låga, sumpiga stränderna, hvarför flodens delta starkt tillväxer och redan skjuter långt ut i golfen. *Mississippi* och *Ohio* äro under största delen af sitt lopp segelbara. Äfven gå flatbottniga ångbåtar långt uppför den grunda *Missouri*, men *Arkansas* och *Red River* äro mindre segelbara.

Rio grande del Norte [»Nordens stora flod»] kommer från Klippbärgen och rinner för det mesta i bärgstrakter åt SO till Mexiko golfen.

4. Till Stilla hafvet flyta:

Rio Colorádo med ett brusande lopp genom djupa cañons åt SV till Californiska viken.

Columbia åt S och V till Stilla hafvet. Floden bildar stora vattenfall, där den genombryter *Cascadbärgen*.

Yukon åt NV och SV genom Alaskas ödemarker till Berings haf.

Alla dessa floder upprinna på Klippbärgen och äro af ringa betydelse för samfärdseln.

Flere af högslätterna i V sakna aflopp och hafva salt-sjöar. Mest bekant är *Stora Saltsjön*.

Klimat. Största delen af Nordamerika ligger inom den tempererade eller måttligt varma zonen. Endast mindre områden äro belägna N om polcirkeln och S om Kräftans vändkrets.

Ett kallt polarklimat sträcker sig emellertid i Amerika långt S om polcirkeln, ja ända bort till 60°, d. v. s. Helsingfors' breddgrad. I den Arktiska övärlden råder ofta om vintern en köld af mer än 40°, och Grönland är nästan helt och hållet betäkt af jöklar, den s. k. inlandsisen. Dessa jöklar skrida långsamt ned mot kusterna och brytas där i stora stycken, hvilka som simmande isbärg af strömmar och vindar föras söderut. Där de träffa på varmare vatten och luft, smälta de, hvarvid stark mist eller häftiga regnskurar och svåra stormar uppkomma. De ismassor, som under vintern bildat sig på Hudson viken smälta långsamt upp samt göra våren och sommarn kyliga i dess kustnäjder. Längre åt V i trakterna kring Mackenzie är sommarn varmare och där går skogsgränsen ända upp till polcirkeln.

I mellersta delen af Nordamerika råder utom på västkusten ett utprägladt fastlandsklimat med mycket kalla vintrar och mycket heta somrar. Detta beror därpå, att västliga vindar äro förherskande under hela året. Isynnerhet blåsa om vintern ohindradt öfver det vida slättlandet nordvästliga vindar, hvilka medföra köld från polartrakterna och åstadkomma frost ända bort vid nedre Mississippi. I de nordligare delarna af ostkusten bidraga därtill kalla polarströmmar att starkt afkyla luften. Därför råder en stor skilnad mellan klimatet på Amerikas ostkust och Europas västkust. Orter, hvilka ligga vid samma breddgrad som norra Italien hafva samma vinterköld som södra Finland. Vid staden New York är Hudson floden årligen tre månader is-

betäkt, ehuru den är lika sydligt belägen som Neapel, där köld och snö äro sällsynta. Däremot råder en ringa olikhet mellan klimatet vid ostkusten och i det inre landet. Sommarn är synnerligen het och hösten varm.

Med afseende å nederbörden och växtligheten kan man dela mellersta Nordamerika i två olika hälfter, ett ostligt skogsområde med riklig nederbörd och ett västligt steppområde med ringa fuktighet. Den stora regnmängden i Ö förorsakas däraf, att landet ligger öppet för fuktigt varma sydliga vindar från Mexiko golfen, hvilka tidtals, isynnerhet om sommarn, afbryta, de torra västanvindarna. Regnet faller då i strida strömmar och häftiga oväder rasa. De fuktiga sydvindarna stiga icke upp till högslätterna på ostsidan af Klippbärgen, hvarför där regnar sällan. Men än mera sällan faller regn i de af höga randbärg fullkomligt omslutna västra högslätterna, hvilka därför äro ännu ödsligare. I kusttrakterna vid Stilla hafvet V om Sierra Nevada och Cascadbärgen framkalla däremot de västliga hafsvindarna riklig nederbörd och växtlighet.

I de sydligaste delarna af Nordamerika är luftens värme hufvudsakligen beroende af höjden öfver hafvet. De låga kuststräckorna utgöra odrägligt heta sumpmarker, hemsökta af gula febern. På sluttningarna och högslätterna råder en evig vår. Nederbörden är för det mesta riklig och faller på bestämda tider. Den Västindiska övärldens af naturen annars rikt välsignade näjder lida ej sällan af förfärliga, ödeläggande orkaner.

Växtvärlden i Amerikas polartrakter är i mycket lik den i Gamla världen. Vida tundraor, täkta med lafvar, bär och låga buskar utbreda sig här ända till 60°.

S om tundraregionen sträcker sig Nya världens stora *barrskogsbälte*, där bland granar och furor, björkar och alar bilda dungar. De odlade bygderna äro här obetydliga. Endast långt i Ö kring Ontario och St Lawrencefloden finnas något större fält, besådda hufvudsakligen med hvete.

I öfverensstämmelse med klimatet finnas i mellersta Nordamerika tvänne skogsområden, ett större östligt område från Atlanten till trakterna strax V om Mississippi och ett mindre västligt område vid Stilla hafvets kust. Mellan dem ligger ett vidsträkt steppland med några ökenfläckar. De bägge skogsområdena hafva öfvervägande löfskog, på sina ställen blandad med barrskog. Löfträna äro här af mångfaldiga slag, såsom ekar, lönnar, valnötsträn, plataner m. fl. äfven i Europa vanliga löfträn. Därtill komma härligt blommande magnolior och tulpanträn. Märkelig är den brokiga färgprakt, som löfskogen under den milda hösten här utvecklar. Barrträna utgöras utom af granar och furor äfven af cypresser. — I de västliga bärgstrakterna, där vintrarna äro blida, trifvas ständigt gröna löfträn och där resa sig väldiga barrträn, bland dem mammutträet, jordens största trä, som når en höjd af 140 m.

I det östra skogsområdet har odlingen redan intagit vida fält. Majs är det förnämsta sädesslaget, hvarjämte nordligare odlas hvete, sydligare ris. Potäter och träfrukter m. m. odlas i N, sydfruktar, socker, bomull och tobak i S. I det västra skogsområdet är odlingen mindre utbredd. Jämte öfriga sydeuropeiska växter odlas här med framgång vin.

V om Mississippi utbreda sig vida, vågiga gräsfält, kallade prärier. Längre åt V hafva höglätterna på bägge sidorna om Klippbärgen en torftig växtlighet och i de nästan regnlösa trakterna på ömse sidor om nedre Colorado är landet en öken. Inom hela det stora steppområdet träffas skogar endast högt uppe i Klippbärgen och landet är litet odladt.

Mexikos höglätt är äfven ett tort steppland, som utmärker sig genom egendomliga kaktusväxter och agaver. Men på sluttningarna af randbärgen och i Centralamerika är växtvärlden mycket rik. Här växa lägre ned

palmer, samt mahogni-, kautjuk-, kakaoträn m. fl. Högre upp ser man ständigt gröna löfträn, ekar, kastanjer m. m. Här trivas säd och läckra frukter af många slag förträffligt. Bland kryddor odlas isynnerhet den dyra vaniljen. Här hafva majsen och tobaken sitt ursprungliga hemland.

Västindiska öarna hafva en yppig växtvärld. Isynnerhet äro de mot nordostpassaden vända bärgslutningarna rikligt skogbeklädda. Socker, kaffe, sköna frukter och utmärkt tobak äro öarnas viktigaste produkter.

Djurvärlden på tundrorna är fattig. Isbjörnen, vildrenen och myskoxen äro de förnämsta vilda landtdjuren, eskimåhunden det enda husdjuret.¹ Men desto rikare äro hafven på själar, hvalrossar och hvalar, sjöfågel och fisk, isynnerhet torsk och sill. I Stilla hafvet fångas sjölejon och sjöuttrar.

I barrskogsregionen finnes god tillgång på pälsdjur och matnyttigt villebråd, hvarför den utgör ett af världens förnämsta jaktområden. De mest jagade djuren äro: bäfvern, bisamrättan, tvättbjörnen, mården och lodjuret. De amerikanska skogarnas väldigaste rofdjur är gråbjörnen.

Ett allmänt utbredt rofdjur är puman och sydligare uppehåller sig jaguaren, bägge besläktade med lejonet och tigern, men vida mindre. Flere slag af hjortar och antiloper finnas, men främst bland idislarne står den präktiga bisonoxen, hvilken uppehåller sig i hjordar på prärierna och i de närmast belägna skogsmarkerna. Fågelvärlden är mycket rik. Märkliga fåglar äro kalkonen, vandringsdufvan, hvilken i flockar af millioner slår sig ned och anställer förödelse, samt de ytterst små glänsande kolibri. Bland de många kräldjuren kunna nämnas skal-

¹ Anmärkningsvärdt är, att renen här förekommer endast i vildt tillstånd.

lerormen på stepperna och krokodilen eller kaimanen i de sydliga floderna och sjöarna. Västindien saknar alldeles större djur.

Nordamerika ägde icke ett enda större husdjur, då europeerna först kommo dit. Nu finnas där våra vanliga husdjur i mängd. Isynnerhet hållas flerstädes stora hjordar af hornboskap och svin, hvarför kött och fläsk utföras i massor till Europa. Endast kalkonen har Europa fått från Amerika. — I Mexiko odlas på kaktus cochenillinsekten, hvaraf en vacker röd färg beredes.

Inbyggare. Nordamerikas hela befolkning anses utgöra omkring 70 mill., hvilket på en yta af 22 mill. □^{km} för närvarande gör endast ungefär 3 på □^{km}. Men folkmängden stiger hastigt genom den starka invandringen från Europa. Äfven här är befolkningen ytterst ojämt fördelad, i det att största flertalet bor längst i Ö och S, medan stora sträckor i V och N äro nästan obebodda.

Inbyggarne kunna fördelas i 4 grupper: *urinvånare*, *invandrade europeer* och *negrer* samt *blandfolk*. Urinvånarne åter utgöras dels af *eskimåer*, dels af *indianer*.

Eskimåerna eller *innuit* bebo en smal kustremsa vid Beringshafvet och Norra Ishafvet från Aléuterna i V till Grönland i Ö. De räknas vanligen till mongoliska rasen och likna mycket de ostsibiriska folken, men deras språk är besläktadt med indianernas. Eskimåerna äro ett äkta polarfolk. De bo om vintern i snöbetäckta jordhålor, om sommarn i skinntält och kläda sig från topp till tå i skinn. I sina lätta skinnbåtar, kajaker, jaga de själar och hvalrossar eller fånga de fisk och hafva däraf hela sitt uppehälle. Under ousägliga mödor och faror kämpa de modigt för sin tillvara. På Grönland och nordkusten af Labrador hafva de antagit kristendomen.

Indianerna utgjorde ursprungligen Amerikas hufvudbefolkning. För närvarande bilda de knapt $\frac{1}{10}$ af Nordamerikas hela folkmängd. De kunna med afseende å lef-

nadssätt och bildning delas i två hufvudgrupper: vilda jägarefolk, hvilka i en mängd små stammar äro spridda i det nordliga skogsområdet och i »den stora västern», samt civiliserade jordbrukare i Mexiko och Centralamerika. — De vilda indianerna bo i riskojor eller flyttbara tält och äro kända för sin skarpa syn och hörsel. De tro på ett högsta väsende, som de kalla »den store anden», samt på ett lif efter detta; men med denna tro är förbunden en rå vidskepelse och deras gudsdyrkan består mest i besvärjelser. Genom förfärliga utrotningskrig, men ännu mer genom smittosamma sjukdomar och brännvinet, hvilket alt europeerna fört med sig, har de vilda indianernas antal starkt aftagit. — I Mexiko och Centralamerika hade indianerna redan vid europeernas ankomst uppnått en icke ringa odling. De drefvo åkerbruk och trädgårdsodling, hade ordnade samhällen och stora städer med praktbyggnader. Nu hafva dessa civiliserade indianers afkomlingar antagit kristendomen och europeiskt lefnadssätt, men deras tröghet tillåter dem ej att förvärfva något välstånd och de låta sig beherskas af ett fåtal europeer.

Indianerna bilda en egen människoras, *indianrasen*. Den utmärker sig genom en stor, välbildad gestalt, ett femkantigt ansikte med låg, bakåtlutande panna, små mörka ögon, stor ofta krokig näsa och bred mun med tunna läppar. Håret är sträfft, becksvalt och skäggväxten ringa. Hudfärgen har olika skiftningar i brunt, från alldeles ljusbrunt till kopparrött och svartbrunt. Indianerna hafva ett lugnt och dystert lynne och äro mycket ordkarga. De äro i allmänhet tröga och likgiltiga, men om de förolämpas, äro de hämdgiriga och blodtörstiga. Besegrade fiender behandlas af de vilda indianerna med upprörande grymhet, i det att de med sina skarpa stridsyxor, tomahawker skalpera dem, d. v. s. afdraga hufvudskålen och fästa den som ett segertecken vid sitt bälte.

Flertalet af Nordamerikas befolkning utgöres af *invandrade europeer*. Bland dem äro de germanska folken och isynnerhet *engelsmännen* de talrikaste. Desse grundlade här för omkring 250 år sedan nybyggen, hvilka hastigt tillväxte i antal och välstånd. Deras efterkommande, de s.

k. *yankees*, frigjorde sig för 100 år sedan från England och bildade ett republikanskt statsförbund, »Nordamerikas Förenta stater», hvilka nu omfatta hela mellersta delen af Nordamerika. Sedan hafva icke blott *engelsmän* och *irländare*, utan äfven andra europeiska folk, isynnerhet *tyskar* och *skandinaver* i stora skaror invandrat. Dessa senare hafva vanligen antagit det allmänt rådande engelska språket och deras afkomlingar hafva blifvit engelska amerikaner. — I de södra delarna af Nordamerika hafva romanska folk, mest *spanjorer* invandrat. Deras afkomlingar, *kreolerna*, äro i denna dag det herskande folket och spankan det allmänna språket i Mexiko, Centralamerika och Västindien. *Fransmän* finnas i mindre antal i staterna vid Mexiko golfen och Västindien.

Negrerna inkommo ursprungligen i landet som slavar, men äro nu öfveralt frigifna. Talrikast äro de i de sydöstra staterna och i Västindien, där de på flere ställen utgöra den största delen af befolkningen och starkt tillväxa.

I de sydliga delarna af Nordamerika äro *blandfolken* isynnerhet talrika. *Mulatterna*, hvilka utgöra en blandning af hvita och negrer, bilda en god del af befolkningen i de sydöstra staterna, men förekomma i de flesta stater. *Mestizerna*, hvilka uppkommit af hvita och indianer äro talrika i Mexiko och Centralamerika. — Slutligen böra *kineserna* nämnas, hvilka under namn af kulis till ganska stort antal inkommit som arbetare till staterna vid Stilla hafvet.

Stater och kolonier. Största delen af Nordamerika tillhör själfständiga riken med republikansk regeringsform. De hafva alla utgått från europeiska kolonier. Endast i nordliga delen och i Västindien äga europeiska riken ännu besittningar.

Grönland [10,000 inb.]

är en dansk koloni, bebodd af kristna *eskimåer* och ett fåtal *danskar*. Landets förnämsta produkter äro: tran, själskinn och äjderdun.

Brittiska Nordamerika.

Något mindre än Europa; 1 1/2 mill. inb.

Gränser, se kartan! Landet består af tre särskilda delar, en hvar styrd af en engelsk guvernör.

1. **Dominion of Canada** [dåminjen ov kännädä] utgör ett statsförbund med egen styrelse, eget parlament och egen krigshär. Det består af flere provinser, bland hvilka *Ontario* vid den liknämnda sjön vid *Quebec* [koibäck] vid nedre S:t Lawrencefloden äro de förnämsta. — Utom *engelsmän* bo i landet *fransmän*, hvilka här först anlade kolonier, vilda *indianer* och *eskimåer*. Handeln är liflig och de förnämsta produkterna äro: pälsvaror, skogsprodukter och säd. Städer:

Montreal [måntriål] vid S:t Lawrencefloden. Stor handelsstad med utförsel af hvete och trävaror. Järnvägslinjer till Atlantiska och Stilla hafven. Universitet. 180,000 inb.

Quebec [koibäck] vid S:t Lawrencefloden. Liflig handelsstad. Skeppsbyggeri.

Halifax vid Atlanten. Liflig ångbåtsförbindelse med England.

2. **New Foundland**, bekant för de storartade torsk-fiskerierna på de stora bankarna utanför kusterna.

3. **Bermuda öarna**, hvilka begagnas som förvisningsort och äro rika på sydfrukter.

Nordamerikas Förenta stater.

Något mindre än Europa; omkr. 60 mill. inb.

Gränser, se kartan! Nordamerikas Förenta stater bilda ett statsförbund af 39 själfständiga stater. I spet-

sen för hela statsförbundet står en på 4 år vald president. Hvarje stat styres af en guvernör. Dessutom finnas 9 territorier, hvilka lyda omedelbart under förbundsregeringen.

Presidenten utöfvar den värkställande makten, men är ansvarig inför den gemensamma riksförsamlingen, kongressen. Kongressen äger lagstiftnings- och beskattningsrätten samt består af två kamrar: senaten och representanternas hus. Till senaten utses af hvarje stat två medlemmar och till representanternas hus sänder hvar stat minst *en*, men annars flere eller färre ombud beroende af folkmängden. Emellertid är det endast vissa ärenden, som afgöras af presidenten och kongressen; sådana äro: utrikespolitiken, handels- och tullagstiftningen m. m. I alla andra fall äga staterna full själfbestämningsrätt.

Fullständig religionsfrihet råder, hvarför här finnes en mängd olika kyrkor och sekter. Största antalet anhängare hafva de protestantiska läroarna; dock äro äfven katolikerna talrika. Församlingarna tillsätta och aflöna själfva sina präster.

Folkupplysningen är allmän och för den högre undervisningen finnas goda högre skolor och flere universitet.

Den ihärdighet och arbetslust, som utmärker den amerikanska yankeen, hafva gjort, att alla näringar bragts till en hög utveckling. I början lefde de engelska kolonisterna helt och hållet som jordbrukare, farmers, men sedan landets rikdom på ädla metaller, järn och stenkol blef bekant, hafva vid sidan af jordbruket, bärgrusbruk, industri och handel blomstrat upp, så att Förenta staterna blifvit en svår medtäflare till gamla Europa. I frihetens hägn går framåtskridandet där med jättesteg. Detta synes äfven af de storartade arbeten, som blifvit utförda för samfärdsels främjande. Mest betydande äro de kanaler, som förbinda de stora Canadiska sjöarna med Hudson, Ohio och Mississippi, äfvensom de tre »Pacifikbanorna», hvilka förena Österns och den »fjärran Västerns» stater med hvarandra. — Mynt: 1 dollar = 100 cents = *Fr.* 5: 35.

Stater och städer. Vid sidan af industrin och handeln hafva städerna vunnit en oerhördt snabb tillväxt. De äro ytterst regelbundet byggda och hafva ett enformigt utseende. Staterna kunna efter läget delas i 4 grupper, hvar till komma territorierna.

a) Staterna utmed Atlanten:

Dessa äro tillsamman 17, fördelade i två underafdelningar: aa) Nya Englands stater i N: *Maine* [män], *Vermont* [värmönt], *New Hampshire* [nju-hämpsir], *Massachusetts* [massatjüsets], *Rhode Island* [råd-ajländ], *Connecticut* [kånneättikett], *New York* [nju-järk] och *New Jersey* [nju-djärsi]; bb) vid mellersta och södra delen af ostkusten: *Pennsylvania* [-vânia], *Delaware* [delaoär], *Maryland*, *Virginia* och *Väst-Virginia*, *Nord- och Syd-Carolina*, *Georgia*, *Florida* samt förbundsdistriktet *Columbia*.

De viktigaste stater och städer i detta område äro:

Massachusetts [massatjüsets] med staden:

Boston [båstn] vid Atlanten. Stor handels- och fabriksstad. Framstående läroanstalter. 360,000 inb.

New York [nju-järk] med städerna:

New York vid mynningen af Hudson. En af världens förnämsta handels- och fabriksstäder. Hufvudort för invandringen från Europa. 10,000 fabriker, isynnerhet för maskiner och lädervaror. Amerikas folkrikaste stad med $1\frac{1}{4}$ mill. inb. På den förnämsta gatan *Broadway* [brådoä] herskar en rörelse och trängsel, lik den i London. — Alldeles invid New York ligga flere stora städer, bland dem:

Brooklyn [brücklin] på ön *Longisland* [långajländ], för- enadt med New York genom en storartad hängbro.

Buffalo [båffälå] vid Erie sjön och den liknämnda kanalen. Viktig inre handelsplats.

Pennsylvania [pennsylvânia] med städerna:

Philadelpia vid floden Delaware. Stor fabriksstad och utförsel af petroleum. Medelpunkt för bokhandeln. Många betydande läroinrättningar. 900,000 inb.

Pittsburg vid Ohio. Medelpunkt i ett område med rika järn- och kolgrufvor samt petroleumkällor. Stora fabriker för järn- och stålvaror.

Maryland [märiländ] med staden:

Baltimore [bältimår] vid en djup af Atlanten. Betydlig handelsstad med stor utförsel af tobak.

Columbia, förbundsdistrikt med staden:

Washington [oåsjingtn] vid Potomacfloden. Förenta staternas hufvudstad. Flere praktbyggnader, såsom: Hvita huset, presidentens bostad, och Capitolium, kongressens samlingsplats.

Virginia med staden:

Richmond [ritjmönd] inne i landet. Stora tobaksfabriker. — Sydstaternas hufvudstad under inbördeskriget 1861—65.

Syd-Carolina med staden:

Charleston [tjarlsten] vid Atlanten. Betydlig utförsel af ris och bomull.

b) Golfstaterna på sydkusten:

Dessa äro 4, näml.: *Alabama*, *Mississippi*, *Louisiana* och *Texas*. Den viktigaste staten och staden är;

Louisiana med staden:

New Orleans [nju-årlians] i Mississippis deltaländ. Stor utförsel af bomull. 200,000 inb. — Staden har ytterst osundt läge och är ett hem för »gula febern».

c) Staterna i det inre landet:

Dessa äro tillsammans 15, näml.: aa) Ö om Mississippi: *Wisconsin* [oiskånsin], *Michigan* [mitjigänn], *Ohio* [ähäjä], *Indiana*, *Illinois* [illinåjs], *Kentucky* [kentöcki] *Tennessee* [tenässi]; bb) V om Mississippi: *Minnesota*, *Iowa* [äjäova], *Missouri*, *Arkansas*, *Dakota*, *Nebraska*, *Kansas* och *Colorado*.

De viktigaste stater och städer i detta område äro:

Ohio [ähäjä] med städerna:

Cleveland [klivländ] i en bördig trakt vid Erie sjön. Stor, hastigt tillväxande handels- och fabriksstad.

Cincinnati vid Ohio med ofantliga svinslakterier.

Illinois [illinåjs] med staden:

Chicago vid södra ändan af Michigan sjön. Största utförsel af säd och boskapsprodukter. Stora sjöfartyg kunna gå ända hit uppför St Lawrencefloden och Niagarakanalen och på andra sidan är staden genom en kanal förbunden med Mississippi. Knut-

punkt för 14 järnvägslinjer. — Såväl i Chicago som i de närmast åt V liggande städerna och staterna har det största antalet utvandrare från Skandinavien och Finland slagit sig ned. Här utgifvas svenska och finska tidningar.

Missouri med staden:

S:t Louis [sent-lóis] nära Missouris inflöde i Mississippi. Storartad flodfart. Hufvudstation vid mellersta pacificbanan. 350,000 inb.

d) Staterna vid Stilla hafvet eller Pacificstaterna:

Dessa stater äro 3: *Oregon, Nevada* och *California*.

Den förnämsta staten och staden är:

California med staden:

San Francisco vid en bukt af Stilla hafvet, som bildar en utmärkt hamn. Synnerligen viktig handelsstad. Ändpunkt för den älsta pacificbanan och utgångspunkt för en liflig ångbåtsfart på Ostasien och Australien. 250,000 inb. — Efter upptakten af de rika guldfälten i Californien har staden oerhördt snabbt tillvuxit. Guld, silfver och kvicksilfver utföras, men ännu mer säd och industrialster. En stor del af Kinas té och silke kommer nu öfver San Francisco till Europa.

e) Territorierna äro nästan alla belägna på högslätterna invid Klippbärgen.

aa) De 7 ordnade territorierna äro: *Washington* [oåsjingtn], *Idaho*, *Montana*, *Wyoming* [oajåming], *Utah* [juta], *Arizona* och *New Mexico*; bb) De 2 oordnade territorierna: *Indianterritoriet* vid mellersta Arkansas och Red River, endast befolkadt af indianstammar, och *Alaska*, bebodt af indianer och eskimåer samt ett fåtal ryssar.

Största folkmängden hafva **New Mexico** och **Utah** [juta], där mormonsekten bygt en stad vid den Stora Saltsjön.

Mexiko.

Ungefär 5 ggr Finland; 10 mill. inb.

Gränser, se kartan! Mexiko var förut en spansk koloni, hvarför ännu spanjorernas afkomlingar *kreolerna*,

deras språk, spanskan, och deras religion, den katolska läran, äro herskande i landet. Men befolkningens flertal utgöres af *indianer* och *mestizer*. I början af vårt århundrade lösrykte sig Mexiko från Spanien och bildade efter Förenta staternas mönster en förbundsrepublik, men sedan dess ha beständiga inbördeskrig och oroligheter rasat i landet. Allmän osäkerhet till lif och egendom, grof okunnighet och vidskepelse råda därför. I förening härmed gör bristen på dugliga hamnar och vägar samt framför allt på företagsamhet, att alla näringar stå lågt i det af naturen så rikt utrustade landet. Silfver utgör den förnämsta utförsvaran, därefter guld, kaffe och vanilj. Städer:

Mexiko på högslätten mellan två sjöar. Hufvudstad med universitet. Välbygd stad med många präktiga kyrkor. Järnväg till hamnstaden *Vera Cruz*. — Inärheten finnas ruiner, hvilka erinra om det fornmexikanska kulturfolket *atztekerna*.

Guanajuato [goanachoatå] på högslätten NV om Mexiko. Rika silfvergrufvor.

Centralamerikas republiker.

Tillsamman = Sverge; 2½ mill. inh.

Det smala landet mellan Caribiska hafvet i N och Stilla hafvet i S upptages af 5 republiker, hvilka också förut tillhörde Spanien. De äro hufvudsakligen befolkade af *indianer* och *mestizer*; *kreolernas* och *européernas* antal är ringa. Det heta, osunda klimatet och moskitosvärmar göra stora sträckor af landet norrut obeboeliga, hvarför befolkningen och städerna mest finnas vid sydkusten. Inre oroligheter och oföretagsamhet hafva äfven här hindrat näringarnas utveckling, hvarför det metall- och skogrika landet har ringa utförsel, bestående hufvudsakligen af mahogni, kaffe, indigo och cochenill.

De 5 republikerna äro:

1. **Guatemala**, längst i NV, med den största folk-mängden.
2. **San Salvador**, S om Guatemala, vid Stilla hafvet, den minsta, men tätast befolkade och bäst odlade staten.
3. **Honduras** vid den liknämnda viken af Caribiska hafvet.
4. **Nicaragua** kring den stora, liknämnda sjön.
5. **Costarica** invid Panamå viken.

England har tagit i besittning **Britiska Honduras**, en smal kuststräcka V om viken af samma namn, för att därifrån hämta mahogni.

Västindien.

Alla öarna tillsammans = $\frac{2}{3}$ Finland; $1\frac{1}{2}$ mill. inb.

Då Kristoffer Kolumbus kom till Västindiska öarna, voro de betäckta med urskogar och befolkade af *indianer*. Men när europeerna där införde plantageodlingen, utrotades indianerna, hvilka icke kunde uthärda det hårda trälarbetet, helt och hållet, samt skogarna på vida sträckor. Indianerna blefvo sedan ersatta af negerslafvar från Afrika, men i skogarnas ställe finnas nu flerstädes torra stepper. I de spanska kolonierna utgöra ännu de „hvita“ något mer än hälften af befolkningen, men i de öfriga europeiska besittningarna är deras antal obetydligt och öarnas inbyggare bestå hufvudsakligen af fria *negrer* och *mulatter*, hvilka nästan alla äro kristna. De viktigaste utförsvarorna från alla öarna äro: socker, kaffe och tobak.

1. **Spanska besittningar** [2 mill. inb.] äro: **Cuba** och **Puertorico**; stad:

Habana [avanna] på nordvästra kusten af Cuba. Berömda cigarrfabriker.

2. **Brittiska besittningar** [$1\frac{1}{4}$ mill. inb.] äro: **Jamaica**, flere af Små Antillerna, bland hvilka den största är **Trinidad**, samt **Bahamaöarna**.

3. **Franska besittningar** [350,000 inb.] äro: **Gadeloupe** [guadlop] och **Martinique** [martinick].

4. **Holländska besittningar** [40,000 inb.]: **Curaçao** m. fl. af de Små Antillerna.

5. **Danska besittningar** [35,000 inb.]: **S:t Thomas** och två andra små öar. *S:t Thomas* har en förträfflig, mycket besökt hamn.

Ön Haiti är delad mellan två själfständiga republiker med nästan uteslutande neger- och mulattbefolkning, näml.:

1. **Haiti** på västra sidan, som innehafves af franska talande negrer, och

2. **San Domingo** på östra sidan af ön, där det herskande folket är spanska talande mulatter.

II. Sydamerika.

Kust. Sydamerika består liksom Afrika af en stor fast landmassa, som småningom smalnar åt S. Den sydliga delen bildar sålunda en utdragen halfö, *Patagonien*. Kusterna äro mycket litet inskurna af hafvet. Den största viken, *Maracaibosjön*, bildas af *Caribiska hafvet* på nordkusten. Atlantens kuster äro för öfrigt mest långgrunda samt åtföljda af slambankar och laguner. Men ungefär på midten är kusten högländ och där bildas den vackra *Rio Janeiro bukten*, vid hvilken Sydamerikas näst största stad är belägen. Stilla hafvets kuster äro mest höga och branta, men jämna och med få dugliga hamnar. Längst i N bildas *Panamá viken* och på midten den öppna *Arica bukten*. Men längst i S, där kusten sänker sig och västliga vindar beständigt drifva väldiga vågor mot land, hafva bergen splittrats och *Patagoniens skärgård* bildats, hvilken med sina branta, snöklädda fjäll och djupa fjordar därinnanför påminner om Norge. Genom *Magalhaes sund* [magaljaings] afskiljes den stora ön *Eldlandet*, på hvilken Amerikas sydspets *Kap Horn* ligger. Österut i Atlanten träffas de låga *Falklands öarna* [fåkländs-].

Ytbildning. Efter att starkt hafva sänkt sig på *Panamá näset*¹ uppstiga *Cordillererna* i Sydamerika under namn af *Anderna* till ännu större höjd än i Nordamerika. De sträcka sig tätt utmed västkusten genom hela världsdelens och stupa brant mot Stilla hafvet, men sänka sig långsamt mot låglandet i Ö. Längst i N förgrena sig Anderna i flere kedjor, af hvilka den östligaste bildar *Venezuelas kustbärg* vid Caribiska hafvet. Annars bestå Anderna i de nordligare och mellersta delarna af två eller tre jämsides löpande hufvudkedjor, åtskilda af högslätter, men på sina ställen förenade i bärgsknutar. De märkligaste högslätterna äro: *Quitos högslätt* [kitá] under ekvatorn och *Titicacas högslätt* [4,000 m] Ö om Arica bukten. Längre åt S bilda Anderna endast en hufvudkedja, hvilken ånyo uppstiger på Eldlandet. På Anderna höjer sig en lång rad af väldiga dels slocknade dels ännu värksamma vulkaner och andra toppar högt öfver snögränsen. Vid randen af Quitos högslätt resa sig de vackra *Chimborazo* [tjimbårassá; 6,400 m] och *Cotopaxi* [kåtåpatji], den förra en slocknad, den senare en värksam vulkan, och sydligare *Aconcagua* [6,800 m], Sydamerikas högsta bärgstopp. Ingenstädes i världen äro jordbäfningar så vanliga som i Sydamerika.

Sydamerika upptages i Ö till stor del af tvänne skilda högländ, *Guayanas* och *Brasiliens högländ*. De bestå bägge af vidsträckt högslätter, på hvilka bärgskedjor äro uppsatta och löpa hufvudsakligen i kustlinjens riktning.

Sydamerikas bärg äro synnerligen rika på metaller och andra dyrbara mineralier. Anderna äro af ålder bekanta för sin rikdom på guld, silfver och koppar; Brasiliens högländ hyser skatter af guld och diamanter.

I den mellersta och inre delen af Sydamerika utbreder

¹ I den endast 85 m höga sänkan går nu en järnväg och man håller på att bygga en kanal mellan de bägge världshafven, ett företag vida svårare än byggandet af Suezkanalen.

sig det största sammanhängande lågland på jorden. Det fördelar sig i tre stora flodområden, mellan hvilka vattendelarne äro ytterst låga, ja delvis saknas. Åt Ö sträcker sig låglandet kring flodmynningarna ända ut till Atlanten, men afstänges från Stilla hafvet genom Andern asfjällmur.

Sjöar och floder. På Andernas högslätter och deras ostsluttning finnas talrika sjöar, af hvilka många sakna utlopp och hafva salt vatten. Störst är *Titicaca*.

Till Stilla hafvet kunna från de närbelägna Anderna endast brusande fjällbäckar utfalla. Men så mycket större äro de floder, hvilka uppsamla vattnet dels från Andernas ostsida dels från de östliga bärglanden och utföra det till Atlanten. De största äro:

Orinoco, som kommer från Guayanas högland, flyter i en båge vid dess väst- och nordrand samt bildar ett stort, sumpigt deltaland.

Amazonfloden upprinner på Anderna, flyter först åt N i en trång fjälldal, genombryter bärgen i starka forsar och rinner sedan åt Ö, beständigt förstörad af bifloder, af hvilka många äro större än Rhein, samt utfaller genom två breda trattformiga mynningar i Atlanten. Floden är på många ställen fullströdd med holmar. Bland de talrika stora bifloderna märkas: t. v. *Rio Negro*, som genom en bifurkation¹ står i förbindelse med Orinoco, och t. h. *Madeira*.

Amazonflodens vattenområde är det största på jorden och närmar sig Europa i storlek. Floden har redan långt från mynningen en bredd af 10 km och befares af ångbåtar på en sträcka af 4,000 km. I den vida mynningen liknar den mer en hafsvik än en flod och tidvattnet stiger högt uppför floden. Märkvärdig är den strid, som vid flodtiden utkämpas mellan det utåt strömmande flodvattnet och det från hafvet med dån inrullande tidvattnet.

Rio de la Plata utgör den vida, gemensamma utloppsarmen för de stora floderna *Paraguay*, *Paraná* och *Uru-*

¹ Bifurkation är en af naturen bildad förbindelse mellan två floder.

guay, hvilka alla komma från Brasiliens högland. Paraguay upprinner i det rika diamantdistriktet och kan befaras af ångare ända dit.

Utom dessa låglandsfloder böra ett par stora höglandsströmmar nämnas:

Magdalena rinner i en härlig dal mellan två af Andernas parallelkedjor åt N till Caribiska hafvet.

San Francisco genomflyter Brasiliens högland först åt NO sedan åt SO och utfaller i Atlanten.

Klimat. Sydamerika ligger med sin största landmassa inom den heta zonen och endast med den smala sydliga delen inom den södra tempererade zonen, hvarför klimatet nordligare är hett samt till och med längst i S mycket mildt. Högt uppe på Anderna råder i ekvatorialtrakterna en evig vår, därför finna vi där de största städerna.

I det stora låglandet vid Amazonfloden och på ostsluttningen af Anderna i trakterna kring ekvatorn äro sommarregnen långvariga och ymniga. Fuktigheten ökas och underhålles här af de från hafvet blåsande passadvindarna äfvensom af den starka afdunstningen från de stora floderna och de vidsträktade urskogarnas saftiga grönska. Rikligast faller regnet på randbärgen vid de östra kusterna, men åt de innanför dem belägna högslätterna i Brasilien och slätterna vid Orinoco ha passadvindarna icke tillräcklig fuktighet kvar, hvarför de bilda savanner.

Den mellersta delen af västkusten är nästan regnlös och ökenartad, emedan en kall polarström afkyler luften och gör den torr. Men i N och S är nederbörden riklig och landet betäkt med täta skogar. Och emedan i Patagonien beständigt blåsa västliga vindar, hvilka förlora sin fuktighet, då de öfverstiga Anderna, är den östra delen af landet regnfattig och utan skog.

Växt- och djurvärld. På grund af olika höjd- och klimatförhållanden äro växt- och djurvärlden ganska olika i skilda trakter, men för det mesta äro de rika.

Andesbärgens nordliga delar täckas af härliga tropiska skogar med palmer, mahogni-, kakaoträn m. fl. På den fuktiga ostsidan finnas äfven stora skogar och där är kinaträet hemma. Men högfjällen äro täkta med alpörter och gräs och där beta flockar af laman, hvaraf en art hålles tam. Där spanar ock den väldiga kondoren efter rof. I den södra skogsregionen äro ständigt gröna bokar de allmännaste löftrana. Högre upp växer barrskog. Låglandet har i de tre flodområdena olika natur och olika namn.

Llanos [ljanos] benämnas de jämna, skoglösa slätterna N och V om Orinoco. Under regntiden täckas de af högt gräs och där beta stora hjordar af förvildade hästar, oxar och mulåsnor. Men under den torra tiden förvandlas Llanos till en förbränd öken.

Selvas kallas de oerhördt vidsträckt urskogar, som betäcka låglandet kring Amazonfloden. I yppighet liksom i vidd sakna de sin like. Träna, bland hvilka många olika palmarter mest förekomma, äro där utomordentligt höga och löfkronorna sammansluta sig till ett tätt löfhvalf. Luftens därunder är kvalmig och en ständig skymning råder. Kring de i sig själfva kala stammarna slingra sig vackert blommande klängväxter, lianer, och bilda ogenomträngliga snår. Marken är lerig och slipprig. — I dessa skogar trifvas bäst klättrande, flygande och krälände djur. Uppe i träna vimlar det af apor och papegojor, hvilka hålla en förfärlig konsert. Där smyger sig jaguaren och där slingra sig jätteormar. Brokiga fågelskaror och glänsande insekter fladdra omkring. Egendomliga för Amerika äro: trögdjuret, bältan och myrsloken.

Pampas kring La Platafloden består liksom Llanos af vida gräsfält, där hjordar af förvildad boskap tumla omkring. — *Patagoniens stepper* äro täkta med grus och rullstenar

från istiden, bland hvilka taggiga buskar och tistlar växa. — På stepperna uppehålla sig laman och den amerikanska strutsen.

Odlingen har ännu ringa utbredning i Sydamerika. Det är hufvudsakligen på högslätterna, som man träffar de odlade fläckarna. Mest betydande är odlingen af kaffe och socker, därefter af kakao, vanilj, bomull och tobak, hvilka alla i Amerika hafva sitt hemland. Viktiga näringsväxter för infödingarna äro batater och maniok, hvaraf beredes cassavebröd. Dessa rotfrukter jämte potäterna äro äfven hemma här. Det förnämsta sädesslaget är majs, men äfven europeiska sädesslag odlas med framgång. Bananer och andra läckra frukter utgöra en del af födan.

Det enda husdjur, som indianerna hade före europeernas ankomst till Amerika var *laman*, som ännu hålles tam. Den förser infödingarna med mjölk, kött och grof ull samt är deras lastdjur. Nu äro de europeiska husdjuren allmänt införda och hafva förökats så, att stora hjordar af förvildade oxar och hästar genomströfva Llanos och Pampas.

Inbyggare. Ehuru Sydamerika har en stor rikdom på naturprodukter ej mindre ur mineral- än växtriket är befolkningen gles. Man anslår hela folkmängden till ungefär 30 mill., hvilket på en ytvidd af nära 18 \square km gör icke fullt 2 på \square km. Tätast är befolkningen på de närmast de låga och osunda kustbrämen belägna högslätterna, glesast i de stora urskogarna.

Liksom i Nordamerika kan man här indela befolkningen uti *indianer*, *invandrade europeer* och *negrer* samt *blandfolk*.

Indianerna voro äfven i Sydamerika vid europeernas ankomst dels vildar dels civiliserade åkerbrukare och äro så än i dag. I de inre delarna lefva indianerna af jakt och urskogens vilda frukter. I stepptrakterna hafva de blifvit skickliga ryttare, hvilka med lasso, en lång rännsnara, fånga den förvildade boskapen eller laman. *Eldsländarne*,

hvilka äro bland jordens lägst stående folk, lefva af fiske och svepa sig i djurskinn. — Ut i nordvästra Sydamerika hade indianerna, bland dem *quichua folket* [kitjua] i Perú bildat ett ordnadtt samhälle, hvarom präktiga byggnadsvärk än i dag vittna. Dessa civiliserade indianers afkomlingar lefva ännu i samma trakter som åkerbrukare och hafva antagit kristendomen.

De *invandrade europeerna* äro mest *spanjorer* och *portugiser*, hvilkas afkomlingar äfven här kallas *kreoler*. Spanjorerna intogo och bosatte sig i västra delen af Sydamerika, och där är spanskan ännu det herskande språket, portugiserna intogo världsdelen östra sida och där utgör portugisiskan skriftspråk och allmänt samtalsspråk. I SO hafva senare talrika invandrare från Italien och Frankrike slagit sig ned. Med de romanska folken har den romerskt-katolska kyrkan blifvit förherskande i Sydamerika.

Negrerna förekomma endast i det tropiska Sydamerika och talrikast i de nordöstra kusttrakterna. De äro numera fria utom i Brasilien, och äfven där afskaffas slafveriet efter hand.

Blandfolken, bestående mest af *mestizer* därnäst af *mulatter* och andra, utgöra flertalet eller ungefär hälften af befolkningen.

Stater och städer. Liksom i Mexiko och Centralamerika gjorde sig de spanska kolonierna i Sydamerika i början af vårt århundrade fria från moderlandet och bildade republiker efter Förenta staternas mönster. Brasilien skildes vid samma tid från Portugal och bildade en monarki, hvars regent af det portugisiska konungahuset sedan antog titeln kejsare. För närvarande finnas 10 själfständiga stater eller statsförbund och ett europeiskt kolonialområde i Sydamerika. I det inre äro gränserna ännu ganska osäkra och underkastade beständiga tvister. Ständiga inre oroligheter hindra de af naturen rika ländernas utveckling.

A. *Själfständiga Stater.*

1. *Venezuela*¹ [2 mill. inb.],

ligger kring Orinoco. Gränser, se kartan! Landet utgör en förbundsrepublik, *Venezuelas Förenta stater*, styrd af en president. Inbyggarna äro ett *blandfolk* af negrer, indianer och hvita. Förnämsta produkter äro: kaffe, kakao, socker och bomull. Hufvudstad:

Carúcas i en hög bärgdal, ofta hemsökt af jordbäfningar. — Järnväg till hamnstaden *La Guayra* vid kusten af Caribiska hafvet. Stor utförsel af kaffe.

2. *Columbia*² [3 mill. inb.],

kring Magdalenafloden. Gränser, se kartan! Liksom Venezuela en förbundsrepublik, *Columbias Förenta stater*. Af inbyggarna äro $\frac{2}{3}$ *mestizer*, det mindre antalet *hvita*, *negrer* och vilda *indianer*. Hufvudprodukter äro: tobak, kinabark och kautjuk.³ Städer:

Bogotá på en högslätt. Hufvudstad.

Panamá på det liknämnda näset vid Stilla hafvet. Järnväg öfver näset till *Colon* vid Caribiska hafvet.

3. *Ecuador* [1 mill inb.]

vid Stilla hafvet kring ekvatorn, hvaraf namnet. Gränser, se kartan! Landet utgör en republik. Inbyggarna äro *blandfolk* och *indianer*. Dess enda betydande produkt är kakao. Hufvudstad:

Quito på den liknämnda fruktbara högslätten. Ofta hemsökt af jordbäfningar. — Hamnstad: *Guayaquil* [goajakil] vid Stilla hafvet. Utförsel af kakao.

¹ *Venezuela* = »lilla Venezia». Så benämndt efter en på pålar vid kusten bygd indianby, åt hvilken landets första upptäckare gäfvö detta namn.

² Uppkallad efter Amerikas upptäckare, Kristoffer Kolumbus.

³ Kautjuk är den torkade saften af ett tropiskt trä.

4. **Peru** [3 mill. inb.],

utmed västkusten och kring öfre Amazonfloden. Gränser, se kartan! Helstatsrepublik. Inbyggarna äro till hälften *indianer*, till en mindre del *mestizer*, *kreoler* och *negrer*. Viktigaste produkterna äro: guld, silfver, koppar och framför alt salpeter. Städer:

Lima på högslätten. Landets hufvudstad. Universitet. — Järnväg till hamnstaden *Callao* [kaljáå]. —

Cuzco vid en bärgsknut. Inkas forna residens. I närheten präktiga ruiner.

5. **Bolivia**¹ [2¹/₂ mill. inb.],

beläget på Andernas högslätter och kring öfre Madeira, som är segelbar ända hit. Gränser, se kartan! Helstatsrepublik. Befolkningen utgöres af *indianer* och *mestizer*; bland de förra flere vilda stammar. Hufvudprodukter äro: silfver och koppar. Städer:

La Paz på Titicacas högslätt, strax Ö om sjön.

Potosí, jordens högst belägna stad med silfvergrufvor.

6. **Chile** [tjile; 2¹/₂ mill. inb.],

ett smalt, mycket långt kustland vid Stilla hafvet. Gränser se kartan! Chile är den bäst ordnade och mest blomstrande af de sydamerikanska republikerna. Det är en helstatsrepublik. Inbyggarna äro mest *spanska kreoler* och *invandrade europeer*, bland dem många *tyskar*. *Mestizerna* äro mindre talrika och *indianerna* få. Hufvudprodukter äro: hvete och metaller. Upplysningen står ganska högt och välmågan är stor. Städer:

Santiago på en högslätt. Landets hufvudstad. Universitet. 200,000 inb. — Järnväg både till Atlanten i Ö och Stilla hafvet i V.

¹ *Bolivia* är uppkallad efter frihetshjälten Simon Bolívar.

Valparaíso [»Paradis dalen»] vid Stilla hafvet. Föرنämsta handelsstaden på västkusten. Regelbunden ångbåtsförbindelse med Hamburg och Liverpool.

7. **Argentina**¹ [3 mill. inb.],

kring nedre loppet af Paraná till Anderna i V. Till Argentina hör äfven östra och större delen af *Patagonien*. Närmare gränser, se kartan! Landet är en förbundsrepublik. Befolkningen utgöres af *mestizer* och *invandrade europeer*, bland hvilka talrika *italienare*. Märkligt är bland folket *gauchos* [gautjås], ett halfvildt herdefolk, som vaktar hjordarna på Pampas och tillbringar största delen af sitt lif på hästryggen. Boskapsprodukter, såsom: ull, talg, hudar och kött samt ädla metaller äro de föرنämsta utförsvaror. Förbundshufvudstad:

Buenos Ayres [»God luft»] vid den breda La Plata. Stor handelsstad med 400,000 inb. — Regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa och 8 järnvägslinjer till det inre. Staden har ett modernt europeiskt utseende.

8. **Uruguay** [$\frac{1}{2}$ mill. inb.],

mellan Uruguay och Atlanten. Helstatsrepublik. Befolkningen utgöres af *gauchos* och *invandrade europeer*, mest *italienare* och *fransmän*. Boskapsprodukter. Hufvudstad:

Montevideo på norra stranden af La Plata. Betydlig handelsstad med utförsel af boskapsprodukter.

9. **Paraguay** [$\frac{1}{2}$ mill. inb.]

mellan Paraguay och Paraná. Republik. Inbyggarna äro *mestizer* och *indianer*. Produkter: paraguayté och tobak. Hufvudstad:

Asuncion vid Paraguay. En gammal stad, grundlagd af jesuiter.

¹ *Argentina* = silfverlandet.

10. **Brasilien** [12 mill. inb.],

omfattar större delen af Amazonflodens vattenområde och hela Brasiliens högländ. Gränser, se kartan! Riket utgör ett ärftligt kejsardöme. Kejsarens makt är inskränkt genom en riksförsamling med två kamrar. Befolkningen består af *portugisiska kreoler*, *blandfolk*, både *mestizer* och *mulatter*, *negrer* samt ett mindre antal *vilda indianer*. Landets hufvudprodukter äro: kaffe, lika mycket som hela den öfriga världen tillsamman, socker, kautjuk, ädla stenar och metaller. Städer:

Rio Janeiro [sjanéirå], i ett härligt läge vid den liknämnda bukten, bildar en utmärkt hamn. Landets hufvudstad. Synnerligen viktig handelsstad med den största kaffemarknad. 400,000 inb.

Bahía vid Atlanten. Betydlig handelsstad, mest bebodd af negrer.

Pernambuco vid Atlanten. Utförsel af bresilja, ett slags färgved, hvaraf namnet Brasilien.

B. Europeiska kolonier.

Guayana [350,000 inb.],

beläget på nordkusten vid Atlanten. Landet är deladt mellan England, Frankrike och Nederländerna, hvilka dock hafva ringa nytta däraf, sedan plantagerna efter slafveriets upphörande förfallit. Inbyggarna äro mest *negrer*, vidare *kineser*, *indianer* och ett litet antal *européer*. Hufvudprodukten är kryddor.

Australien.

Australien ligger icke långt från Gamla världens kontinent, utan står fastmer genom en öbrygga i förbindelse med sydöstra Asien. Men från Europa är Australien längre aflägsset än någon annan världsdel, och förut kunde man

endast på långa omvägar kring Goda-hopps-udden eller Kap Horn komma dit sjövägen. Därför blef Australien sist bekant för europeerna. Också är det först i våra dagar, efter upptäckten af Australiens guldfält, som en starkare invandring från Europa uppstått. Redan nu utgöra europceerna på Australiens fastland den allra största delen af befolkningen och de ökas hastigt genom invandringen. Nu har äfven genom Suez kanalen en kortare väg öppnats mellan Europa och Australien och en ännu lättare förbindelse mellan dessa världsdelar skall med Panamá kanalens fullbordande komma till stånd.

Australien består af tvänne olikartade och olika stora hufvuddelar: *Australiens fastland* jämte därtill hörande kustöar, bland hvilka *Tasmania* är störst, samt *Australiens övärld* eller *Polynesien*. Tillsamman hafva Australiens fastland och dess övärld en storlek af 9 mill. □ km; således är Australien endast obetydligt mindre än Europa.

I. Australiens fastland.

Kust. Australiens fastland bildar en stor, föga inskuren landmassa mellan Indiska oceanen i N, V och S samt Stilla hafvet i Ö. På nordsidan intränger den breda *Carpentaria viken* och Ö därom utskjuter *halfön York*, som genom *Torres sund* skiljes från *Nya Guinea*. På sydsidan finnas den öppna *Australbukten* och det grunda *Bass sundet*, som afskiljer *Tasmania* från fastlandet, hvarmed ön förut sammanhängde. — Med få undantag äro Australlandets kuster höglända och hafva talrika goda hamnar, isynnerhet på östra sidan. Men utanför den nordliga hälften af ostkusten sträcker sig en lång rad af korallref, hvilka försvåra tillträdet till kusten.

Ytbildning. Hela den västra och större delen af *Australiens fastland* upptages af vida ökenartade slätter,

hvilka hafva en medelhöjd af 300^m. Mot kusterna höjer sig landet i breda plataer, på hvilka bärggrupper och kortare bärgskedjor höja sig. Mest bärgiga och höglända äro kusttrakterna i Ö och där uppstiga längst i SO *Australalperna* till en höjd af 2,200^m. Bärger äro rika på mineraliska skatter, isynnerhet guld och stenkol. — Tasmania är ett fruktbart bärgland, äfven det rikt på guld och stenkol.

Sjöar och floder. Emedan klimatet i Australien i allmänhet är mycket hett och nederbörden särdeles ojämt fördelad, inträffar i Australien mer än annanstädes i världen, att sjöarna och floderna endast under en del af året innehålla vatten. I Sydaustralien finnas stora lågland med vidsträckt, men grunda saltsjöar, hvilka under sommarn äro uttorkade och hafva botten betäckt med en tjock saltskorpa. De flesta floder bilda under torrtiden en rad af gytjiga vattenpölar; sådana floder kallas creeks [kriks]. De enda större floder i Australien äro *Murray* [mörre] och dess biflod t. h. *Darling*, hvilka ha sina källor i de högre, vattenrikare bärger i Ö.

Klimat. Australiens fastland genomskäres nästan på midten af Stenbockens vändkrets, hvadan dess norra hälft ligger inom heta, dess södra hälft inom den tempererade zonens subtropiska del. Klimatet är därför i N hett som Afrika, i S varmt som i Sydeuropa. Köld och snö äro sällsynta här. — Längst i N medför en nordvästmonsun ihållande regn under sommarhalvåret, d. v. s. från april till oktober, hvaremot vinterhalvåret under påvärkan af en sydvästmonsun har beständig torka. I sydöstra kustens bärgstrakter medföra sydostpassaden regn under alla tider, men mest om sommarn. I de södra och västra kusttrakterna herska subtropiska vinterregn samt ytterst heta och torra somrar. Det inre upptages af regnfattiga öknar och stepper, öfver hvilka sydostpassaden, som i de östra bärgstrakterna förlorat sin fuktighet, nästan beständigt blåser.

Växtvärlden är ganska egendomlig. Utom ytterst vid kusterna och vid flodstränderna, där tätare snår förekomma, äro skogarna glesa, parkartade. Träna gifva ringa skugga, emedan bladen äro smala och falla lodrätt ned. Därför saknas där underskog och marken är täkt med en frodig gräsmatta. De vanligaste träna äro jättegummiträet, eukalyptus, som uppnår en höjd af 130 m, och akasior. Märkligt är grästräet. Längre inåt landet äro stora sträckor betäktade med täta buskar, scrub [skröbb], eller med taggigt piggsvinsgräs. — Med undantag af litet bär och rötter funnos inga ätbara växter i landet, förrän med europeerna inkommo europeiska sädeslag, främst hvete, samt vin och sydfrukter. Numera odlas norrut med stor framgång äfven sockerrör och bomull.

Djurvärlden är måhända ännu egendomligare. De stora däggdjuren saknas alldeles. En hundart, dingo, är det enda verkliga rofdjuret. Pungdjuren äro synnerligen talrika. Störst bland dem är känguru. Märvärdigt är näbbdjuret. Den största mångfald och prakt visar fågelvärlden. Bland stora fåglar märkas emu eller australiska strutsen och den svarta svanen. Kakaduorna, lyrstjärten m. fl. hafva lysande och vackra färger. Före europeernas ankomst fans intet enda husdjur i landet. Nu trifvas de europeiska husdjuren förträffligt och Australiens hjordar af får räkna flere tiotal millioner, af hornboskap många millioner stycken. En förfärlig landsplåga har kaminen blifvit.

Inbyggare. Urinvånarne i Australiens fastland utgöras af de s. k. *australierna* eller *austral-negrerna*. De bilda en del af papuasrasen och äro bland jordens lägst stående folk. De ströfva i små hopar omkring i landet, där de jaga, fiska eller samla rötter, maskar, musslor och annat, som tjäna dem till föda. Till en del äro de ännu människoätare. Utan gemensam styrelse, utan hem, ja utan hvarje slag af boning och utan kläder på kroppen, föra de ett eländigt lif.

Deras religion består i en dunkel tro på onda andar och spöken. Alla försök att omvända dem till kristendomen och ett ordnadtt lefnadssätt hafva misslyckats. Af europeerna ha de knapt mottagit annat än smittosamma sjukdomar och många laster, så att de nu hålla på att utdö. Detta har redan skett med infödingarna på Tasmania.

Papuasrasen liknar i flere afseenden negerrasen, men har ock många olika drag. Det utmärkande för papuasrasen är följande: medelhög gestalt med magra armar och ben, utskjutande panna, trubbig, ofta hög näsa med breda näsborrar, tjocka läppar, framskjutande käkar och tänder. Håret är svart, långt och krusigt, skäggväxten riklig, hudfärgen svart eller brun.

Medan de ursprungliga infödingarna allt mer aftogo i antal och för närvarande anses utgöra endast omkring 50,000, ökas europeerna raskt för hvarje år och uppgå nu till $2\frac{1}{2}$ mill. Det är hufvudsakligen *engelsmän*, som invandrat till Australien hvarför det engelska språket och den reformerta läran här äro rådande. För undervisningen har gjorts mycket. Folkbildningen är till och med bättre än i moderlandet. För den högre undervisningen finnas många skolor och 3 universitet.

Flertalet invandrare lockades först till Australien af de rika guldfälten. Ännu är arbetet där lönande och ganska mycket guld utföres. Men år för år har man börjat egna mer uppmärksamhet åt de rika stenkolslagren. Landets största rikdom ligger dock i de stora får och boskapshjordarna och de viktigaste utförsvarorna äro ull, talg och andra boskapsprodukter. Äfven säd, främst hvete, skördas redan öfver behovet. Handeln är liflig och främjas genom regelbunden ångbåtsförbindelse med Europa, Indien och Amerika. Från de stora hamnstäderna leda järnvägslinjer mot landet så långt en tätare befolkning finnes.

Kolonier och städer. På Australiens fastland med Tasmania hafva de engelska kolonisterna upprättat 6 kolonialstater, hvilka själfständigt sköta sina inre angelägen-

heter, men hvilkas högsta styresmän, kallade guvernörer, utses af brittiska regeringen. Dessa kolonialstater äro:

1. **Queensland** [koinsländ], som omfattar nordöstra delen med *halfön York*.

2. **Nya Syd-Wales** [oäls] på östra kusten. Stad: *Sidney* [siddni] vid en bukt af Stilla hafvet. Australiens förnämsta handelsstad. Universitet. 300,000 inb. Australiens första stad, grundlagd för 100 år sedan.

3. **Victoria**, längst i SO; den minsta men folkrikaste och mäktigaste af Australstaterna. Stad:

Melbourne [mällbörn] vid en vik på sydkusten. Handels- och fabriksstad. Universitet. Modernt bygd. Australiens största stad med 350,000 inb.

4. **Sydaustralien**, som tillsammans med *Alexandraland* och *Nordterritoriet* omfattar mellersta delen af fastlandet från Australbukten i S till Indiska oceanen i N. Stad:

Adelaide [adeläd] vid en vik af Australbukten. Universitet. Härifrån går en telegraflinje öfver Ostindien till Europa

5. **Västaustralien**, som omfattar hela den västra delen af landet. Den största, men folkfattigaste staten.

6. **Tasmania**, den stora ön S om Bass sund.

II. Australiens övärld.

Läge och natur. Australiens övärld ligger spridd öfver en ofantlig yta i södra delen af Stilla hafvet, kallad *Söderhafvet*. Efter öarnas läge i förhållande till Australiens fastland delas övärlden i tre afdelningar: *den inre öraden*, *den yttre öraden* och *de spridda öarna*. De viktigaste ögrupperna inom dem äro:

1. Den inre öraden: *Nya Guinea*, *Bismarck-arkipelagen*, *Salomon-öarna*, *Nya Hebriderna*, *Nya Caledonien* och *Fidjiöarna*, alla med ett gemensamt namn kallade *Melanesien* [»De svartes öar»], samt dessutom *Nya Zeeland*.

2. Den yttre öraden: *Marianerna* och *Carolinerna*, tillsammans benämnda *Mikronesien* [»De små öarnas värld»], samt *Tonga-* eller *Vänskapsöarna*, *Samoa-* eller *Skepparöarna*, *Cooks öarna*, *Sällskapsöarna*, *Faumotu-* eller *Låga öarna* och *Marquesasöarna* [-kesas-], dessa senare gemensamt kallade *Polynesien* [»De många öarnas värld»].

3. De spridda öarna: *Sandwichöarna* [sandoitj-] och många små öar.

Den inre öraden och de större spridda öarna äro mest högbärgiga och vulkaniska. På *Havaji*, den största af *Sandwichöarna*, reser sig vulkanen *Mauna Loa* [4,200 m], med en ofantlig krater, hvilken ständigt är fylld med sjudande lava. Nya Zeelands norra ö har värksamma vulkaner och heta källor; på den södra uppstiga de snöhöljda *Sydalperna*.

Den yttre öraden består mest af låga korallöar. Dessa hafva uppkommit sålunda, att på korallrefven uppkastats lösrykta korallblock, musslor, tång o. d. i stora massor. När de höjt sig öfver hafsytan, hafva frön af växter ditförts af vindar och vågor. Trän och buskar hafva uppvuxit, sjöfåglar hafva där bygt sina bon och slutligen har människan tagit öarna i besittning. På ringrefven eller atollerna, hvilka bygts i ring omkring en undervattenklippa, bilda sådana låga öar en större eller mindre krets med en lagun i midten, till hvilken en eller flere kanaler leda.

Ehuru till största delen belägen inom den heta zonen, har denna övärld ett mildt och behagligt klimat, emedan hafvet och särskildt passadvindarna gifva svalka. Där råder en beständig sommarvärme och nederbörden är tillräcklig utom på några af de lägsta öarna, hvilka lida af torka. — Därför är växtligheten i allmänhet frodig, men har ringa omväxling. Nya Guineas stora skogar visa ännu en större mångfald, men ju längre man kommer åt Ö, desto färre blifva växterna. De viktigaste odlade växter äro kokospalmen, brödfrukträet och bananen. På Nya Zee-

land äro europeiska sädesslag och frukter införda. — Nya Guinea har pungdjur och dingo liksom fastlandet, men annars ägde övärlden ursprungligen intet annat däggdjur än fladdermöss.

Malajerna hade medfört hunden, svinet och hönsen, men nu äro de flesta europeiska husdjur allmänna.

Inbyggarna tillhöra hufvudsakligen tvänne raser: *papuasrasen* i Melanesien samt *malajrasen* i Polynesian, Mikronesien och på Nya Zeeland. *Papuasfolken* äro råa människoätare. — *Malajerna* voro väl också samt äro ännu till en ringa del kannibaler, de plägade tatuera¹ sig och hade många egendomliga bruk, men de hade redan före europeernas ankomst uppnått en viss odling. De idkade jordbruk och hade husdjur, voro duktiga sjömän och fiskare samt förfärdigade sina båtar och husgerådssaker med stor skicklighet. I motsats till papuas hade de ordnade samhällen, styrda af konungar och hos dem fans ett mäktigt adelsstånd. Nu hafva de till en stor del antagit kristendomen och ett europeiskt lefnadssätt. Till och med hafva de på Sandwichöarna efter europeiskt mönster bildat en konstitutionell monarki med ansvariga ministrar och ett parlament. Hufvudstaden *Honolulu* är den viktigaste handelsplatsen i Australiens övärld.

För öfrigt lyda Australöarna för det mesta under europeiska makter.

1. Brittiska besittningar: **Nya Zeeland** och **Fidjiöarna**.

2. Tyska besittningar: nordöstra kuststräckan af **Nya Guinea**, kallad „*Kaiser-Wilhelm-Land*“, samt **Bismarckarkipelagen**.

3. Nederländska besittningar: västra delen af **Nya Guinea**.

¹ Tatuera vill säga att upprista huden och ingnida färg i såret, hvarigenom brokiga figurer bildas på kroppen.

4. Franska besittningar: **Nya Caledonien, Sällskapsöarna och Marquesasöarna.**

5. Spanska besittningar: **Marianerna och Carolinerna.**

Södra polarländerna.

I trakterna af södra polcirkeln har man upptäckt flere land med därinvid liggande öar. Sådana äro *Grahamsland*, S om Eldslandet, och *Victorialand* S om Nya Zeeland. En bister köld och täta dimmor rufva beständigt öfver landet. Öar, som närma sig 60° , som motsvarar Helsingfors breddgrad, omgifvas af fast is och långt därutanför hopa sig drifmassor och simma isbärg. Hvarken växter eller djur trifvas i ett sådant land. Endast i hafvet skönjes lif och rikdomen på hvalar lockar hvarje sommar många fångstfartyg till dessa ogästvänliga näjder. — På afstånd har man sett en rykande vulkan, som man kallat *Mount Erebus*.

